

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*до 180-річчя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПОГОРЕЦЬКИЙ М.А., ТОПОРЕЦЬКА З. М.

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ
ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ:
ПРОЦЕСУАЛЬНІ
Й КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ**

Монографія

 ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
ВСЕУКРАЇНСЬКА
АСОЦІАЦІЯ
ВИДАВЦІВ

Київ • 2015

УДК 343.985 + 343.13
П69

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 18 вересня 2014 р.)*

Рецензенти:

Иценко Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Лук'янчиков Євген Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Татаров Олег Юрійович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Автори:

Погорецький Микола Анатолійович – завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки.

Топорецька Зоряна Миколаївна – асистент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук.

Погорецький М.А., Топорецька З. М.

П69 Розслідування зайняття гральним бізнесом: процесуальні й криміналістичні засади : монографія. – К.: Алерта, 2015. – 250 с.

ISBN 978-617-566-316-5

Монографія присвячена процесуальним й криміналістичним засадам розслідування зайняття гральним бізнесом. Зокрема, розглядаються криміналістична характеристика зайняття гральним бізнесом, особливості організації його розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань та інші криміналістичні аспекти розслідування злочинів цього виду.

Адресована студентам та магістрам юридичних вузів та факультетів, курсантам, слухачам спеціальних юридичних закладів Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України, слухачам курсів підвищення кваліфікації слідчих, оперативних працівників, прокурорів, ад'юнктам, аспірантам, науково-педагогічним працівникам, а також юристам-практикам і усім тим, хто цікавиться процесуальними й криміналістичними засадами розслідування зайняття гральним бізнесом.

УДК 343.985 + 343.13

ISBN 978-617-566-316-5

© Погорецький М.А., Топорецька З. М., 2015
© Видавництво «Алерта», 2015.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ..... 5

ПЕРЕДМОВА..... 6

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання.....	10
1.2. Спосіб вчинення злочину.....	24
1.3. Типова «слідова картина».....	48
1.4. Особа злочинця.....	58

РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

2.1. Початок досудового розслідування та обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом.....	67
2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування на початковому етапі.....	82
2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування зайняття гральним бізнесом.....	116

РОЗДІЛ 3. ПОДАЛЬШИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування.....	139
3.2. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні зайняття гральним бізнесом.....	159
3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні зайняття гральним бізнесом.....	169
3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні.....	187

РОЗДІЛ 4.

**ВИЯВЛЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ
ЗАНЯТТЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ
ТА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-
РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЙОГО РОЗСЛІДУВАННІ**

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами під час проведення оперативно-розшукової діяльності.....	200
4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку кримінального провадження.....	210
4.3. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для розслідування зайняття гральним бізнесом.....	220
ПІСЛЯМОВА	240
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ГК – Господарський кодекс

ДДСБЕЗ – Департамент Державної служби боротьби з економічною злочинністю

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗМІ – Засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс

КНУ – Київський національний університет

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ОВС – Органи внутрішніх справ

ОЗГ – Організована злочинна група

ОРД – Оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – Оперативно-розшукові заходи

СБУ – Служба безпеки України

СОГ – Слідчо-оперативна група

ЦК – Цивільний кодекс

ПЕРЕДМОВА

Сучасний стан економічного розвитку в Україні, всездозволеність азартних ігор впродовж тривалого часу та відсутність їх ефективного правового регулювання, зумовили активність участі населення в азартних іграх як єдиній можливості отримати великі грошові кошти, не докладаючи серйозних зусиль. Значна кількість працездатного населення почала сприймати азартні ігри як джерело можливого швидкого збагачення. Вседоступність різних видів ігор – від гральних автоматів на кожній вулиці до елітних казино – призвела до формування у частини населення стійкої психічної залежності від гри.

Розуміючи суспільну небезпеку безконтрольного грального бізнесу Законом «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року № 1334-VI в Україні заборонено гральний бізнес та участь в азартних іграх.

Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні» від 22 грудня 2010 року № 2852-VI Кримінальний кодекс України доповнено новою статтею 203–2, якою передбачено кримінальну відповідальність за зайняття гральним бізнесом. Незважаючи на посилення кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом, до цього часу правоохоронними органами фіксуються численні випадки незаконної організації, проведення азартних ігор та надання можливості доступу до них невизначеному колу зацікавлених осіб, зокрема, й неповнолітнім.

Зокрема, згідно з інформацією МВС України за 2010 рік та перший квартал 2011 року правоохоронними органами направлено до суду всього 108 кримінальних справ, або 14,4% від кількості, що знаходилися в провадженні, за 8 місяців 2011 року цей показник становив 37,6%, за 9 місяців – 42,1%, за 10 місяців 42,2%, за 12 місяців – 48,9%, за 11 місяців 2012 року направлені до суду 573 кримінальних справи, або 50,57%, разом з тим при розгляді в суді лише у 51% справ винесено обвинувальні вироки, тобто лише по чверті виявлених фактів зайняття гральним бізнесом винуватих було притягнуто до кримінальної відповідальності.

У 2013 році органами ОВС проводилося розслідування по 4258 кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом, зареєстровано у 2013 році нових 1243 кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом, з яких: повідомлено про підозру у 428 провадженнях, 382 направлено до суду з обвинувальним актом, 2 направлено до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. У 4252 провадженнях кримінальне провадження закрито за різними підставами, передбаченими ст. 284 КПК України. По 832 провадженнях рішення не прийнято. Таким чином у 2013 році 7,66% із загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом направлено до суду.

За 2013 рік судами України винесено 221 вирок (постанови) за ст. 203–2 КК України, з яких: 200 обвинувальних вироків, 3 – виправдувальних та у 18 провадженнях справи закрито. Тобто лише у 52% кримінальних проваджень, які перебували провадженні судів, осіб визнано винуватими та притягнуто до кримінальної відповідальності.

Низькі статистичні показники розкриття та розслідування зайняття гральним бізнесом обумовлені, насамперед, відсутністю у працівників правоохоронних органів практичного досвіду розслідування зайняття гральним бізнесом. Більшість проваджень через важкість розслідування та відсутність необхідних методик їх розслідування закрито на стадії досудового розслідування.

Оскільки цей злочин є новим, низький рівень його розкриття пов'язаний також з відсутністю науково розробленої методики його розслідування, встановлення криміналістичної характеристики цього злочину, дослідження нових способів їх вчинення та приховування, специфіки слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування тощо.

Дослідженню сутності грального бізнесу та азартних ігор, їх правовому регулюванню присвячені роботи Д. О. Гетманцева, В. М. Дорогих, Є. М. Ковтуна, А. Лохвицького, В. Д. Леготкіна, Г. Ф. Лук'яниці, С. Г. Осики, Р. О. Севостьянова, Й. Хейзінги та ін. Разом з тим ними проводилися дослідження з точки зору філософії, адміністративного, цивільного, кримінального, фінансового права, на сьогодні відсутні наукові роботи з криміналістики, які розкривають дану проблему.

Проблема розслідування заняття гральним бізнесом з урахуванням змін в правовому регулюванні грального бізнесу в період 2009–

2011 років, доповнення КК України новою статтею, яка передбачає кримінальну відповідальність за зайняття гральним бізнесом, а також нового КПК України 2012 року на монографічному рівні не досліджувалася. Саме тому авторським колективом підготовлено цю монографію, у якій на підставі сучасних засад криміналістичної методики й тактики, а також матеріалів практики викладено основи методики розслідування зайняття гральним бізнесом.

При підготовці монографії використані праці провідних фахівців у галузі кримінального права та кримінології, кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, присвячені загальнотеоретичним питанням розкриття та розслідування злочинів, а також спеціальним питанням розкриття та розслідування зайняття гральним бізнесом Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, В. К. Весельського, Ю. М. Грошевого, В. Г. Гончаренка, А. Я. Дубинського, Л. Я. Драпкіна, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Л. М. Лобойка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, М. В. Салтєвського, М. О. Селіванова, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, М. І. Хавронюка, М. С. Цуцкірідзе, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, В. П. Шибіка, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, М. П. Яблокова, О. Г. Яновської та інших.

Автори висловлюють щире подяку за рецензування монографії докторам юридичних наук, професорам Андрію Володимировичу Іщенку, Євгену Дмитровичу Лук'янчикову, доктору юридичних наук, доценту Олегу Юрійовичу Татарову, а також кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та науково-консультативній раді Головного слідчого управління МВС України, зауваження та побажання яких використані при підготовці цього видання до друку.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Зважаючи на особливості зайняття гральним бізнесом, вважаємо що криміналістичну характеристику цього виду злочину найкраще розкрити через дослідження таких її структурних елементів: предмет безпосереднього злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; типова «слідова картина» та особа злочинця. При цьому, оскільки зайняття гральним бізнесом віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності, а участь в азартних іграх є адміністративним правопорушенням, особа потерпілого в справах про зайняття гральним бізнесом нами не виділяється.

Хоча, на нашу думку, цей злочин через його суспільну небезпеку для психічного здоров'я гравця все ж повинен бути віднесений до злочинів проти громадського порядку та моральності, а потерпілий у такому разі повинен бути обов'язковим елементом криміналістичної характеристики і повинен встановлюватися слідчим при розслідуванні¹.

Як зазначає Р. О. Севостьянов, гральний бізнес практично у всіх країнах Європи віднесено до злочинів проти громадського порядку і моральності². При цьому Н. О. Петричко також вважає за необхідне виділяти потерпілого від зайняття гральним бізнесом³.

¹ *Топорецька З.* Особа потерпілого від грального бізнесу. Механізм формування лудоманії / З. Топорецька // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (юридичні науки). – 2011. – № 89/2011. – С. 111–113.

² *Севостьянов Р. А.* Проблемы уголовной ответственности за организацию и ведение незаконного игорного бизнеса: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Р. А. Севостьянов. – Саратов, – 2009. – 255 с.

³ *Петричко Н. О.* Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н. О. Петричко. – Київ, – 2010. – 258 с.

1.1. ПРЕДМЕТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ

Досі немає єдності в розумінні поняття предмету безпосереднього злочинного посягання як елементу криміналістичної характеристики окремого виду злочину. В криміналістиці більшість науковців під предметом безпосереднього злочинного посягання розуміють кінцевий продукт, результат протиправної діяльності суб'єкта, який перед яким опиняється слідчий на початку кримінального провадження.

Окремі науковці розуміють предмет безпосереднього злочинного посягання дещо вужче. Наприклад, М. В. Салтевський предмет злочинного посягання розуміє лише як фізичне тіло органічного або неорганічного походження, яке перебуває у твердому, сипучому, рідкому і газоподібному стані, і зазнає на собі безпосередній вплив та відображає його механізм⁴.

Предмет злочинної діяльності (злочинного посягання) необхідно відрізнити від кримінально-правового поняття «предмет злочину», який знаходиться у сфері суспільних відносин. На різницю між об'єктом злочину і предметом посягання звернув увагу В. П. Бахін, зазначаючи, що об'єкт злочину – це цінності або суспільні відносини, а предмет – конкретні речі. Об'єкт у розшуковому плані фактично не діє, а предмет конкретно сприяє розшуку злочинця⁵.

При зайнятті гральним бізнесом предметом безпосереднього злочинного посягання є грошові кошти чи майно гравця, які отримує організатор грального бізнесу від програшу гравців в азартні ігри. У цьому випадку він збігається з предметом злочину, яким також є грошові кошти, майно (прибуток, які отримав організатор грального бізнесу від зайняття гральним бізнесом).

Оскільки участь в азартній грі завжди є оплатною, а при зайнятті гральним бізнесом отримання прибутку є метою злочинця, невстановлення в кримінальному провадженні предмету безпосереднього злочинного посягання (відсутність грошових коштів) може стати причиною неможливості притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності.

⁴ Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1 / М. В. Салтевський. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – С. 38.

⁵ Бахін В. П. Криминалистическая методика. Лекция / В. П. Бахин. – К., 1999. – С. 15.

1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання

	
Програні фішки (ставки)	Програні гроші

Так, у кримінальному провадженні № 1-кп/221/154/2013 однією з підстав для винесення виправдувального вироку стало те, що із грального автомату не були вилучені гроші. На підставі цього суд прийшов до висновку, що факт грального бізнесу не був доведений, оскільки був відсутній предмет злочинного посягання – грошові кошти в гральному автоматі⁶.

У кримінальному провадженні № 435/4553/13-к у кожному з 32 епізодів злочинної діяльності працівники правоохоронних органів окремо фіксували кількість грошових коштів, вилучених із гральних автоматів. У цьому провадженні суд визнав, що винуватість обвинуваченого у зайнятті гральним бізнесом доведена в повному обсязі⁷.

Правовий аналіз сутності понять грального бізнесу та азартних ігор свідчить про особливий характер грального бізнесу. Так, хоча на думку деяких вчених, зокрема, В. М. Дорогих гральний бізнес є одним з видів підприємницької діяльності⁸, проте з цим не можна погодитися. Гральний бізнес не є класичним видом господарської діяльності. Більш правильною є позиція Д. О. Гетманцева, який зазначає, що азартні ігри не створюють нового продукту (корисних резуль-

⁶ Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 13 вересня 2013 року у справі № 1-кп/221/154/2013 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33400130>.

⁷ Див. Вирок Жовтневого райсуду м. Луганська від 11 вересня 2013 року у справі № 435/4553/13-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33383394>.

⁸ *Дорогих В. М.* Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інформ. Право» / В. М. Дорогих. – Ірпінь, 2004. – 20 с.

татів виконання робіт чи надання послуг), а фактично є добровільним перерозподілом грошових коштів⁹. Більше того азартні ігри формують стійку психічну залежність у гравців від гри, що не характерно для господарської діяльності.

Тому слід погодитися з М. І. Мельником та М. І. Хавронюком, що додатковим об'єктом зайняття гральним бізнесом є право, власності, моральність, громадська безпека, здоров'я населення (необхідність постійно відчувати азарт призводить до психічного захворювання під назвою «ігроманія»), нормальний розвиток неповнолітніх¹⁰.

Тому, на нашу думку, додатковим предметом безпосереднього злочинного посягання зайняття гральним бізнесом необхідно виділяти людину (гравця). Організатор грального закладу діє на психіку гравця (його свідомість) з тим, щоб змусити його більше часу проводити за грою, чим завдає шкоди його психічному здоров'ю. Тобто, усвідомлюючи, що азартні ігри формують стійку психічну залежність гравця від гри, організатор грального бізнесу, створює спеціальні умови для того, щоб гравець більше часу проводив за грою і витрачав більше коштів. Такий вплив на психіку (свідомість) гравця здійснюється організатором свідомо виключно з метою отримання більшого прибутку від такої незаконної діяльності. Тобто отримання прибутку відбувається не шляхом створення нових благ (продукції, робіт чи послуг), а шляхом добровільного перерозподілу грошових коштів між гравцями та організатором азартних ігор, заволодінням грошовими коштами гравця з його волі.

⁹ Гетманцев Д. О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші: [монографія] / Д. О. Гетманцев. – К.: ТОВ «СЕЕМ Принт», 2008. – С. 38.

¹⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 589.

1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання

Разом з тим в диспозиції ст. 203–2 КК України¹¹ законодавець прямо не визначає предмет злочину зайняття гральним бізнесом та не виокремлює його як кваліфікуючу ознаку цього злочину. Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що законодавець не вважає його обов'язковим елементом складу злочину, який повинен встановлюватися при розслідуванні цього злочину. Проте, незалежно від цього, вважаємо, що слідчий при розслідуванні повинен встановлювати предмет безпосереднього злочинного посягання. Це полегшить встановлення інших обставин кримінального провадження, які є обов'язковими для доказування. Це – подія злочину, винуватість обвинуваченого у його вчиненні, форма вини, обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та ін.

Зокрема, чинний КК України визначає однією із загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК України, врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винуватого та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Для реалізації зазначених законодавчих положень необхідно і обов'язково встановити предмет безпосереднього злочинного посягання. Так, у кожному конкретному кримінальному провадженні ці обставини будуть різними, відповідно неправильним буде призначення судом однакового покарання організатору, який встановив один гральний автомат, де грали декілька людей і отримані доходи були незначними, і організатору, який створив мережу гральних закладів чи організував гральний бізнес в мережі Інтернет, яка надає доступ до гри невизначеній кількості людей, в тому числі і неповнолітнім, дозволяє отримувати мільйонні прибутки від такої незаконної діяльності, а також провокує розвиток ігрової залежності (лудоманії).

Слід звернути увагу на зміну правозастосовної практики щодо питання предмету злочинного посягання зайняття гральним бізнесом. Судова практика свідчить про те, що якщо раніше слідство й суд взагалі не встановлювали потерпілого в цій категорії справ і вважали, що потерпілого в гральному бізнесі не може бути, оскільки гравець є фактично учасником злочину, який притягується до адміністративної відповідальності, то на сьогодні результати аналізу кримінальних проваджень свідчать про те, що в одиничних справах ситуація змінюється.

¹¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 1.

*Зокрема, у кримінальному провадженні № 0304/557/12 суд визнав потерпілими трьох гравців в азартні ігри, хоча вони й не заявляли жодних матеріальних претензій до обвинуваченого. Тобто, фактично суд визнав, що шкода нанесена здоров'ю потерпілих*¹².

Вплив на здоров'я гравця відбувається через формування ігрової залежності, якій сприяє як бажання гравця отримати адреналін від азарту, так і його бажання «відігратися», яке штовхає таку особу на продовження гри за будь-яку ціну¹³. У цьому випадку гральний заклад не безпосередньо, а через сторонніх (підставних) осіб може запропонувати послуги отримання позики під заставу будь-якого майна гравця, встановлюючи великі відсотки за користування такими коштами. Через неможливість повернути борг у встановлений термін, злочинець фактично заволодіває іншим майном гравця, що отримує в рахунок погашення цієї заборгованості. Існують випадки й безпосереднього заволодіння майном гравця, коли гральний заклад дає можливість робити ставку у грі майном, якого у разі програшу особа позбавляється. Нерідкі випадки, коли залежні від азартної гри особи програвали все майно: бізнес, житло, автомобілі, дорогоцінні речі і опинялися в глибокій борговій ямі. Зокрема, А. Лохвицький стверджував, що «Поширення серед народу азартних ігор завжди вело до загальної бідності, деморалізації та збільшувало кількість злочинів»¹⁴.

При зайнятті гральним бізнесом вплив на людину (гравця), її психічне здоров'я, здійснюється за допомогою направленої дії на його свідомість, оскільки вона є функцією головного мозку, який, відповідно, є частиною біологічної складової людини. Азартна гра формує стійку психічну залежність від гри, за наявності якої гравець не здатен керувати своїми бажаннями (розлад звичок та потягів) і контролювати своє бажання грати. У такому стані особа здатна здійснити будь-які вчинки, в тому числі й злочинні діяння, лише з метою роздобути грошові кошти для продовження гри. Нерідкі випадки, коли гравці в азартні ігри програвали як чуже майно чи позичені грошові

¹² Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 31.05.2012 р. у справі № 0304/557/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

¹³ *Грабовская Н. П.* Преступления, посягающие на советский образ жизни // Курс советского уголовного права в 5 т. Т. 5 / Н. П. Грабовская. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1981. – 592 с.

¹⁴ *Лохвицкий А.* Курс русского уголовного права / А. Лохвицкий. – СПб., 1871. – 372 с.

1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання

кошти, так і вчиняли діяння, спрямовані на незаконне заволодіння чужим майном – крадіжки, грабежі, шахрайства тощо¹⁵.

Наприклад, в РФ злочинець, з метою здобути грошові кошти для продовження гри, вчинив розбійний напад, вбив касира букмекерської контори та заволодів грошима в сумі 3 300 рублів, на які пішов грати в іншу букмекерську контору¹⁶.

Значимо, що 1980 року залежність від азартних ігор внесена в усі медичні довідники під назвою «лудоманія», від латинського – ludus (лудус, гра). Всесвітня організація охорони здоров'я присвоїла їй міжнародний код F63.0. та віднесла до розладів звичок і потягів, визнавши такою ж небезпечною як, наприклад, алкоголізм, комп'ютероманія.

За визначенням міжнародної кваліфікації хвороб, гемблінг, лудоманія (патологічна схильність до азартних ігор) відноситься до хвороби, що полягає в частих повторних епізодах участі в азартних іграх, що домінує в житті суб'єкта та веде до зниження соціальних, професійних, матеріальних і сімейних цінностей, втрати належної уваги до своїх обов'язків.

Усвідомлюючи таку особливість азартних ігор, організатор грального бізнесу створює всі умови для того, щоб гравець витратив якомога більше коштів на гру, для чого застосовуються різні засоби психологічного впливу. Так, зокрема, в казино завжди створюється атмосфера комфорту та затишку (належний температурний режим, цілодобовий режим роботи, відсутність стороннього шуму та інших зовнішніх подразників), щоб особа не відчувала часу, який вона там проводить: гральний заклад часто пропонує безкоштовну каву, алкогольні напої та їжу, щоб особа не бажала залишати гральний заклад і змінювати обстановку. Вікна такого закладу завжди затемнені та підсвічуються лампами, на стінах відсутні годинники, щоб гравець не помічав змін в навколишньому середовищі і не відчував плину часу, який протік в гральному закладі. Організатори також намагаються розмістити в закладі банкомати, щоб у особи не було необхідності виходити в пошуках можливості зняття з картки готівки.

¹⁵ Звіт FATF Слабкі сторони сектору казино та грального сектору // Електронний ресурс [Режим доступу]: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2009/8.07.09/c.pdf

¹⁶ См. Приговор Верховного Суда Республики Татарстан от 23.06.2011 г. в деле № 2–49/2011/Единый реестр решений судов общей юрисдикции РФ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/6634938>.

Все це призводить до того, що особа, перебуваючи у стані ейфорії, яку провокує азарт до гри не відчуває і не може підрахувати проведеного за грою часу, не контролює розмір витрачених коштів і бажає продовжувати гру за будь-яких можливостей, отже відповідно не помічає формування у неї стійкої залежності від гри. Відповідно зміна обстановки повертає гравця до реальності, втрачається відчуття азарту та вплив на свідомість особи, тому, покинувши гральний заклад навіть на короткий час, особа здатна осмислити свої дії, оцінити ризики і зупинити гру.

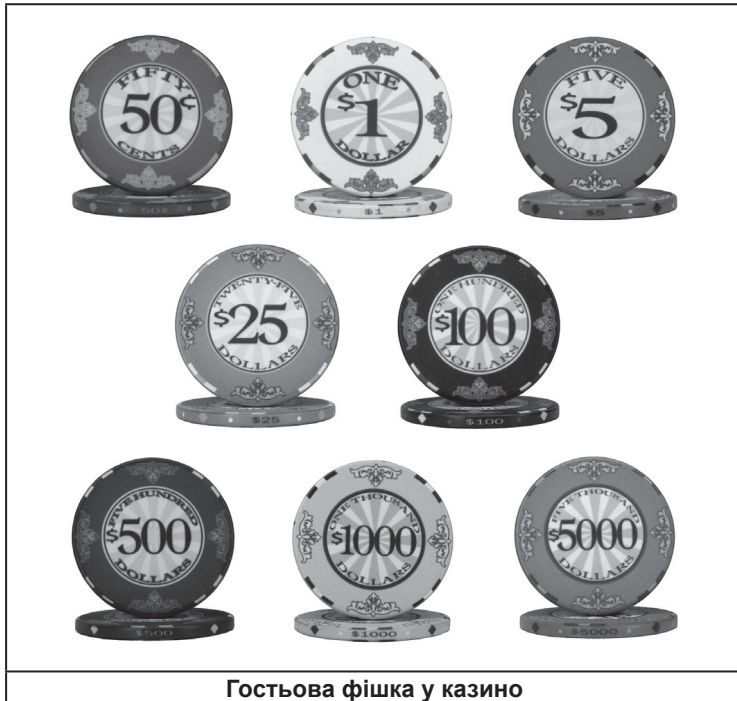
Інколи організатор погоджується надати постійним клієнтам певні привілеї, знижки, гостьові фішки тощо і навіть дозволяє гру в борг, оскільки розуміє, що гральний заклад поверне ці кошти практично наступного дня, коли особа продовжуватиме гру і витрачатиме ще більшу кількість грошових коштів. Таким чином, знання психології гравців, особливостей формування в них ігрової залежності, вплив на їх свідомість дозволяє організатору збільшувати прибутки від своєї незаконної діяльності, а отже значно збільшити основний предмет злочинного посягання.

Оформлення залів казино

1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання

Канадські психологи виділяють чотири основні групи ігор, які розвивають стійку залежність гравця. Перший клас: постійні ігри, включаючи місцеві лотереї, бінго, казино. Це також ставки на перегонах, спортивні ставки і відео лотереї. Другий клас: різні грошові парі і ставки між друзями і колегами по роботі. Це можуть бути спортивні, політичні, карткові, більярдні і абсолютно будь-які парі і ставки, і вони займають значне місце в культурному і громадському житті населення. Третій клас: ставки у нелегальних букмекерів, нелегальні гральні заклади для гри в карти і рулетку, казино в Інтернеті. Четвертий клас: гра на біржі, що має характер азартної гри, а не професійного обов'язку¹⁷.

Гостьова фішка у казино

¹⁷ Великий В. М. Сутність і профілактика залежності від азартних ігор. – Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення.): матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_051.pdf.

Світова спільнота тривалий час намагається вирішити проблему ігрової залежності. Організатори азартних ігор у світі зобов'язані відраховувати значні відсотки від свого прибутку на її лікування. У країнах Євросоюзу близько 60% населення грають в азартні ігри. Від усього населення Європи близько 1,5% страждають ігровою залежністю¹⁸.

В Італії всього проживає 57200 тисяч жителів, з них 13 мільйонів (22,72% від усіх жителів) італійців регулярно витрачають гроші на грошові ігри, 150 тисяч вважаються патологічно азартними гравцями (1,15% від всіх гравців регулярно грають, що становить 0,26% від усіх жителів країни). У середньому кожна італійська родина витрачає на ці цілі в рік близько 700 доларів. 5% від всіх казино Європейського союзу знаходиться в Італії.

У Німеччині проживає 81600 тисяч чоловік. Близько 100 тисяч (0,12% від цього населення) чоловік страждають патологічним потягом до азартних ігор. 7% від усієї кількості європейських казино знаходиться в Німеччині.

За офіційними даними в Данії з п'ятимільйонним населенням – 150 тис (3% від усього населення) людей регулярно грають в різні азартні ігри, сорока тисячам (0,8% від усього населення) данців поставлений діагноз – лудоманія.

За різними оцінками, в семимільйонній Швейцарії 30–40 тисяч (0,57% від усього населення) осіб страждають на ігрову залежність.

Найбільше гральних автоматів знаходиться в Іспанії. У країні з населенням 59600 тисяч чоловік розміщено 234 000 штук гральних автоматів, або 62 автомати на 10 000 населення. В Іспанії «ігроманію» визнають хворобою та прирівнюють її за небезпекою для особи до наркоманії.

У Франції проживає близько 58 млн осіб, з них 8,7 млн. (1,5% від всіх проживаючих) в тій чи іншій мірі страждають від лудоманії. Франція займає друге місце за кількістю казино після Монако, де поширені всі види азартних ігор.

Вчені, які досліджували природу розвитку залежності від азартних ігор встановили, що лудоманія у своєму розвитку проходить 3 стадії.

І стадія – *стадія виграшу*. Для цього періоду характерні епізоди випадкової гри з виграшами, що супроводжуються збудженням і ей-

¹⁸ В. Кукк Залежність від азартних ігор. Електронний ресурс: режим доступу <http://doctor.wponline.com/article.php?sid=21994>

форією. Виникає бажання грати все частіше, підвищувати ставки, ризикувати. Росте збудження, що передує грі. З'являються фантазії на тему гри, безпричинний оптимізм і передчуття великого виграшу. Все частіше гра відбувається на грані фолу, коли за одну мить можна втратити все або придбати «весь світ». Формується психічна залежність від гри.

II стадія – *прогресуючих програшів*. У цей період до психічної залежності, що вже сформувалася, приєднується фізична. Життя людини зосереджене на грі. Вона не може зупинитися ні після виграшу, ні тим більше після програшу. Відчуття ейфорії, які мають місце в період між ставкою й результатом гри, підкріплюють бажання. Росте соціальна дезадаптація: з'являються фінансові проблеми, конфлікти на роботі й у родині, участь у ризикованих заходах, можливі правопорушення, спрямовані на пошук грошей (злочини проти власності).

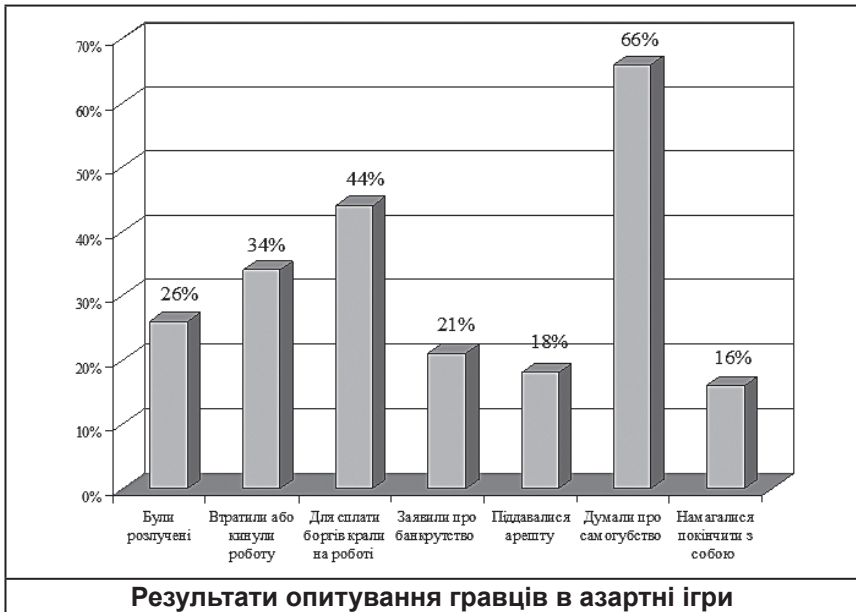
Одночасно із цим знижуються психологічні навички в грі, з'являються необдумані ходи, невиправданий ризик, кількість програшів росте. Змінюється ієрархія потреб: домінуючою стає потреба в грі, витісняючи базисні фізіологічні потреби в їжі, сексі й сні. При спробі закінчити гру виникає синдром скасування, що супроводжується важким дисфоричним станом із головним болем і вегетативними порушеннями, тривогою, напругою, депресією, погіршенням сну й уваги, суїцидальними думками. Залежно від соціальних, ситуаційних, особистісних і інтелектуальних особливостей, друга стадія може тривати до 10–15 років.

III стадія – *відчаю*. Хворий соціально декомпенсований, дезадаптований і фінансово неспроможний. Виражений компульсивний потяг до гри. Реально ситуація не оцінюється: програється все спонукване й нерухоме майно, відбуваються фінансові злочини, злочин проти власності. Критика до свого стану й до всього, що відбувається, відсутня. При спробі припинити гру виникає важка абстиненція з вираженими депресивними розладами й суїцидальними спробами, а також агресивною поведінкою. Хворі дуже рідко звертаються по допомогу до психіатрів, як правило, на консультацію їх приводять родичі. Уперше психіатр їх консультиє частіше після суїцидальної спроби¹⁹.

¹⁹ Диагностика и лечение игромании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igromania.info.ru>.

Ігроголізм носить хронічний і прогресуючий характер. Хворі, що страждають ігроголізмом, мають потребу психологічної і психіатричної допомоги.

Професор Іллінойського університету Генрі Лесьєр опитував членів суспільства анонімних гравців щодо впливу на їх життя азартних ігор. При цьому, 66% гравців думали про самогубство, 44% для сплати боргів крали на роботі, 34% втратили або кинули роботу, 26% були розлучені через потяг до гри, 21% заявили про банкрутство, 18% піддавалися арешту, 16% намагалися покінчити з собою²⁰. Результати опитування відображені в таблиці:

В Україні також існує проблема ігрової залежності, під яку підпадають насамперед пенсіонери та молоді люди (учні, студенти). Зокрема, згідно інформації газети «Високий замок» пенсіонерка близько двох років витрачала всю пенсію на різні види лотерей і не могла самотійно припинити потяг до гри²¹.

²⁰ Куку В. Залежність до азартних ігор [Електронний ресурс] / Куку В. // Професійна медицина: – Режим доступу: <http://doctor.wponline.com/article.php?sid=21994>.

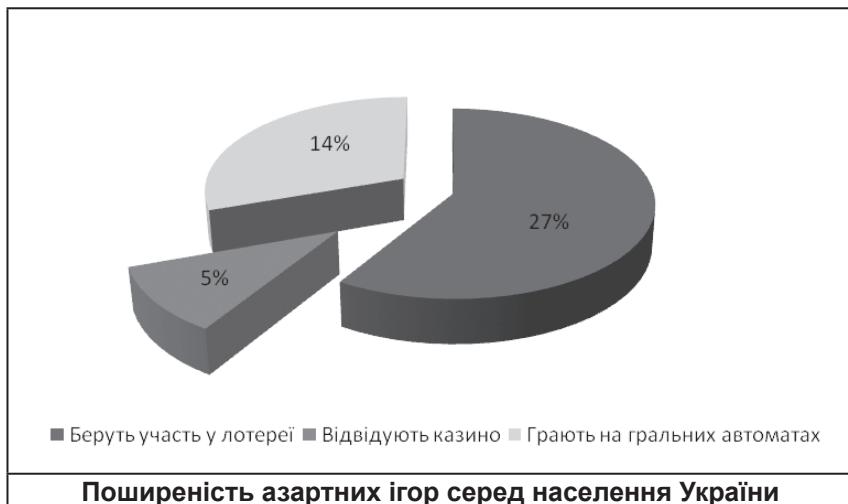
²¹ Чи граєте ви в азартні ігри? [Електронний ресурс] // Високий замок – 2008. – № 30 (3679). – [від 18.02.2008 р.]. – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/articles/62855>.

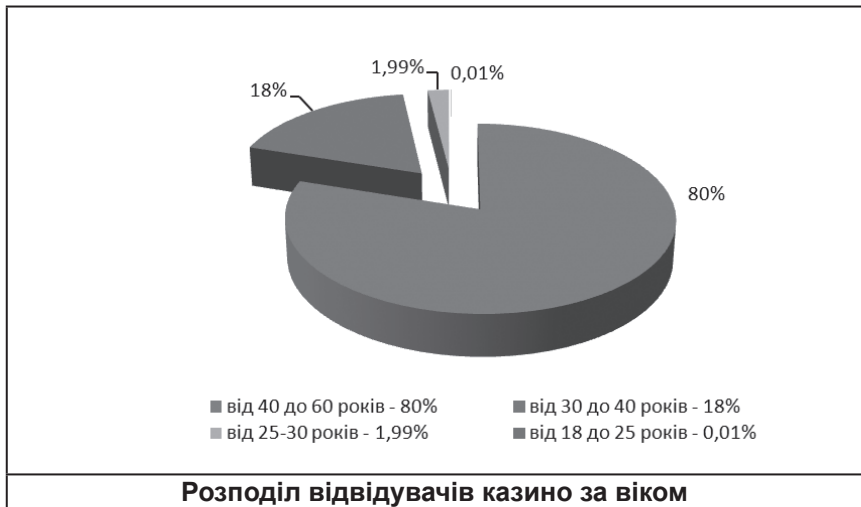
1.1. Предмет безпосереднього злочинного посягання

Під час опитування населення щодо їх ставлення до азартних ігор, проведеного фахівцями Центру соціальних експертиз, було вивчено думку 1000 осіб у десяти великих обласних центрах України: Києві, Донецьку, Львові, Одесі, Полтаві, Сімферополі, Ужгороді, Черкасах, Харкові, Сумах.

Результати такого опитування показують, що найпоширенішим видом ігор є лотереї (хоча в Україні лотереї не відносяться до азартних ігор, проте у світі вони визнаються азартними). В них із тією чи іншою частотою беруть участь понад 27% опитаних. Як зазначає експерт Центру соціальних експертиз, такий розподіл можна пояснити історичним чинником: різноманітні лотереї були поширені в Радянському Союзі. Казино ж в Україні з'явилися недавно, крім того, не так багато громадян мають фінансові можливості, що дають змогу відвідувати подібні заклади. Тільки 5% опитаних підтвердили, що відвідують казино. 14%, або майже одна шоста, хоча б час від часу раніше грали на гральних автоматах – це найпростіший вид азартної гри.

Згідно даних, оприлюднених Київською спілкою підприємств грального бізнесу, відвідувачами казино є особи таких вікових категорій.

Для людини, схильної до лудоманії, характерні втрати у сімейних відносинах, моральному і душевному здоров'ї, а також у фінансовій сфері – не зупиняють. Гра на апаратах і участь в інших азартних іграх залишаються найбажанішим, найнеобхіднішим «емоційним наркотиком». Для нього гра – єдиний спосіб зняття стресу, забути образи, спосіб спілкування, гонитва, мрія розбагатіти, утвердитися у своїй значимості, домогтися визнання, спосіб отримати те, чого не вистачає його душі, він намагається це отримати через гру, але отримує лише ілюзію, оскільки азартна гра лише створює враження, що ти отримуєш все це.

Вченими-психіатрами встановлено, що для осіб із патологічною схильністю до азартних ігор характерні такі особливості поведінки²²:

1. Постійна захопленість і збільшення часу, проведеного в ситуації гри;
2. Зміна кола інтересів, витиснення колишніх мотивацій ігрової діяльності, постійні думки про гру, прокручування переважно в уяві ситуацій, пов'язаних з ігровими комбінаціями;
3. «Втрата ситуаційного контролю», що виражається в нездатності перервати гру вольовим зусиллям (як після великого виграшу, так і після постійних програшів);

²² Г.О. Самардакова Залежність від азартних ігор. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knmu.kharkov.ua/uk/node/628>;

4. Наявність ознак «сухої абстиненції», що виражаються в стані психічного дискомфорту, дратівливості, занепокоєння, тривоги, депресії через короткі інтервали часу після припинення гри з важко пересилюваним бажанням знову приступити до неї;
5. Збільшення частоти участі в грі й прагнення до більш високого ризику;
6. Збільшення здатності піддаватися спокусі відновити гру, тобто зниження ігрової толерантності.

Пристрасть до ризику, до гострих відчуттів, в концентрації емоцій (саме цим привабливі і небезпечні азартні ігри) настільки сильна, що її можна порівняти з потягом до наркотиків, коли людина забуває про розсудливість, обережність, не бере до уваги навіть небезпеку для власного життя, прирікає на бідність рідних і близьких, примушуючи їх працювати в 2–3-х місцях, щоб розрахуватися з боргами азартного гравця (існують непоодинокі випадки, коли родичі такого гравця змушені відпрацьовувати його борги).

Така статистика свідчить про те, що гральний бізнес завдає серйозної шкоди, як потерпілим, так і іншим особам. При цьому, шкода здоров'ю носить прихований характер, оскільки залежність від азартних ігор розвивається поступово, непомітно.

Гральний бізнес завдає майнової шкоди, як гравцям, так і іншим особам, оскільки ігрова залежність провокує розвиток інших злочинів проти власності, коли такий гравець протиправно заволодіває чужим майном з метою отримання грошових коштів для продовження участі в азартних іграх. Слід зазначити, що така майнова шкода також носить прихований характер, оскільки потерпілі не встановлюються при розслідуванні зайняття гральним бізнесом, а такі особи визнаються потерпілими при розслідуванні інших злочинів проти власності, які вчиняються гравцями.

Важливо звернути увагу на такі цифри, що майже половина населення позитивно ставиться до заборони грального бізнесу. 42% українців, опитаних компанією Research & Branding Group, підтримують заборону грального бізнесу. Щодо запитання: «Яке правове регулювання грального бізнесу краще обрати в Україні?» – 41% опитаних вважають, що гральні заклади потрібно вивести за межі міст в спеціально обладнані розважальні центри, 6% – вважають, що гральний бізнес не слід обмежувати, 11% – не змогли відповісти на питання. Щодо ставлення до грального бізнесу, то 59% опитаних в цілому не-

гативно ставляться до грального бізнесу як виду підприємництва, 33% – нейтрально, 5% – в цілому позитивно, 4% – не змогли відповісти на питання. Опитування проводилося з 22 березня по 1 квітня 2012 року, в рамках якого було опитано 2078 респондентів старших 18 років, що мешкають в усіх областях України²³.

Отже, основним предметом злочинного посягання зайняття гральним бізнесом є грошові кошти та майно гравців, додатковим предметом злочинного посягання є фізична особа-гравець (її свідомість), оскільки участь в азартних іграх провокує ігрову залежність, яка є стимулюючим елементом для продовження гри та для розвитку іншої злочинності.

1.2. СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У системі структурних елементів криміналістичної характеристики злочину важливе місце посідають способи вчинення злочину, а також способи його приховання, оскільки вони є джерелом інформації про злочин, яка дає можливість сформулювати початкові слідчі версії та розробити план розслідування цього злочину. Він відображається у слідах-наслідках, які залишаються на місці події після його вчинення та є важливим джерелом відомостей про злочинну поведінку.

Спосіб вчинення злочину є міжгалузевим поняттям ряду юридичних наук, кожна з яких вивчає його відповідно до свого функціонального призначення. Змістовне наповнення поняття «спосіб вчинення злочину» в різних галузях дуже різне: в кримінальному процесі воно трактується ширше, ніж в кримінальному праві, а в криміналістиці ширше, ніж в кримінальному процесі.

Так, процесуалісти розуміють під способом вчинення злочину комплекс дій, які вчиняються у певній послідовності і обумовлюють настання злочинного результату. Зокрема, В. М. Кудрявцев визначив спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину²⁴.

²³ Почти половина украинцев поддерживают запрет игорного бизнеса / веб-сайт програми «Подробности» телеканалу «Інтер»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/society/2012/04/19/832500.html>.

²⁴ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.

Одними з перших досліджували криміналістичний зміст способу вчинення злочину О. Н. Колесніченко і О. М. Савченко, які вказали, що «спосіб вчинення злочину – це все те, що характеризує дії злочинця при підготовці (пошук місця, предмета посягання, приготування знарядь і засобів, необхідних для здійснення злочинної мети тощо), вчиненні злочину і приховуванні його слідів»²⁵. Г. Г. Зуйков всебічно досліджував питання детермінованості способу вчинення злочину і його повторюваності. Він описав об'єктивні і суб'єктивні чинники, які беруть участь у детермінації способів вчинення злочинів, розкрив їх фактичний зміст в умовах нашого суспільства і характер взаємодії в процесі формування способів вчинення злочинів. Спираючись на вчення про тотожність, Г. Г. Зуйков вважав, що «абсолютна повторюваність способів вчинення злочину в усіх їхніх ознаках повністю виключена. Способи вдосконалення злочинів повторюються, якщо зберігається дія певних чинників, їх детермінованості (мотив і мета злочину, об'єктивна обстановка його вчинення, якості особистості злочинця, особливості предмета злочинного посягання і т. д.), а так як детермінуючі чинники змінюються і в кількісному, і в якісному відношеннях, то в ньому неминуче змінюються і способи вчинення злочинів, зберігаючи, однак, деяку сукупність повторюваних ознак»²⁶.

У криміналістичному розумінні у способі зайняття гральним бізнесом проявляються ті його інформаційні сторони, які стають результатом прояву зовні законної діяльності, проте у результаті, складаючись у єдину картину, надають інформацію про злочинну поведінку.

Зайняття гральним бізнесом постійно розвивається, створюються нові складні способи вчинення цього злочину та способи його маскування під законну діяльність, тому і процес їх розслідування постійно ускладнюється. На думку М. В. Семенова, прояви грального бізнесу набувають все більш витончених форм, пристосовуючись до нових суспільно-економічних відносин, використовуючи недоліки правового регулювання економічних процесів і прорахунки в роботі правоохоронних органів. Будучи переважно латентним злочиним, вони створюють складність як для теоретичного роз'яснення їх криміна-

²⁵ Колесніченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике / А. Н. Колесніченко, А. Н. Савченко // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы – [вып. 2]. – Душанбе, 1962–325с. – С. 62.

²⁶ Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления / Зуйков Г. Г. – [Труды ВШ МВД СССР]. – № 15. – М., 1967. – 73 с.

лістичної сутності, так і для практичного розкриття злочину та притягнення винуватих до відповідальності²⁷. Можливість ефективного розслідування і розкриття цього злочину ускладнюється ще й тим, що злочинці об'єднуються в добре організовані злочинні групи, які, у свою чергу, входять в злочинні співтовариства, що дозволяє маскувати злочинну діяльність під законні моделі роботи та вести величезний кругообіг «брудних» грошей²⁸.

Досліджуючи способи вчинення цього злочину, слід зазначити, що вони характеризуються таким набором засобів і методів, які дозволяють організувати злочин настільки майстерно, що довести факт вчинення зайняття гральним бізнесом буває вкрай складно. Разом з тим, аналіз характеру дій злочинців дозволяє говорити про наявність типових для більшості операцій етапів (способів) вчинення злочину, що охоплюють: підготовку до організації та проведення азартних ігор (зайняття гральним бізнесом), розробку моделі операції та здійснення необхідних організаційних і технічних заходів для її впровадження – організація азартних ігор; систематичне тривале здійснення діяльності – проведення азартних ігор чи надання можливості доступу до них; маскуванню під законну діяльність; отримання прибутку; ухилення від відповідальності.

Оскільки визначення грального бізнесу на законодавчому рівні надано лише в Законі України «Про заборону грального бізнесу в Україні», спосіб вчинення цього злочину можна розглянути лише через призму цього Закону. Так, ст. 1 передбачає, що під гральним бізнесом розуміють діяльність, пов'язану з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських контрактах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера. Отже зайняття гральним бізнесом є, по суті, зайняттям організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор.

Цим же законом визначено, що організація і проведення азартних ігор – це діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з ме-

²⁷ Семенов М. В. Перспективи вложений азартного капитала / М. В. Семенов // Игровой бизнес: бухгалтерский учет и налогообложение: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/bux/58091/>.

²⁸ Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму: наук.-практ. посібник / [за ред. В. С. Зеленецького, Кротюка В. Л., Файера Д. А.]. – Харків: Кроссроуд, 2007. – 672 с. – С. 453.

тою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі вигравів (призів) учасникам азартних ігор, при цьому така діяльність здійснюється саме з метою отримання прибутку, що впливає із визначення організаторів азартних ігор, якими є фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку²⁹.

Тобто на сьогодні гральний бізнес в Україні вважається окремим видом господарської діяльності³⁰. Цим пояснюється також його розслідування зайняття гральним бізнесом за ст. 203 КК України по методиці розслідування зайняття забороненими видами господарської діяльності³¹ до введення в КК України спеціальної статті 203–2³².

Хоча, ст. 203–2 КК України передбачає зайняття гральним бізнесом як злочин з формальним складом і не передбачає необхідність настання наслідків від такої протиправної діяльності, але його віднесення до злочинів у сфері господарської діяльності та визначення організатора грального бізнесу, які містяться в Законі України «Про заборону грального бізнесу в Україні» все ж змушують слідчого встановлювати факти отримання прибутку від такої діяльності.

Отже спосіб вчинення злочину утворюють дії з організації, проведення та надання можливості доступу до азартних ігор, тобто склад злочину, передбачений ст. 203–2 КК України утворюють три діяння: організація азартних ігор, проведення азартних ігор, надання можливості доступу до азартних ігор. На нашу думку, кожне з вказаних діянь окремо вже є самостійним закінченим злочином, хоча вказані дії можуть реалізовуватися злочинцем як окремо, так і в сукупності, що залежить від обраного злочинцем конкретного способу вчинення цього злочину.

²⁹ Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15.05.2009 року № 1334-VI // Голос України. – 2009. – № 116.

³⁰ *Дорогих В. М.* Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інформ. право» / В. М. Дорогих. – Ірпінь, 2004. – 20 с.

³¹ *Короткевич М. С.* Відповідальність за зайняття забороненими видами підприємницької діяльності та за порушення порядку зайняття нею / М. С. Короткевич., П. П. Андрушко // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – № 3 (9). – С. 54–59; *Короткевич М. С.* Відповідальність за зайняття забороненими видами підприємницької діяльності та за порушення порядку заняття нею (закінчення) / М. С. Короткевич, П. П. Андрушко // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – № 4 (10). – С. 34–45

³² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні» від 22 грудня 2010 року N 2852-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 253.

У практичній діяльності суди неоднозначно трактують зміст способу вчинення зайняття гральним бізнесом. Зокрема, у кримінальному провадженні № 226/809/13-к обвинуваченого було виправдано у зв'язку з тим, що суд вважав, що гральним бізнесом є діяльність, пов'язана з наявністю в сукупності усіх трьох діянь. Суд зазначив, що у провадженні не було доведено, що особа здійснювала діяльність з організації азартних ігор на гральних автоматах, проведення цих азартних ігор та надання можливості доступу до азартних ігор.

Зокрема, суд встановив, що не ця особа орендувала приміщення для розміщення грального закладу, не вона придбавала гральні автомати та не вона була їх власником. Вона не розміщувала гральні автомати в орендованому приміщенні, не наймала робітників для забезпечення функціонування грального закладу, не отримувала прибуток від цього бізнесу. Згідно обвинувачення особа лише отримувала фіксовану заробітну плату в розмірі 100 грн. на добу за проведення азартних ігор, що, на думку суду, було ознакою трудових правовідносин³³.

Проте вже в іншому кримінальному провадженні № 107/6179/13-к суд дотримувався іншої точки зору, визнавши винними у зайнятті гральним бізнесом адміністратора грального закладу та охоронця грального закладу як пособників. Як зазначено у вирокі, особа працювала адміністратором грального закладу з оплатою 80 гривень за день та надавала доступ до азартних ігор. Охоронець спостерігав за порядком та впускав клієнтів. Клієнти дзвонили адміністратору на один з мобільних телефонів, після його він давав вказівку охоронцю впустити гравців³⁴.

Частина судів вважають, що для притягнення до кримінальної відповідальності особи за зайняття гральним бізнесом, необхідно встановити вчинення в сукупності дій по організації та проведенню азартних ігор та обов'язково встановити факт отримання прибутку. Так, відсутність зафіксованих фактів участі гравців в азартних іграх (складеного щодо гравця протоколу про адміністративне правопорушення) в подальшому створює перешкоди для притягнення організаторів азартних ігор до фінансової відповідальності за позовами Дер-

³³ Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 21.08.2013 р. у справі № 226/809/13-к (1-кп/226/67/2013) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33071996>.

³⁴ Вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 29.07.2013 у справі № 107/6179/13-к (1кп/107/361/13) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32747141>.

1.2. Спосіб вчинення злочину

жавної податкової інспекції. Зокрема, у справі № 2-а-40401/09/2070 ДПІ відмовлено у застосуванні до підприємця фінансових санкцій, передбачених ст. 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу», у вигляді штрафу у розмірі 8 тисяч мінімальних заробітних плат у зв'язку з тим, що позивач не довів, що даний підприємець організовував та проводив азартні ігри. Як зазначив суд, ДПІ не надала жодного протоколу про адміністративне правопорушення проти гравців³⁵. Практично аналогічне обґрунтування надане у справі № 2а-5814/10/1870³⁶.

Відсутність доведеного факту отримання організатором грального бізнесу прибутку також оцінюється судом як відсутність складу злочину. Як зазначають суди, розміщення грального обладнання в приміщенні без грошових коштів в ньому чи в касі грального закладу не може свідчити про зайняття гральним бізнесом як діяльність, спрямовану на отримання прибутку.

Разом з тим, як зазначають М. І. Мельник та М. І. Хавронюк організація азартних ігор може полягати у створенні і забезпеченні належного функціонування грального закладу і грального обладнання, підготовці персоналу, забезпеченні безпеки процесу гри, визначенні правил гри, контролі за отриманням доходів та їх розподілом тощо. Проведення азартних ігор – це безпосереднє їх здійснення, яке триває у часі та зумовлюється відповідними правилами. Злочин вважається закінченим з моменту початку зайняття гральним бізнесом. Вони зазначають, що до кримінальної відповідальності повинні передусім притягуватися організатори азартних ігор, які здійснюють діяльність з метою створення умов для надання можливості доступу до азартних ігор та видачі виграшів їх учасникам. Виконавцями цього злочину, на їх думку, повинні визнаватися також особи, які виконують розподілення організаторів азартних ігор, оскільки законодавчим визначенням поняття грального бізнесу охоплюється діяльність із надання можливості доступу до азартних ігор³⁷.

³⁵ Див. Постанову Харківського окружного адміністративного суду від 28 грудня 2009 року у справі № 2-а-40401/09/2070 / Єдиний державний реєстр судових рішень України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9095119>.

³⁶ Див. Постанову Сумського окружного адміністративного суду від 11 січня 2011 року у справі № 2а-5814/10/1870 / Єдиний державний реєстр судових рішень України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13591047>.

³⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с. – С. 590–591.

На думку А. В. Савченка організація та проведення азартних ігор є окремими формами зайняття незаконними азартними іграми³⁸. Тому суди неправомірно відмовляють у притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили одну з форм зайняття гральним бізнесом.

Водночас, повертаючись до усталеної в криміналістиці структури способу вчинення злочину, розглянемо його за елементами – спосіб підготовки, вчинення та приховання злочину.

Отже, на нашу думку, етап підготовки до злочину, а саме вчинення будь-яких організаційних дій по створенню грального закладу, закупівлі необхідного обладнання тощо, вже самі по собі є діями, направленими на створення грального закладу, а отже організацією азартних ігор, що вже є злочином.

На етапі підготовки до організації, проведення чи надання можливості доступу до азартних ігор здійснюється комплекс заходів з їх організації, а саме: розробляється план зайняття гральним бізнесом, спосіб приховання цього злочину, визначення кількості працівників, які необхідні для виконання плану. При розробці моделі організації та проведення грального бізнесу злочинцями обирається оптимальний, на їх погляд, варіант поведінки, щоб максимально замаскувати таку діяльність під законну підприємницьку діяльність з найменшими затратами та ризиком. Крім того, в ряді випадків здійснюється пошук партнерів за кордоном або дії з розміщення ігрового серверу за кордоном, практикується також створення компаній в офшорних зонах, які виступають власниками ігрового серверу. Вибір моделі у всіх випадках провадиться організатором, виходячи з його потенційних можливостей, спрямованих на забезпечення одержання прибутку.

Після цього проводяться технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливості практичної реалізації розробленого плану – пошук приміщення, комп'ютерного обладнання, доступу до мережі Інтернет чи засобу телекомунікаційного зв'язку, пошук обслуговуючого персоналу тощо, які являють собою першу форму вчинення зайняття гральним бізнесом – організація азартних ігор.

Злочинцями також здійснюються технічні підготовчі заходи, пов'язані з виготовленням необхідних документів (бланків, печаток чи штампів, візитних карток, бланків договорів, сертифікатів, ліцензій на обладнання, платіжних чи інших документів), реєстрацією

³⁸ Савченко А. В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор / А. В. Савченко // Адвокат. – 2010. – № 1 (112). – С. 40–44.

суб'єктів підприємницької діяльності, які в подальшому її здійснюватимуть, придбанням (орендою) необхідного офісного, складського устаткування, програмного забезпечення для технічного забезпечення дій на всіх етапах вчинення злочину. Як правило, оформлення такої діяльності здійснюється на декількох приватних підприємців, які, по суті, є формальними виконавцями, кожен з яких здійснює сам по собі законну підприємницьку діяльність. Зокрема, один з них орендує приміщення та комп'ютерне обладнання, інший організовує доступ до мережі Інтернет чи інші дії. Тільки вся їх діяльність в комплексі складає картину організації грального бізнесу, за ними як правило знаходиться єдиний організатор, який здійснює фінансування та реалізацію всього плану організації грального бізнесу, а також керує іншими учасниками злочину.

При організації грального бізнесу участь у злочинній діяльності, як правило, беруть кілька осіб або і більше, які формують організовану злочинну групу, спеціально створену для вчинення зайняття гральним бізнесом з розподілом функцій всіх учасників такої групи. Так, одна особа отримує плату (наприклад, за послуги з доступу до мережі Інтернет), а зовсім інша особа виплачує вигреш, при цьому власником приміщення є третя особа, які формально жодним чином не пов'язані між собою при здійсненні ними кожним окремо своєї підприємницької діяльності.

Поширеним є створення організованих злочинних груп, де безпосереднім керівником, організатором і власником всього бізнесу виступає одна особа. Вона наймає інших осіб, які обізнані з її метою та особливостями грального бізнесу, проте офіційно не мають зв'язку з гральними закладами. Такі особи наймають приватних підприємців, які виступають «номінальними» організаторами грального бізнесу та персонал грального закладу (адміністраторів, круп'є, касирів, барменів тощо) – безпосередніх виконавців злочину. Планування цього злочину здійснюється дуже ретельно, а його виявлення буває вкрай складним для правоохоронних органів у випадку діяльності організованої злочинної групи.

Організація азартних ігор завжди направлена на реалізацію подальших форм вчинення цього злочину – проведення або надання можливості доступу до азартних ігор. Організуючи азартні ігри, особа планує подальше їх проведення з метою отримання прибутку від своєї незаконної діяльності.

При організації азартних ігор одночасно планується і спосіб приховання цього злочину, оскільки спосіб вчинення зайняття гральним бізнесом шляхом здійснення зовні законної господарської діяльності одночасно є способом його приховання, що необхідно враховувати працівникам правоохоронних органів при розслідуванні та встановленні фактів зайняття гральним бізнесом.

Так, зокрема, перед відкриттям казино в готелі «Прем'єр Палац» організатори детально вивчили міжнародне законодавство та в подальшому забезпечили легалізацію своєї діяльності за допомогою судових рішень. У 2009 році рішенням у справі № 2–10298/09 за позовом ЗАТ «Казино “Прем'єр Палац”» до особа 2 про визнання права та зобов'язання до виконання умов договору визнана наявність у ЗАТ «Казино “Прем'єр Палац”» у строк до 25.06.12 включно здійснювати підприємницьку діяльність з проведення азартних ігор у казино. Така діяльність здійснювалася ним на підставі ліцензії Міністерства фінансів України. Суд встановив, що Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» не розповсюджується на ЗАТ «Казино “Прем'єр Палац”». У цій справі судом застосовано положення Угоди про партнерство і співробітництво між Європейськими Співтовариствами і Україною (ратифікована Верховною Радою України 10.11.1994 року, набрала чинності 1.03.1998 року) якою визначено: «якщо нове законодавство чи правила, які запроваджено в Україні, можуть спричинити більші обмежені умови для заснування компаній Співтовариства на її території і для функціонування дочірніх компаній і філіалів компаній Співтовариства, заснованих в Україні, ніж ті, що склалися на день підписання Угоди, то такі, відповідні законодавство чи правила, не застосовуються протягом 3 років після набуття чинності відповідним законом до тих дочірніх компаній і філіалів, які вже були створені в Україні на момент набуття чинності відповідним актом»

Крім того, адміністративним судом у справі № 2а-10972/11/2670 відмовлено в задоволенні позовних вимог ДПА в м. Києві до ЗАТ «Казино Прем'єр Палац» про застосування фінансових санкцій та конфіскацію грального обладнання. Апеляційна інстанція підтримала зазначене рішення, а касаційна направила справу на новий розгляд.

Також постановою Окружного адміністративного суду міста Києві від 30.03.2010р. у справі № 2а-10972/11/2670 в задоволенні позовних вимог ДПА в м. Києві до ЗАТ «Казино Прем'єр Палац» про за-

стосування фінансових санкцій та конфіскацію грального обладнання відмовлено повністю. Ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду від 06.09.2010р. апеляційну скаргу прокуратури м. Києва на постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 30.03.2010р. залишено без задоволення, а постанову Окружного адміністративного суду міста Києві від 30.03.2010р. залишено без змін. Ухвалою Вищого адміністративного суду України касаційну скаргу ДПА в м. Києві, прокуратури м. Києва на постанову Окружного адміністративного суду міста Києві від 30.03.2010р. та ухвалу Київського апеляційного адміністративного суду від 06.09.2010р. задоволено частково, оскаржувана постанова та оскаржувана ухвала скасовані та направлено справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

При цьому, лише постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 07 листопада 2011 року діяльність цього грального закладу визнано незаконною та застосовано штраф і конфіскацію грального обладнання³⁹.

Проте це рішення було оскаржене власниками казино, а тому постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 25.04.2012 року постанова Окружного адміністративного суду від 07.11.2011 року скасована⁴⁰. Щодо цього казино і далі періодично виникають судові справи.

Таким чином, організатори казино «Прем'єр Палац» при виборі способу вчинення злочину одразу передбачили можливість створити гральний заклад, шляхом законної господарської діяльності нібито дочірніх компаній Європейського Співтовариства, а для уникнення спорів з правоохоронними органами отримали судові рішення про таку законну діяльність. Фактично, маючи суперечливі рішення, організатори змогли продовжувати діяльність казино після заборони грального бізнесу.

Також щодо цього казино порушувалися кримінальні справи, якими також підтверджувалася законність його діяльності. *Так, у 2009 році до Шевченківського РУ ГУ МВС в м. Києві надійшла заява від гр. К., в якій містилися відомості про організацію заняття*

³⁹ Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 07 листопада 2011 року у справі № 2а-10972/11/2670 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19994250? Liga=True>.

⁴⁰ Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 25.04.2012 року у справі № 2а-10972/11/2670 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24351555? Liga=True>

гральним бізнесом у приміщенні зазначеного готелю. Після перевірки винесено постанову про відмову в порушенні справи через відсутність складу злочину (п. 2 ч. 2 ст. 6 КПК України). У постанові зазначено, що відсутня така ознака злочину, як протиправність діяння, адже на вказане казино поширюється дія Угоди про партнерство і співробітництво.

По цій ситуації було винесено ряд судових рішень, які лише підтверджували законність такої діяльності. Фактично лише Постановою від 12.03.2011 року у справі № 4–43/11⁴¹ Печерського районного суду м. Києва, було відмовлено у задоволенні скарги щодо порушення кримінальної справи за фактом заняття невстановленими особами господарською діяльністю в приміщенні готелю «Прем'єр палац» – за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 203 КК України (зокрема, суд установив, що вказане казино засновано двома іноземними юридичними особами – компаніями, проте у відомостях про державну реєстрацію, статуті товариства відсутня інформація про наявність залежності від будь-якого іншого підприємства та даних про те, що організатор казино ЗАТ «Казино “Прем'єр Палац”» є дочірнім. Також відсутні дані про надання згоди Антимонопольним комітетом України на встановлення відносин вирішальної залежності, що є обов'язковим). Проте поряд з існуванням інших судових рішень, дане рішення не має вирішального значення для припинення діяльності грального закладу.

Наведений вище приклад свідчить про те, що диспозиція ст. 203–2 КК України сформульована настільки складно, що не дає можливості слідчому однозначно вирішити питання про наявність в діях особи ознак злочину, які вимагають початку досудового розслідування, оскільки вона є бланкетною та відсилає до іншого законодавчого акту, який в свою чергу відсилає до ст. 36 зазначеної вище Угоди з Європейським співтовариством, при цьому суди різних інстанцій не можуть однозначно визначити, чи застосовується вона до цих правовідносин. Такі складнощі і неузгодженості створюють можливість для формування організаторами враження законної діяльності і можливості замаскувати власне злочин під законну діяльність, що робить практично неможливим їх притягнення до кримінальної відповідальності.

⁴¹ Постанова Печерського районного суду м. Києва від 12.03.2011 року у справі № 4–43/11 / Єдиний державний реєстр судових рішень України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14149349>.

1.2. Спосіб вчинення злочину

У Російській Федерації організатор грального бізнесу також одночасно зі створенням грального закладу обрала і спосіб приховування цього злочину, а саме маскуванню під законну діяльність, залишивши на орендованому нею приміщенні для грального закладу вивіску старого закладу «СоІumbus», який працював там на законних підставах. У іншій кримінальній справі, що розслідувалася в РФ, злочинці з метою приховання залів гральних автоматів поставили відео нагляд та найняли охоронців, щоб вони охороняли гральні заклади і попереджували злочинців та операторів ігрових залів про появу працівників міліції⁴².

Етап безпосереднього вчинення злочину – вчинення дій з проведення азартних ігор, які по суті є другою формою вчинення зайняття гральним бізнесом. Такі дії вирізняються досить великою розмаїтістю способів їх вчинення, сферою господарської діяльності, тривалістю здійснення, комбінацією й складністю різноманітних прийомів, що застосовуються.

Надання можливості доступу до азартних ігор є третьою формою вчинення цього злочину, яка полягає у наданні гравцям доступу до азартних ігор, які формально не організуються чи не проводяться особами, які надають до них доступ. Така ситуація виникає при вчиненні злочину в Інтернет-казино, коли сервер знаходиться за межами грального закладу або взагалі за кордоном. Проведення та надання можливості доступу до азартних ігор є метою їх організації.

Виділяючи найбільш поширені способи вчинення та приховування цього злочину, слід зазначити, що на сьогодні, правоохоронними органами виявлено кілька типових моделей.

Перша модель – в приміщеннях колишніх залів гральних автоматів та казино встановлюється комп'ютерна техніка з метою надання послуг доступу до мережі Інтернет. При цьому гральне обладнання маскується в інших кімнатах, куди допускають «перевірених» клієнтів.

⁴² См. Приговор Кировского районного суда г.Красноярска от 06.03.2013 г. В деле № 1–149/2013 / Единный реестр решений судов общей юрисдикции РФ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/14144171>.

Гральний автомат типу слот-машина

Гральний автомат типу «стовпчик», який активується монетою

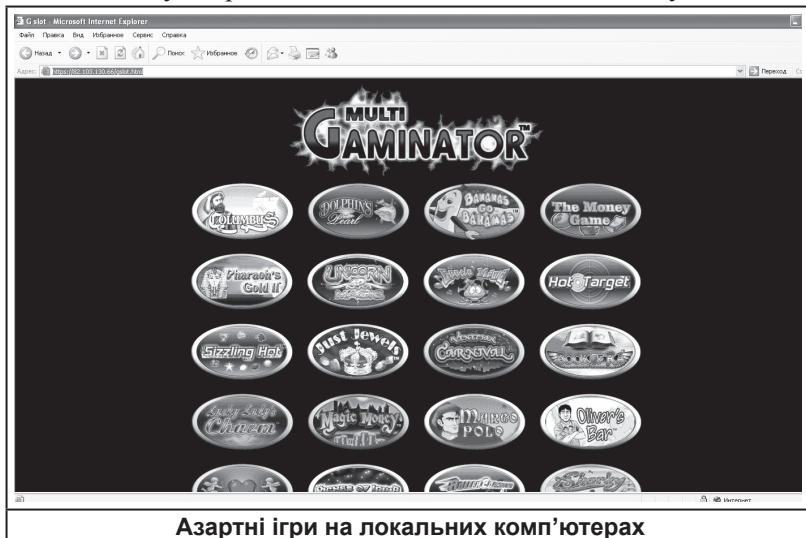

Казино

Друга модель – створюється локальна комп'ютерна мережа з доступом всіх розташованих у закладі комп'ютерів до єдиного серверу, який розміщується в приміщенні закладу. Фактично доступ до мережі Інтернет не надається, послуг та договірних обов'язків з Інтернет-провайдером не укладається. З кожного комп'ютера по мережі

1.2. Спосіб вчинення злочину

здійснюється доступ до основного сервера, на якому розміщують програмне забезпечення – симулятори ігрових автоматів, які є їхньою точною копією та використовуються в казино або ігрових клубах. Оплата за послуги гравцями здійснюється в касі закладу.

Третя модель – власником закладу укладаються угоди про надання послуг з Інтернет-провайдером та з агентом однієї з електронних платіжних систем на здійснення розповсюдження електронних знаків. Кожен гравець віртуального казино чи симулятора ігрових автоматів вносить грошові кошти в касу. Після здійснення оплати гравець ідентифікується в системі за допомогою спеціальних логіна та пароля, отриманих від касира. Далі касир або уповноважена особа без участі клієнта віртуалізує отримані від гравця гроші в електронні знаки та закріплює за кожним користувачем за допомогою логіна та пароля доступ до особистого кабінету (віртуальний рахунок) платіжної системи з відповідним балансом внесених грошових коштів. Кожна з даних ігор є віртуалізацією (симулятором) відповідної гри, що входить до складу грального автомата Multi Gaminator, які використовуються в казино. Симулятори являють собою точну копію грального автомата, які використовуються в казино та гральних клубах. Виграш отримується за умови збігу комбінації цифр або символів. Виграш, який може запропонувати інтерактивний клуб, залежить від ставки і кон-

кретної гри. Кожний з системних блоків використовується як гральний термінал з доступом до мережі Інтернет. При цьому адміністратори клубу зазвичай самі вносять логіни та паролі, допомагаючи клієнту перед вибором гри. Договори на послуги доступу до мережі Інтернет та користування рахунком електронної платіжної системи з клієнтами не укладаються. Фіскальні чеки на руки не видаються, як максимум – ведеться касова книга⁴³. Так, наприклад Івано-Франківським судом у справі № 1–199 встановлено, що винна особа організувала Інтернет-клуб, у якому встановила 5 комп'ютерів для надання доступу до мережі Інтернет та організувала азартні ігри⁴⁴.

Власник такого закладу оформляє відповідні дозволи у санепідемстанції та в МНС (гарантійний лист або експертний висновок), укладає договори на оренду приміщення, а в окремих випадках і на оренду комп'ютерної техніки.

З працівниками укладаються трудові угоди, власник закладу, як правило, закупає комп'ютерну техніку відповідно до договорів та сертифікатів відповідності, на кожному встановленому комп'ютері використовується ліцензійне програмне забезпечення, прокладання

⁴³ Інформація прес-служби МВС: міліція продовжує моніторинг дотримання Закону «Про заборону грального бізнесу в Україні» [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243266317.

⁴⁴ Вирок Івано-Франківського суду у справі № 1–199 від 28 жовтня 2010 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11945889>.

локальної мережі здійснюється Інтернет-провайдером або постачальником комп'ютерної техніки. Все це робиться для того, щоб при загальному обстеженні закладу чи при його відвідуванні випадковими громадянами складалося враження законної господарської діяльності.

Важливим є досвід РФ у боротьбі з незаконним гральним бізнесом в інтернеті, де застосовується блокування ігрових сайтів за рішенням суду. Так, наприклад, прокурор Ленінськогорайону м. Уфи подав цивільний позов до підприємств ВАТ «УфаНет», ТОВ «Скартел», МТУ «Кристалл», ВАТ ССБ «Сотел», ВАТ «Башинформсвязь», ВАТ «Мегафон», ВАТ «МТС» про обмеження передачі інформації шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних мереж абонентам до Інтернет-сайту, на якому згідно з проведеною прокуратою та МВС перевіркою дотримання законодавства про державне регулювання діяльності з організації та проведення азартних ігор було виявлено азартні ігри «рулетка», «покер», «ігрові автомати». Згідно з рішенням суду вазані компанії зобов'язано обмежити передачу інформації абонентам до Інтернет-сайту»⁴⁵.

Також організаторами такого грального закладу практикується об'єднання різних способів вчинення злочину та проведення різних ігор, що дозволяє залучити більше клієнтів, при цьому такі організатори намагаються знову ж таки замаскувати свою діяльність під законну. *Наприклад, вироком Дніпровського районного суду міста Києва від 22.07.2011 року у справі № 1–832/2011 особу визнано винною та притягнуто до кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом шляхом встановлення ігрових автоматів у кількості 15 штук. Крім того злочинець також розмістив в приміщенні клубу системні блоки для надання послуг доступу до мережі Інтернет, а також розмістив на гральних автоматах надписи: «Положення про “Клуб (заклад) аматорів розважальних ігрових автоматів (відеотерміналів) для дорослих”, хоча за попередньою домовленістю із гравцями проводив виплату вигравів по бажанню клієнтів»⁴⁶.*

⁴⁵ См. Решение Кировского районного суда г. Уфы от 15.05.2012 г. в деле № 2–2673/2012 / Единый реестр решений судов общей юрисдикции РФ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/9647915>.

⁴⁶ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 22.07.2011 року у справі № 1–832/2011 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18772539>.

Іншим способом організації грального бізнесу є створення так званої лотереї або вікторини. Так, Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» встановлює винятки з загального правила, а саме: заборона не поширюється на організацію та проведення лотерей, а також різноманітних конкурсів та вікторин. Таким чином, це дає підказку для способу ведення грального бізнесу, замаскованого під лотерею. Так, лотерея за своєю суттю є азартною грою і містить всі ознаки класичної азартної гри – ставка, вигреш та випадковість⁴⁷, за винятком окремих притаманних лише їй ознак. Таким чином, колишнім власникам казино достатньо замість столів з рулеткою купити «лототрон». В барабан засипати кульки з номерами, половина з яких буде чорними, а інша половина червоними та одна кулька зеро. Для більшої достовірності розміщується напис «миттєва лотерея». Таким чином, сутність гри залишається, а от форма її проведення – з незаконної переходить у формально законну⁴⁸. При цьому, організатори практикують «безоплатне» набуття статусу учасника шляхом придбання певних товарів чи послуг. Злочинцями також практикується маскуванню азартних ігор під виглядом продажу білетів державних лотерей.

⁴⁷ *Леготкин В.Д.* Правовое регулирование азартных игр [учебное пособие] / Леготкин В.Д., Букатов Е.М. – Омск: Юридический институт МВД России, 1996. – 321 с.

⁴⁸ *Топорецька З.М.* Розслідування злочинів у сфері грального бізнесу: проблеми та шляхи вирішення / З.М. Топорецька // Актуальні питання державотворення очима молодих учених: зб. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2010 р. – Київ: у 2-х частинах. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – ч. 2. – С. 389–391.

1.2. Спосіб вчинення злочину

Також злочинці для отримання більших прибутків використовують засоби телекомунікаційного зв'язку (телефон, телебачення), організовуючи телешоу з платними дзвінками, з метою вгадування зашифрованих слів. Так, формально це лише вікторини, проведення яких Законом дозволено, оскільки номінально в цій моделі відсутні всі ознаки азартної гри. Так, гравець не робить ставки, а лише сплачує кошти за дзвінок у студію, де розігрується приз, при цьому переможцем стає той, хто показав найкращий результат у грі (свої вміння та навички). Такий спосіб організації грального бізнесу хоч і потребує більших витрат на організацію телефонного зв'язку, трансляції по телебаченню, проте надає доступ значно більшій кількості гравців, а тому і прибуток від його проведення значно вищий. При цьому виявити офіс організаторів та безпосередніх злочинців, які організували такий бізнес вкрай важко, тому такий спосіб також набув поширення серед злочинців.

Поширеним способом вчинення цього злочину є також створення громадських організацій – спортивних клубів, які фактично займаються гральним бізнесом, хоча формально є спортивними громадськими організаціями. Вказаний спосіб вчинення злочину досліджував В. В. Топчій⁴⁹, який зазначив, що таку можливість надає ч. 2 ст. 1 Закону № 1334-VI «Про заборону грального бізнесу в Україні», згідно якого до азартних ігор не належать, зокрема, організація та проведення спортивних змагань, незважаючи на те, чи передбачається їх умовами грошовий або майновий виграш.

Насправді буває досить складно відрізнити азартні й неазартні ігри, оскільки зміна певних пунктів правил проведення неазартних ігор може перетворити їх на азартні (і навпаки) у випадку збігу в будь-якій з цих ігор всіх трьох ознак азартної гри (ставка, виграш та випадковість). Наприклад, якщо у боулінг, більярд або комп'ютерні он-лайн ігри починають грати на гроші (навіть якщо така угода була досягнута таємно або в процесі вже розпочатої гри на інтерес), то вони автоматично стають азартними.

Насправді буває досить складно відрізнити азартні й неазартні ігри, оскільки зміна певних пунктів правил проведення неазартних ігор може перетворити їх на азартні (і навпаки) у випадку збігу в будь-якій з цих ігор всіх трьох ознак азартної гри (ставка, виграш та випадковість). Наприклад, якщо у боулінг, більярд або комп'ютерні он-лайн ігри починають грати на гроші (навіть якщо така угода була досягнута таємно або в процесі вже розпочатої гри на інтерес), то вони автома-

⁴⁹ Топчій В. В. Протидія злочинам, пов'язаним із незаконним зайняттям гральним бізнесом: проблеми теорії та практики / В. В. Топчій // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 58–67.

тично стають азартними. Наприклад, як зазначив В. В. Топчій, у січні 2011 року в Луганській області працівниками органів внутрішніх справ виявлено службовців громадської організації, які в приміщенні клубу спортивного покеру проводили азартні ігри в покер. Проти організаторів порушено кримінальну справу, триває досудове слідство⁵⁰. В інших областях України також існують такі клуби, доступ до них мають проте до них мають тільки постійні відвідувачі, що автоматично унеможлиблює викриття фактів заняття гральним бізнесом працівниками органів внутрішніх справ.

Крім того, у світі все більшого розвитку набувають он-лайн ігри, які беруть свій початок з США, де перше он-лайн казино відкрилося в 1996 році. На сьогодні відомі наступні он-лайн ігри: спортивні тоталізатори, де можна зробити ставки на футбольний матч, скачки тощо; он-лайн покер, он-лайн казино, де шанси виграти в рулетку чи інші ігри такі ж, як у звичайному казино; он-лайн бінго як різновид лотерей, он-лайн лотереї, в тому числі VLT (відеолотереї)⁵¹.

Організатори цих ігор вже давно виявили бажання проводити такі ігри в Україні, а українці ж, вивчивши зарубіжний досвід, проводять таку діяльність в Україні. Крім того, технічно он-лайн казино являє собою звичайну комп'ютерну програму, встановлену на Інтернет сервері, який розміщується у партнерів за кордом, діяльність яких дозволена в тій країні (наприклад, в США). Тому в Україні також використовується даний спосіб зайняття гральним бізнесом, зокрема, згідно з Постановою Оболонського районного суду міста Києва від 17.08.2011 року у справі № 1–981/11 особа встановила в приміщенні комп'ютери та спеціальне програмне забезпечення, чим створила умови для здійснення азартних ігор⁵².

У 2006 році у Росії з'явився новий вид гри – мобільне казино. Ігри з використанням мобільних телефонів розроблені англійською компанією «Геймінг Корпорейшн». Мобільне казино включає карточні

⁵⁰ Топчій В. В. Протидія злочинам, пов'язаним із незаконним зайняттям гральним бізнесом: проблеми теорії та практики / В. В. Топчій // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 58–67.

⁵¹ Регулирование игорного бизнеса в разных странах мира. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://100casino.net/intresting/online_casino/regulirovaniia_igornogo_biznesa_v_raznyh_stranah_mira.html.

⁵² Постанова Оболонського районного суду міста Києва від 17.08.2011 року у справі № 1–981/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18648177>.

ігри, рулетку, ігрові автомати і лотерею⁵³. Вважаємо, що в найближчому часі організатори азартних ігор зможуть використати цей досвід та організувати за таким принципом азартні ігри в Україні, при цьому приховавши ці азартні ігри під мобільними вікторинами, які на сьогодні не заборонені.

До заборони грального бізнесу у 2009 році за даними Київської спілки підприємств грального бізнесу в Україні найбільшого поширення набули зали гральних автоматів (97,7%), каси букмекерських контор займали 1,6% ринку грального бізнесу, а проведення азартних ігор в казино лише 0,7%, тому більшість осіб, які здійснювали раніше цю діяльність, на сьогодні її продовжують. *Прикладом такої діяльності є справа № 1–304/10, коли винна особа організувала в орендованому приміщенні казино та з 18.00 до 06.00 надавали послуги в сфері грального бізнесу шляхом організації азартних ігор*⁵⁴.

Етап приховування злочину тісно пов'язаний з попередніми етапами, оскільки гральний бізнес є нелегальним, а відтак потребує постійного приховування злочину як на стадії організації азартних ігор, так і на стадії їх безпосереднього проведення та надання можливості доступу до них.

Проте у цьому випадку способи приховування злочину не завжди включають маскування під законну діяльність, частина організаторів таких закладів обмежується лише приховуванням грального закладу

⁵³ Ковтун Е.В. Игровой бизнес в России: законодательное регулирование / Ковтун Е.В. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 214 с.

⁵⁴ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області у справі № 1–304/10 від 19 лютого 2010 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9392299>.

від широкого загалу, їх розміщення в приміщеннях, які закриті для вільного доступу (наприклад, окремих зал ресторану, кафе чи магазину), а допускають до закладу лише постійних клієнтів.

Також одним з варіантів обходу заборони грального бізнесу є приклад Австралії, де гравець казино зареєструвався оператором з організації туристичних поїздок з відвідуванням казино і був агентом казино. Гравці казино, які брали участь у таких туристичних поїздках, грали не від свого імені, а від імені агента. Виграні в азартні ігри гроші проходили через рахунки цього агента для підрахунку комісії від загального обороту групи. Таким чином, казино не звертало уваги на необхідність визначення джерела та бенефіціарного власника коштів. Це тривало до того моменту, доки оператор не почав красти гроші з вигащів своїх клієнтів, і ця ситуація привернула увагу уповноважених органів⁵⁵.

З метою приховування грального бізнесу та ухилення від відповідальності причетних до нього осіб, особливо організаторів, злочинці використовують широке розмаїття конспіративних заходів, найпоширенішими з яких є:

- ретельний підбір учасників азартних ігор, обслуговуючого персоналу;
- маскуванню входу до грального закладу;
- прийом лише «перевічених клієнтів»;
- приймання ставок лише від «своїх»;
- організація грального бізнесу під виглядом Інтернет-кафе;
- переобладнання гральних автоматів;
- розроблення особливого порядку відвідування закладу, отримання та видачі грошей;
- використання одиниць часу як аналога грошей;
- встановлення обладнання, яке дозволяє отримати вигащ через Інтернет;
- організація азартних ігор під виглядом надання розважальних чи Інтернет-послуг;
- проведення ставок і видання вигащів за допомогою електронного гаманця в Інтернеті;
- відсутність зовнішньої реклами у місцях розташування гральних закладів;

⁵⁵ Звіт FATF Слабкі сторони сектору казино та грального сектору // Електронний ресурс [Режим доступу]: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2009/8.07.09/c.pdf

- встановлення засобів відеоспостереження;
- посилена охорона гральних закладів;
- маскуванню незаконного походження прибутків від грального бізнесу;
- встановлення нічного графіку роботи закладу тощо.

Так, в ході оперативно-розшукових заходів, проведених на Волині, встановлено, що у підпільному гральному залі невістановлені власники забороненого бізнесу намагалися приховати свою протиправну діяльність, ретельно підбирали учасників азартних розваг. Як правило, тут ставки приймали лише від «своїх» перевірених клієнтів, вхід до грального залу не привертав уваги, оскільки був облаштований з тильної сторони багатоквартирного будинку. Заборонений законом азартний бізнес розгорнули під прикриттям Інтернет-кафе.

В іншому випадку, під час спецоперації у Миколаївській області в центрі міста вивили незаконно діючий гральний клуб, який належить відомому в регіоні оператору грального бізнесу. Діючи нелегально, адміністрація закладу намагалась законспірувати свою діяльність. На центральному вході до приміщення висів замок та вивіска «Зачинено», проте постійні і перевірені відвідувачі мали змогу будь-коли потрапити до приміщення через «службовий» вхід, лише попередньо обумовивши час свого візиту.

Інший підпільний зал гральних автоматів, на відміну від попереднього, діяв лише у вечірній і нічний часи. Потрапити до нього також могли лише добре знайомі жінці-адміністратору постійні клієнти, які були обізнані з умовними сигналами доступу.

Конспірація може полягати у переобладнанні гральних автоматів та використанні одиниць часу як аналога грошей. Наприклад у м. Каміні-Каширському відкрився заклад із гральними автоматами. Встановлені там автомати відрізнялись від звичайних лише відсутністю купюроприймача та купюроотримувача. Його функцію виконувала дівчина оператор, яка отримувала гроші та ключем маніпулятором виставляла на табло автомату певну кількість секунд для гри. Виграш також обчислювався в секундах, які по закінченню гри при бажанні гравця переводились у гроші і видавались на руки.

1.2. Спосіб вчинення злочину

	
<p>Купюроприймач в автоматі</p>	<p>Гральний автомат з приймачем та видавачем для монет</p>

Трапляються випадки, коли конспіративні заходи полягають у видачі вигравів з використанням Інтернет-мережі. Так, *закарпатські букмекери під виглядом надання послуг з поповнення рахунків Інтернет-провайдерів та мобільних операторів приймали ставки на результати спортивних подій. За вдалий прогноз відвідувачі отримували свій виграв у касира. Букмекери також встановили відповідне комп'ютерне обладнання, яке дозволяло отримувати виграві через Інтернет-мережу.*

З метою конспірації організатори грального бізнесу встановлюють особливий порядок відвідування закладу. Так в одному зі *столичних Інтернет-клубів організатори та інші учасники грального бізнесу використовували таку конспіративну схему проведення гри: гравець підходив до каси, давав гроші і отримував ваучер з кодом доступу до системи обліку. Зазначений код гравець вводив на клавіатурі обраного комп'ютера та отримував доступ до мережі, далі потрібно було обрати гру і «випробувати долю». У разі вдалої гри гравець повертав касиру ваучер та отримав готівку в еквіваленті свого виграву.*

Виявлені та знешкоджені гральні заклади не завжди припиняють своє існування. Так, міліцією викрито підпільний гральний заклад у центрі м. Суми. Цей гральний заклад, що працював як Інтернет-казино, був закритий правоохоронцями пізніше. Згодом на місці вилученого комп'ютерного обладнання з'явилися нові гральні пристрої, а відсутність зовнішньої реклами, додаткові засоби відеоспостереження та посилена охорона мали б, на думку правопорушників, забезпечити їм існування «у тіні».

Таким чином, формами вчинення цього злочину, визначеними законодавством є: організація азартних ігор; проведення азартних ігор; надання можливості доступу до азартних ігор. Зазначені діяння проявляються в різних способах вчинення цього злочину.

Згідно з матеріалами вивченої судової практики обвинувальні вирокі виносять в основному за зайняття гральним бізнесом, вчинене способами: організація залів гральних автоматів (81%), організація Інтернет-клубів (14%), організація казино (5%).

Проте неможливо закріпити однозначного та вичерпного переліку способів вчинення цього злочину, постійно з'являються нові та більш витончені способи вчинення та приховування зайняття гральним бізнесом з використанням найновіших комп'ютерних та Інтернет технологій.

1.3. ТИПОВА «СЛІДОВА КАРТИНА»

Злочин як подія матеріального світу завжди викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. В криміналістичній науці такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини)⁵⁶, відповідно джерелами інформації про злочин є матеріальні та ідеальні відображення відомостей про злочин – сліди злочину.

Кожен злочин залишає певну сукупність слідів, і завданням слідчого є їхнє виявлення та уміле використання з метою розкриття злочину, розшуку й викриття злочинця. Так, не будучи свідком злочину і не сприймаючи подію злочину безпосередньо, слідчий за допомогою слідів злочину може відтворити уявну модель події і відповідно встановити спосіб вчинення злочину, особливості особи злочинця та іншу

⁵⁶ Салтєвський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтєвський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. – К.: ВПЮЛ, 1994. – 180 с.

інформацію, яка необхідна для розкриття злочину. Тому дуже важливо правильно визначити, які саме сліди і де повинні або могли залишитися в результаті вчинення злочину зайняття гральним бізнесом.

Дослідженню теоретичних питань, пов'язаних зі слідовою картиною вчинення злочину, присвячені роботи таких відомих вчених-криміналістів, як Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, В.І. Галаган, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько та ін.

У науковій криміналістичній літературі сліди розглядають у вузькому розумінні (сліди-відображення або матеріально-фіксовані сліди) та в широкому (сліди – як залишкові явища, маючи на увазі під ними різні об'єкти: від залишків матеріалів і речовин до переміщення об'єктів у просторі)⁵⁷. Зокрема М.В. Салтевський пропонує сукупність матеріальних та ідеальних слідів злочину в їх єдності називати слідовою картиною злочину, під якою він розуміє матеріальну й ідеальну слідову обстановку, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка його вчинила⁵⁸.

В.О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення. Так, на її думку, поведінка особи завжди відображається в навколишньому середовищі у вигляді особистого сліду, який не менш цікавий для вивчення, ніж слід пальця руки. Але, на відміну від сліду пальця руки, слід поведінки завжди є на місці події та несе набагато більший обсяг криміналістично значущої інформації про особу злочинця⁵⁹.

Безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, що вчинила злочин, поведінка якої проявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія злочину⁶⁰.

⁵⁷ Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах / Крылов И. Ф. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 197 с.

⁵⁸ Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с. – С. 148–151

⁵⁹ Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування: [монографія]. / Коновалова В. О. – К.: Факт, 2001. – 311 с. – С. 25

⁶⁰ Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3). – С. 20

Таким чином, можемо зробити висновок, що слідова картина злочину є широким поняттям, що включає в себе відображення цієї події у свідомості людей та матеріальні зміни, що утворилися внаслідок діяльності організатора грального бізнесу з організації, проведення чи надання можливості доступу до азартних ігор у формі слідів на предметах, обстановці, злочинцю, гравцях.

Слідова картина злочину як елемент криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом має важливе значення, оскільки вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця (в тому числі наявність організованої злочинної групи), знаряддя вчинення злочину, в тому числі встановити ряд обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази⁶¹.

У криміналістичних дослідженнях здійснювалися спроби встановлення зв'язку слідів злочину та джерел інформації. Найбільш прийнятною видається класифікація, запропонована М. В. Салтевським, який вважає, що будь-який об'єкт, що перебуває в межах кримінального судочинства, розглядається в аспекті його рівності, тотожності самому собі, тобто чи є він тим самим, що «був присутній» на місці події або «брав участь» у вчиненні злочину⁶². Речовими джерелами криміналістичної інформації можуть бути будь-які предмети, здатні нести інформацію про фактичні обставини. Це – інформація про зовнішні ознаки об'єкта, що залишив сліди, про способи дії злочинця та інші обставини події злочину.

При розслідуванні цього виду злочину джерелами інформації про нього є не тільки матеріальні сліди, але й ідеальні – уявний образ злочинця, інформація, яку запам'ятали потерпілі, свідки.

У науковій криміналістичній літературі пропонують різні класифікації типової «слідової картини» злочину в залежності від обраного критерію класифікації. На нашу думку «слідову картину» зайняття гральним бізнесом найкраще виділяти в залежності від способу вчинення злочину на слідову картину створення та діяльності власне

⁶¹ *Топорецька З. М.* Слідова картина, як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу / З. М. Топорецька // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 29–30 вересня 2011р.). – Одеса: у 2-х частинах. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – ч. 2. – С. 105–108.

⁶² *Салтевський М. В.* Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч. 1. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с. – С. 257.

гральних закладів (залів гральних автоматів, казино) та слідову картину створення та діяльності гральних закладів, які замасковані під законну господарську діяльність (Інтернет-клуби, спортивні бари, рекламні акції, надання платних послуг за допомогою телекомунікаційного зв'язку, проведення конкурсів).

Слідова картина створення та діяльності власне гральних закладів характеризується наявністю характерних для грального бізнесу матеріальних слідів в залежності від видів азартних ігор, які організуються чи проводяться: гральних столів, гральних фішок, карт, допоміжного грального обладнання, спеціального форменного одягу працівників тощо.

Слідова картина діяльності грального закладу, замаскованого під законну діяльність характеризується наявністю насамперед ідеальних слідів злочину, джерелами яких будуть гравці, свідки, працівники такого закладу тощо. Матеріальні сліди в основному будуть представлені речами і документами, які створюють враження законної діяльності: комп'ютерна техніка, підключення до мережі Інтернет, документи, які регулюють діяльність закладу тощо. При цьому, на комп'ютерних засобах зазвичай міститься програмне забезпечення, яке дозволяє проводити азартні ігри або надавати доступ до них (зв'язок з віддаленим сервером чи сервером за кордоном), при цьому доступ до такого програмного забезпечення як правило захищений паролями.

Пошук слідів доцільно проводити безпосередньо на місці вчинення злочину – приміщенні грального закладу. Оскільки мова завжди йде не тільки про матеріальні, але й про ідеальні сліди, їх носії (джерела) варто шукати безпосередньо біля грального закладу, оскільки ними можуть бути особи, які постійно проживають поблизу грального закладу, а отже зможуть надати інформацію про режим його роботи, давність відкриття, особливі прикмети злочинців, осіб, які найчастіше його відвідують, характеристику транспортних засобів, які належать організатору грального бізнесу, а також модель та номер транспортного засобу, за якими можна буде знайти його власника та відповідно і організатора грального бізнесу. Джерелами ідеальної інформації також можуть бути особи, які працюють неподалік або постійно проходять вказаним маршрутом на роботу у один і той же час. Ідеальні сліди у вигляді образу злочинця, адреси грального закладу, особливостей його приховування чи маскуванню залишаються у пам'яті свідків та потерпілих, які відвідують гральні заклади чи живуть поблизу, а також працівників гральних закладів.

Первинну інформацію про злочин у вигляді ідеальних слідів, як правило, отримують працівники органів внутрішніх справ при проведенні оперативно-розшукової діяльності. Вказана інформація може бути отримана при перевірці отриманих заяв, повідомлень про злочин в порядку ст. 214 КПК України.

Таким чином, особистісними джерелами, що фіксують ідеальні сліди є люди, що ідеально відбивають реальну дійсність. У кримінальному процесі особистісними джерелами криміналістичної інформації є підозрюваний, свідок, заявник, спеціаліст, цивільний позивач та відповідач. Вони зберігають у пам'яті інформацію про подію злочину у вигляді уявних образів – слідів пам'яті.

Важливу інформацію про гральний заклад, кількість працюючих, наявність охорони, кількість грального обладнання, наявність сейфу, прихованих кімнат, моделі побудови роботи (хто приймає ставки і хто видає виграші) та інші особливі характеристики грального закладу можуть надати безпосередні відвідувачі грального закладу або гравці в азартні ігри. Слідчому доцільно перед відвідуванням грального закладу допитати його постійних відвідувачів в якості свідків або ж дооручити проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій оперативним працівникам. У випадку небажання гравців надавати інформацію про гральний заклад через позитивне ставлення до його існування, доцільно допитати членів їх сімей, а також їх співмешканців. Як правило ці особи категорично проти такої захопленості гравця і можуть надати вихідну інформацію про роботу грального закладу, суму витрачених конкретним гравцем коштів, а також надати інформацію про особливості роботи цього закладу, отриману від гравця.

Гравці в гральному закладі

1.3. Типова «слідова картина»

Інформацію про організацію грального бізнесу з середини, про його організаторів та партнерів можуть надати також працівники гральних закладів, оскільки вони безпосередньо спілкуються із власником цього закладу та можуть надати слідчому його опис. Так, зокрема, при розслідуванні кримінальної справи № 59–2807⁶³ працівниками слідчого управління ГУМВС України в м. Києві було допитано як свідків ряд працівників мережі гральних закладів, зокрема: особу, яка проходила стажування на посаду бармена грального закладу; особу, яка проходила стажування на посаду охоронця грального закладу; бармена; охоронця. Виходячи із наданих ними показань слідчі змогли встановити тривалість зайняття гральним бізнесом та способи вчинення злочину.

Працівники в казино

Інформація з особистісного джерела є суб'єктивною, опосередкованою рівнем інтелекту суб'єкта, умовами сприйняття, професією, іншими суб'єктивними та об'єктивними чинниками. За характером формування слідів пам'яті (інформації) особистісного джерела в криміналістиці поділяють на: 1) осіб, які безпосередньо сприймають подію злочину або беруть участь у ній (підозрюваний, потерпілий, свідки-очевидці); 2) осіб, які опосередковано сприймають подію злочину (поняті, технічний помічник слідчого, спеціалісти).

Слідчі при розслідуванні зайняття гральним бізнесом також практикують допит працівників органів внутрішніх справ, які здійснювали перевірку грального закладу з метою виявлення ознак зло-

⁶³ Обвинувальний висновок по кримінальній справі № 59–2807, затверджений заступником прокурора міста Києва 21.09.2011 року // Архів Солом'янського районного суду міста Києва за 2011 рік.

чину або ж чергових працівників, які здійснювали виїзд на місце події за сигналом, який отримували за телефоном 102. Так, у згаданій вище кримінальній справі № 59–2807⁶⁴ як свідків було допитано оперуповноважених, дізнавачів, слідчих, оперуповноважених інспекторів тощо. Дані особи надали детальну інформацію про кількість виявлених фактів зайняття гральним бізнесом, проведені ними заходи, кількість вилученого грального обладнання, дані про документи, якими було задокументовано факти зайняття гральним бізнесом. Цінність такої інформації в тому, що такі працівники мають спеціальну освіту, знання та досвід виявлення і розслідування таких злочинів, а тому можуть надати слідчому детальну інформацію про обставини, які підлягають встановленню, а також допомагають встановити склад злочину зайняття гральним бізнесом. При цьому, такі особи мають підвищені навички спостереження і можуть надати детальну інформацію про ті особливості, на які не звернули уваги «звичайні» свідки.

Працівники міліції в гральному закладі вилучають гральні автомати

Працівники міліції проводять огляд грального закладу

Матеріальні сліди також мають важливе значення для розслідування зайняття гральним бізнесом. Типовими матеріальними слідами зайняття гральним бізнесом, є такі: 1) гральне обладнання; 2) кошти; 3) документи; 4) комп'ютерна інформація; 5) обладнання грального закладу не призначене для азартних ігор; 5) інші матеріальні сліди.

⁶⁴ Обвинувальний висновок по кримінальній справі № 59–2807, затверджений заступником прокурора міста Києва 21.09.2011 року // Архів Солом'янського районного суду міста Києва за 2011 рік.

Вивчення слідчої та судової практики дає підстави віднести до типових матеріальних слідів насамперед гральне обладнання. До грального обладнання Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. відносить: 1) гральні автомати; 2) комп'ютерні стимулятори; 3) електронне (віртуальне) казино.

Так, зокрема, при організації грального бізнесу наявне гральне та комп'ютерне обладнання, зберігається значна кількість документів, які фіксують процес гри, рух грошових коштів – кількість зроблених ставок, кількість та суми виплачених виграшів.

Основними матеріальними слідами, які свідчать про організацію грального бізнесу, як правило, є різноманітне гральне обладнання – гральні автомати, відеоатракціони, гральні столи, комп'ютери зі спеціальним програмним забезпеченням, фішки. Таке обладнання є знаряддям вчинення злочину та вилучається при проведенні перевірок гральних закладів. Але оскільки певний час санкція статті КК України не передбачала конфіскацію грального обладнання, після закінчення розслідування воно поверталось законним власникам і використовувалося ними в подальшій незаконній діяльності. *Наприклад, у справі № 1–1115/11⁶⁵ гральне обладнання було повернуто законним власникам. Проте більшість суддів все ж застосовували конфіскацію грального обладнання як знаряддя вчинення злочину. У справі № 1–832/2011⁶⁶ конфісковано в дохід держави всі вилучені гральні автомати.*

Після доповнення санкції статті 203–2 КК України додатковим покаранням у вигляді конфіскації грального обладнання Законом від 15 листопада 2011⁶⁷ року ця проблема була вирішена і зараз все гральне обладнання підлягає конфіскації.

⁶⁵ Постанова Голосіївського районного суду міста Києва від 19.09.2011 року у справі № 1–1115/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18417952>.

⁶⁶ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 22.07.2011 року у справі № 1–832/2011 / Єдиний державний реєстр судових рішень України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18772539>.

⁶⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. № 4025-VI // Голос України. – 2011. – № 239.

**Гральне обладнання
(гральний стіл)**

Фішки

Джерелами інформації про злочин також є вінчестери комп'ютерів, на яких зберігаються спеціальні програми для організації азартних ігор, встановлене спеціальне програмне забезпечення для доступу до серверів для азартних ігор. При вчиненні організації грального бізнесу за допомогою мережі Інтернет, як правило, у більшості випадків важко встановити чітке місце вчинення злочину, оскільки дуже часто сервер для азартної гри знаходиться в іншій країні у власності іноземної компанії. Системні блоки також, як правило, визнаються засобами вчинення злочину і конфіскуються.

Важливими матеріальними джерелами інформації про злочин є також документи. З криміналістичної точки зору документи розглядаються, перш за все, як ефективний слідосприймаючий матеріал, який має велике значення при розслідуванні цієї категорії злочинів.

Документами можуть бути бухгалтерська документація, а також неофіційна бухгалтерія, в тому числі записи в блокнотах про облік доходів і витрат. Такі документи зберігаються при матеріалах кримінального провадження. *Наприклад, у справі № 1–570/11⁶⁸ суд вирішив, три рукописні аркуші з записами зберігати в матеріалах справи як речові докази. Ці документи дозволяють встановити факт отримання прибутку від зайняття гральним бізнесом та факти і суми виплачених вигравів.*

В РФ вилучені при розслідуванні чорнові записи дозволили встановити розмір доходу, отриманого організатором від проведення

⁶⁸ Постанова Дарницького районного суду міста Києва від 09.09.2011 року у справі № 1–570/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18579824>.

азартних ігор в кожному з трьох гральних закладів. Як зазначено в матеріалах справи, вилучені в ході огляду місця події зошити з чорновими записами свідчать, що громадянин отримав дохід від діяльності трьох гральних закладів у розмірі 4 174 528 рублів⁶⁹

Бухгалтерська документація є важливим джерелом інформації, яке розкриває модель організації грального бізнесу та отримувані прибутки, а також надає інформацію про співучасників злочину, оскільки з ними, як правило існують договірні відносини (здавання в оренду комп'ютерів, надання доступу до мережі Інтернет, надання в оренду приміщення, тощо). Важливими матеріальними слідами є також документи як сліди-предмети, які свідчать про бухгалтерську, підприємницьку та іншу діяльність, що відображає перерахування коштів з одного рахунку на інший, отримання коштів у готівковій формі, засвідчують укладання угод та проведення інших операцій, які дають можливість виявити співучасників цього злочину. У цьому випадку доцільно також допитати самого бухгалтера, який може надати інформацію про обсяги бізнесу, наявність інших гральних закладів, кількість відвідувачів, прибутки, тощо.

Інформацію про особу злочинця може надати сама обстановка в приміщенні грального закладу. Зокрема, практично в кожному закладі є кабінет його власника, де можуть знаходитися особисті документи, фотографії, особисті речі, записники, телефонні книжки, тощо. Якщо за цими речами особу організатора встановити неможливо, окрему інформацію можуть надати відбитки пальців, залишені в кабінеті, біля сейфу, каси грального закладу, тощо.

Особисті речі, залишені в гральному закладі відвідувачами, можуть надати інформацію про їх особу, отже в майбутньому ці особи можуть бути свідками у кримінальному провадженні.

Речі, які у сукупності з ідеальними слідами становлять слідові картину цього виду злочину, можемо поділити на кілька груп. Зокрема:

1. Предмети обстановки місця події – матеріальне середовище (стілець, стіл, рухома та нерухома обстановка грального закладу і т.п.), а також документи, які фіксують процес гри чи відображають господарські операції, в тому числі бухгалтерська документація.

2. Предмети злочинного посягання: грошові кошти, речі, техніка гравців та ін.

⁶⁹ См. Приговор Мирowego судьи судебного участка № 2 Павловского района Воронежской области от 28.09.2012 г. В деле № 1–43/2012 / Единый реестр решений судов общей юрисдикции РФ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/11314631>.

3. Засоби вчинення злочину: знаряддя праці, предмети, комп'ютери, фішки, гральне обладнання.

4. Предмети, залишені організатором на місці події (одяг, гаманець, недопалок, особистий блокнот і т.п.).

5. Речі, які випадково потрапили або були навмисно залишені на місці події після вчинення злочину (документи, які регламентують порядок зовні господарської діяльності, документи в куточку споживача тощо). Вони є слідами-джерелами приховування злочину і інформації про діяльність осіб після події злочину.

Таким чином, слідова картина як елемент криміналістичної характеристики злочину має важливе значення як у теоретичному значенні – для розробки методики розслідування злочину, так і у практичному значенні – для встановлення інших обставин вчинення зайняття гральним бізнесом, а тому детальне вивчення слідової картини вчинення зайняття гральним бізнесом часто є основою успішного розкриття та розслідування цього злочину.

1.4. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ

Одним з найважливіших елементів криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом є особа злочинця, оскільки вона визнається сполучним елементом для всіх елементів криміналістичної характеристики будь-якого виду злочину. Це пов'язане з тим, що предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, залишені сліди тощо завжди обумовлені особистісними якостями злочинця, а дії, які він реалізовує під час вчинення злочину, є взаємозалежною системою внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) рухів.

Дослідженням особи злочинця у криміналістиці активно займалися Н. Т. Венедиктов, П. С. Дагель, В. Ф. Єрмолович, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, А. В. Старшукевич та інші вчені.

Щодо сукупності інформації про особу злочинця, яка складає його характеристику, на думку В. Ф. Єрмоловича, її становлять всі ті дані, які можуть визначати ефективні шляхи розшуку та викриття злочинця і пов'язані із цим завдання розслідування⁷⁰. П. С. Дагель надає власне

⁷⁰ *Єрмолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / Ермолович В. Ф. – Мн.: Амалфея, – 2001. – 194 с.

визначення особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину, під яким розуміє сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин⁷¹.

В. Г. Лукашевич та М. В. Салтевський пропонують особу злочинця описувати як соціально-біологічну систему, властивості і ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття та розслідування злочинів. До таких властивостей автори відносять фізичні, біологічні та соціальні⁷².

Криміналістична характеристика особи злочинця зазвичай здійснюється за такими ознаками: а) соціальні – соціальне положення, освіта, національність, сімейний стан, професія і тому подібне; б) психологічні – світогляд, переконання, навички, звички, емоції, відчуття, темперамент тощо; в) фізіологічні – анатомічні і функціональні ознаки, біохімічні особливості крові, слини тощо⁷³.

Щодо особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом, необхідно враховувати багатоплановість та різноманітність характеру даного елемента характеристики, що випиває із багатогранності прояву самого грального бізнесу як злочинного діяння.

Організатори азартних ігор, відповідно до ст. 1 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» – це фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку. Організація і проведення азартних ігор – діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі виграшів (прізвів) їх учасникам. Отже, організатори азартних ігор можуть одночасно здійснювати як їх організацію, так одночасне їх проведення. Між тим, доступ до азартних ігор можуть забезпечувати й інші особи, які не є організаторами цієї незаконної діяльності.

При зайнятті гральним бізнесом в залежності від способу його вчинення нами виділені такі види особи злочинця: «реальний» органі-

⁷¹ Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / Дагель П. С. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1970. – 267 с. – С.15.

⁷² Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібоко В. М. – К.: ВППОЛ, 1994. – 180 с. – с. 112.

⁷³ Есберн Алауханов. Криминология. [Учебник] / Есберн Алауханов. – Алматы, 2008. – 429 с.; Кудрявцев В. Н. Криминология. [Учебник] / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – М.: Юристъ, –1999. – 678 с.; Криминология: [Учебник] / [Беляев Н. А. и др.]; под ред. В. В. Орехова. – Санк-Петербург: Университет. – 1992. – 216с.

затор грального бізнесу, «номінальний» організатор грального бізнесу наймані особи – виконавці злочину (круп'є, касири, адміністратори).

«Реальним» організатором (власником) грального бізнесу є, як правило, колишні власники казино та інших гральних закладів, які не хочуть втрачати стабільні прибутки від азартних ігор, а тому організують діяльність зовні законних закладів – Інтернет-клубів, спортивних клубів, вікторин, Інтернет-казино а також придумують інші способи приховування цього злочину. Окремі злочинці не намагаються замаскувати свою діяльність, а продовжують її у підпільних казино, при цьому посилюючи заходи безпеки та допускаючи лише постійних перевірених клієнтів, вони є організаторами злочину в розумінні ст. 27 КК України.

Більшості з них властиве бажання швидкого. Більшості з них властиве бажання швидкого накопичення багатства без будь-яких затрат, пристрасть до збагачення будь-яким шляхом, прагнення здобути легкі гроші з усвідомленням того, що їх діяльність є злочином, проте суб'єктивно внутрішньо не погоджуючись з цим, вважаючи свою діяльність звичайним бізнесом. Ці особи не бажають втрачати легкі прибутки, які вони отримували, не докладаючи зусиль та не відповідаючи за злочинну діяльність. Тому ними створюються організовані злочинні групи з розподілом ролей виключно з метою організації мережі гральних закладів.

Для членів організованої злочинної групи характерна невелика чисельність (у межах від п'яти до десяти осіб), порівняно проста організаційна структура, досить високий загальний і злочинний професіоналізм членів її керівної і виконавчої ланки. Ці особи на договірних засадах наймають на роботу технічних працівників (виконавців, робітників), які забезпечують роботу грального закладу та його охорону. Особи ж, що займаються технічною роботою в групі, далеко не завжди поінформовані про її злочинний характер, групи створюються з метою здійснення тривалого злочинного бізнесу. Керівники цих злочинних груп характеризуються великим ступенем активності при вчиненні злочинів і керівництві діями її членів. Найбільш слабкі ланки ОЗГ – особи, що виконують технічні функції. Як правило, за одним гральним закладом організатором закріплюється конкретна особа, яка постійно знаходиться в гральному закладі та керує його роботою, проте офіційно не має відношення до його створення.

Таку групу, як правило, складають: 1) особа, яка є особистим помічником власника грального бізнесу і від його імені надає вказівки і формує групу, ця ж особа самостійно або через найманих осіб шукає підставних осіб, які в подальшому реєструються суб'єктами підприємницької діяльності і стають «номінальними» організаторами грального бізнесу, а також здійснює пошук касирів, круп'є, барменів, охоронців тощо; 2) особа, яка веде офіційну та неофіційну бухгалтерію, подає звітність і керує усіма фінансовими питаннями – «фінансовий директор»; 3) особи, які є номінальними директорами компаній партнерів, які здають в оренду гральне обладнання, приміщення для гральних закладів тощо, але самі не здійснюють азартних ігор. У даній групі кожному відводиться своя роль, при цьому кожна з таких осіб наймає на роботу працівників, які можуть і не знати справжню мету своєї діяльності і не бути знайомими з власником закладу. «Реальним» організатором грального бізнесу також є особа, яка самостійно створила гральний заклад та здійснює керівництво ним.

«Номінальним» організатором грального бізнесу є особа, яка займається підприємницькою діяльністю та отримує прибуток від проведення азартних ігор, тобто формальний власник грального закладу. Ця особа укладає договори, забезпечує поточну господарську діяльність закладу і, як правило, зареєстрована суб'єктом підприємницької діяльності, є організатором або виконавцем злочину в розумінні ст. 27 КК України в залежності від способу його вчинення.

Зазвичай таких осіб підбирають завчасно безпосередні члени організованої злочинної групи і оформляють на них всю офіційну дозвілну та господарську документацію.

«Номінальними» організаторами зазвичай є особи, які не займають високого становища в суспільстві, не мають вищої освіти і стабільної роботи. Вони погоджуються бути «номінальними» власниками за окрему плату виключно з метою покращення матеріального становища.

Після прийняття Закону України «Про амністію у 2011 році»⁷⁴ «номінальними» організаторами все частіше ставали інваліди, особи, які мають хвороби, що підпадають під перелік для застосування амністії і звільнення від кримінальної відповідальності, неповно-

⁷⁴ Закон України «Про амністію у 2011 році» від 8 липня 2011 року № 3680-VI // Голос України. – 2011. – № 135–136.

літніх дітей чи непрацездатних батьків тощо. Наприклад, у справі № 1–185/11 особу звільнено від кримінальної відповідальності на підставі того, що вона має на утриманні неповнолітніх дітей⁷⁵. У справі № 1–1115/11 підставою для звільнення підсудного від кримінальної відповідальності стала тяжка хвороба, яка перешкоджала відбуванню покарання⁷⁶.

Окрему групу складають **працівники грального закладу**, які безпосередньо беруть участь у проведенні азартних ігор (касири, круп'є, адміністратори), які притягуються до кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом у випадку, коли правоохоронні органи фіксують факт отримання ними ставки та виплати виграшу, а також отримання прибутку від такої діяльності. Вони є виконавцями або пособниками у вчиненні злочину в розумінні ст. 27 КК України, залежно від їх ролі у вчиненні злочину.

Зокрема, адміністратора-касира засуджено за зайняття гральним бізнесом у справі № 1/2608/533/12⁷⁷. У справі № 1–900/11 двох адміністраторів-касирів, яких обвинувачували в пособництві зайняттю гральним бізнесом, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям⁷⁸. Касира грального закладу також визнано винною у вчиненні за попередньою змовою з іншою особою зайняття гральним бізнесом та звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з застосуванням Закону України «Про амністію у 2011 році» у справі № 1–1203/2011⁷⁹.

⁷⁵ Постанова Білопільського районного суду Сумської області від 31.08.2011 року у справі № 1–185/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17973069>.

⁷⁶ Постанова Голосіївського районного суду міста Києва від 19.09.2011 року у справі № 1–1115/11 / Єдиний державний реєстр судових рішень України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18417952>.

⁷⁷ Вирок Святошинського районного суду міста Києва від 27.04.2012 року у справі № 1/2608/533/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23697084>.

⁷⁸ Постанова Оболонського районного суду міста Києва від 22 серпня 2011 року у справі № 1–900/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20471875>.

⁷⁹ Постанова Солом'янського районного суду міста Києва від 14.12.2011 року у справі № 1–1203/2011 / Архів Солом'янського районного суду міста Києва за 2011 рік.

1.4. Особа злочинця

Круп'є

Працівники грального закладу як і «номінальні» організатори грального бізнесу не займають високого становища в суспільстві, не мають вищої освіти та постійної роботи, раніше несуть димі. Вони влаштовуються на роботу в гральний заклад виключно з метою отримання доходу та грошей на життя.

Проте у ряді випадків суди визнають винними у вчиненні злочину все ж «номінальних» організаторів грального бізнесу, а у випадку залучення ним інших осіб – касирів, охоронців, адміністраторів, їх дії кваліфікуються також за ч. 1 ст. 172 КК України (грубе порушення законодавства про працю). Зокрема, у справі № 1–61/11 приватного підприємця визнано винним в грубому порушенні законодавства про працю (умисних діяч, що виразилися у використанні праці найманого працівника – касира з порушенням його соціальних гарантій) та у зайнятті забороненим гральним бізнесом⁸⁰. Вироком у справі № 1–62/11 приватного підприємця визнано винним у грубому порушенні трудових прав працівників – операторів та у зайнятті забороненим гральним бізнесом⁸¹.

⁸⁰ Вирок Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 15.06.2011 року у справі № 1–61/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18075614>.

⁸¹ Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 25 січня 2011 року у справі № 1–62/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13625412>.

Така позиція судів є необґрунтованою, оскільки як слушно зазначають М. І. Мельник та М. І. Хавронюк до кримінальної відповідальності повинні передусім притягуватися організатори азартних ігор, які здійснюють діяльність з метою створення умов для надання можливості доступу до азартних ігор та видачі вигравшів їх учасникам. Проте притягуватися до кримінальної відповідальності повинні й особи, які виконують розпорядження організаторів азартних ігор, оскільки законодавчим визначенням поняття грального бізнесу охоплюється діяльність із надання можливості доступу до азартних ігор⁸².

Власники бізнесу, які знаходяться в тіні («реальні» організатори), навпаки – мають високий рівень освіченості і управлінський досвід. Більшість з них безпосередньо бере участь у фінансово-комерційній діяльності різного роду суб'єктів господарювання (керівники приватних підприємств, власники серйозних корпорацій, тощо) та займає високе становище в суспільстві. Крім цього такі особи не перебувають на обліках в ОВС і взагалі не мають кримінального минулого.

В низці кримінальних проваджень, які були розглянуті судами різних районів м. Києва, згадується одна і та ж юридична особа, яка нібито передає в оренду або на зберігання різним фізичним особам підприємцям різноманітну комп'ютерну техніку, гральне обладнання, відеоатракціони, які потім використовуються ними для організації грального бізнесу. На нашу думку, дійсного власника мережі гральних закладів у місті Києві можливо знайти якраз шляхом дослідження діяльності даного товариства, проте для цього необхідна узгоджена робота працівників органів внутрішніх справ всіх районів м. Києва та оперативний обмін ними отриманою інформацією. На практиці ж розгляд таких справ закінчується притягненням до кримінальної відповідальності номінальних організаторів кожного окремого грального закладу без виявлення його справжнього організатора.

До специфічної категорії слід віднести також «реальних» власників Інтернет-клубів, Інтернет-казино, які вчиняють злочини за допомогою комп'ютерних систем та мережі Інтернет. Такі особи, як правило, є керівниками організованих злочинних груп, з розподілом ролей їх учасників, при цьому, учасниками такої групи обов'язково є фахівці комп'ютерної галузі, інженери-техніки, програмісти, які

⁸² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с. – С. 590–591.

розуміються на принципах роботи комп'ютерних систем та спеціальних програм, а також учасники групи за кордоном. Це пояснюється тим, що організованим злочинним угрупованням, які мають широке коло впливу, не становить великих проблем перевести гроші на закордонні банківські рахунки, або через підставні компанії в офшорних зонах легалізувати їх, щоб в подальшому використовувати їх в іншій діяльності в Україні, це також дає можливість розмістити ігрові сервери за кордоном або замовити спеціальні програми чи обладнання. Керівники цих організованих груп самі в минулому були власниками гральних закладів та знають основи управління гральним закладом і особливості проведення азартних ігор.

За соціальними ознаками «реальні» організатори грального бізнесу, як правило, люди, які займають високе соціальне становище, мають вищу економічну освіту, досвід ведення грального бізнесу та управління персоналом. Багато з них мають знайомства та зв'язки у правоохоронних та інших державних органах, раніше не були судимі. «Номінальні» організатори та наймані особи в гральних закладах навпаки – здебільшого мають середню освіту, не мають постійної роботи, часто відносяться до незахищених верств населення (інваліди, пенсіонери), розлучені, дуже рідко раніше судимі.

За психологічними ознаками «реальні» організатори таких злочинних груп для зайняття гральним бізнесом мають вольовий, керівний характер, є темпераментними та амбітними людьми. Практично всі організатори вважають, що гральний бізнес не може бути злочинним, а є лише одним з видів бізнесу – підприємницької діяльності. Вони не вважають це злочинною діяльністю, не вважають, що наносять шкоду суспільству чи психіці гравців. Ця діяльність для них є професійною без жодних особистісних чи психологічних емоцій щодо усвідомлення її як діяльності злочинної. Основна їхня мета – отримання якомога більшого прибутку від цієї діяльності. Їх лідерські якості дозволяють їм організувати професійно ведення такого бізнесу, мати в підпорядкуванні значну кількість персоналу та організувати злочинну групу для професійного та стабільного ведення бізнесу.

«Номінальні» ж організатори грального закладу та наймані працівники, як правило, є людьми, які легко піддаються чужому впливу, схильні до песимістичного настрою, вважають, себе невдахами та тими, що їм не пощастило в житті, а можливість отримати гроші, ставши номінальним власником грального закладу чи найнятися

на роботу в гральний заклад сприймають як єдину роботу, на яку вони можуть влаштуватися, отримати доходи та вирішити економічні проблеми.

За фізіологічними ознаками важко відокремити організаторів грального бізнесу як певний вид злочинців. Разом з тим, рівень їхнього достатку дозволяє їм тримати своє тіло в гарному фізичному стані. «Реальний» організатор грального бізнесу за зовнішнім виглядом – є класичним бізнесменом у розумінні і уяві більшості населення, він носить дорогий одяг, дотримується ділового стилю в одязі, використовує транспорт представницького класу тощо. «Номінальний» власник грального закладу чи найманий працівник навпаки – має неохайний вигляд, одягається в недорогий одяг, виглядає старше своїх років та має хронічні хвороби чи інвалідність, які в майбутньому дозволяють йому уникнути кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину.

Проведений науковий аналіз особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики зайняття гральним бізнесом свідчить, що особою злочинця в гральному бізнесі є «реальний» організатор грального бізнесу, «номінальний» організатор грального бізнесу, наймані особи – касири, адміністратори, оператори, круп'є тощо. Вони відрізняються за соціальними, психологічними та фізіологічними ознаками.

Особа злочинця є сполучним елементом для інших складових частин криміналістичної характеристики злочину, оскільки дозволяє отримати інформацію про предмет злочинного посягання, спосіб вчинення та приховування злочину, сліди злочину та дозволяє слідчому встановити ряд обставин справи під час розслідування.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

2.1. ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Початок досудового розслідування зайняття гральним бізнесом має певні особливості, які обумовлюються способами вчинення цього злочину (організація, проведення або надання можливості доступу до азартних ігор), високою латентністю злочину (різноманітними способами приховування злочину, маскування під законну діяльність, використання новітніх технологій) та складністю встановлення особи злочинця.

КПК України 1960 року передбачав таку стадію кримінального процесу і таку процесуальну дію для початку досудового розслідування як порушення кримінальної справи, до вчинення якої проводилася перевірка отриманої інформації про факти зайняття гральним бізнесом, а кримінальна справа порушувалася та починалося її розслідування у випадку наявності обґрунтованого приводу та достатньої підстави для її порушення. Зараз ст. 214 КПК України 2012 року⁸³ забороняє проводити досудове розслідування до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Виняток становить лише огляд місця події.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту

⁸³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.

внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Таким чином приводом для внесення відомостей про зайняття гральним бізнесом і відповідно початку досудового слідства є: заяви чи повідомлення про вчинення цього злочину або ж самостійне виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення цього злочину.

КПК 1960 року виділяв окремо приводи та підстави для порушення кримінальної справи та відповідно початку досудового розслідування. Водночас, як зазначає М. Є. Шумило, вивчення норм КПК 2012 року не дає чіткого уявлення про підстави для початку досудового розслідування. Вживання в КПК України при визначенні підстави для початку досудового розслідування словосполучень «виявлення ознак кримінального правопорушення», «обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення», «заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення» мають неідентичне кримінально-правове значення і вимагають різного рівня обґрунтованості отриманих даних⁸⁴.

Заяви, повідомлення про злочин зайняття гральним бізнесом, як правило, надходять від громадян, які проживають поряд, а також членів сімей та родичів самих гравців в азартні ігри з метою припинити їх участь у цьому.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК України заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. За-

⁸⁴ Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 452–462.

2.1. Початок досудового розслідування та обставини, що підлягають...

заявник є учасником кримінального провадження і має ряд прав, зокрема: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування⁸⁵.

Особливістю грального бізнесу є те, що часто заяви про злочин подаються так званими конкурентами у бізнесі, які підписуються сторонніми особами, що не мають жодного відношення чи зацікавленості у цьому, за окрему плату. Заяву про злочин також іноді подають «номінальні» організатори грального бізнесу чи працівники гральних закладів, які бояться притягнення їх до кримінальної відповідальності і бажають припинити злочинну діяльність. Відповідно до КПК України 1960 року такі заяви визнавалися окремим приводом до порушення кримінальної справи – явкою з повинною.

Як зазначає Ю. М. Грошевий, заява (повідомлення) про злочин – це направлена органам досудового розслідування (органам дізнання, досудового слідства, прокурору) чи до суду, інформація про злочин, що засвідчена певною особою (заявником), яка вважає себе не причетною до його вчинення⁸⁶.

На думку В. С. Зеленецького заява (повідомлення) про злочин повинна містити хоча б один з двох елементів:

а) інформацію про ознаки злочину. Наприклад, заявник повідомляє про гральний бізнес, але просить не притягувати винного гравця чи працівника грального закладу (яким є один з його близьких родичів) до відповідальності;

б) прохання про притягнення яких-небудь осіб до кримінальної відповідальності незалежно від повноти викладення інформації про вчинений злочин⁸⁷. Навіть якщо в такій заяві не містяться достатні дані про наявність ознак злочину, вона тягне за собою обов'язок прийняти її та зареєструвати і почати досудове слідство, у процесі якого і будуть встановлені фактичні дані, які свідчать про вчинення злочину. Такі заяви зазвичай подають конкуренти по бізнесу, які точно знають особу організатора грального бізнесу (конкурента) і бажають усунути з ринку його гральний заклад.

⁸⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.

⁸⁶ Досудове розслідування кримінальних справ: [навч.-практ. посібник] / за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х.: Фінн, 2009. – С. 8–15.

⁸⁷ Зеленецький В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецкий. – Х., 1998. – С. 18–32.

У відповідності до ст. 216 КПК України розслідування зайняття гральним бізнесом належить до повноважень слідчих органів внутрішніх справ, отже такі заява чи повідомлення повинні бути подані до ОВС або ж до прокурора, якому відповідно до ч. 7 ст. 214 КПК України надається право зареєструвати таку заяву чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Оскільки КПК України не передбачає форму, зміст, обов'язкові елементи чи реквізити такої заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, незалежно від повноти викладу фактичних даних, форми їх подачі (усно, письмово), орган розслідування зобов'язаний прийняти та зареєструвати таку заяву, повідомлення, відмова в її реєстрації та прийнятті з будь-яких причин згідно ч. 4 ст. 214 КПК України не допускається.

Заяви або повідомлення про зайняття гральним бізнесом фізичних осіб можуть бути усними або письмовими. Повідомлення ж юридичних осіб (їх посадових осіб) повинні бути викладені лише в письмовій формі. Оскільки КПК України не містить порядку прийняття таких заяв, повідомлень про злочин детально порядок прийняття таких заяв кожним з органів розслідування врегульовують спеціальні інструкції⁸⁸. У всіх цих документах передбачено майже однаковий порядок їх прийняття, на якому, на нашу думку, недоцільно зупинятися в цій роботі.

Крім того згідно ч. 2 ст. 214 КПК України в Україні діє спеціальне Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. Воно затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства⁸⁹. Відповідно це положення регулює і порядок внесення таких заяв, повідомлень про злочин

⁸⁸ Див. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» від 14.04.2004 № 400 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – Ст. 341; Інструкція «Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв і повідомлень про злочини», затверджена Наказом Генеральної прокуратури України від 24 червня 2004 р. N 66/13-ок // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2009. – № 12; Інструкція «Про порядок розгляду в Службі безпеки України звернень громадян та реєстрації, обліку заяв і повідомлень про вчинені або підготовлювані злочини», затверджена Наказом Служби безпеки України від 27 січня 2005 р. № 44, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 16 лютого 2005 р. за № 240/10520 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 7. – Ст. 422.

⁸⁹ Наказ Генеральної прокуратури України від 17.08.2012 року № 69 «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0069900-12>

2.1. Початок досудового розслідування та обставини, що підлягають...

до реєстру і передбачає інформацію, яку в обов'язковому порядку необхідно буде отримати від заявника (пункт 2.1. Наказу).

Ч. 5 ст. 214 КПК України передбачає, що до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про: 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; 7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Отже хоча КПК України не визначає переліку інформації, яка повинна міститися в такій заяві чи повідомленні, проте у випадку відсутності якогось з перерахованих у ст. 214 КПК України елементів, які вносять до реєстру, вона не може бути внесена до реєстру і бути провідом для початку досудового слідства.

Наприклад, як зазначає О.В. Капліна, заява (повідомлення) про злочин є приводом до порушення кримінальної справи, якщо в ній містяться дані про першоджерело інформації. Заяви (повідомлення), що ґрунтуються на здогадах, припущеннях, чутках або іншому невідомому першоджерелі, не можуть бути приводом до порушення кримінальної справи⁹⁰.

Проте при зайнятті гральним бізнесом анонімні заяви можуть подаватися працівниками грального закладу чи іншими особами, які бояться свого викриття. Відповідно до п. 3.2 Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, вони фіксуються лише в режимно-секретних підрозділах і передаються до відповідних служб для використання при розкритті

⁹⁰ Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010–608 с. – С. 96–101.

злочинів або запобіганні їм⁹¹. Це означає, що коли в анонімній заяві (повідомленні) міститься інформація про суспільно небезпечне діяння, то така заява (повідомлення) може стати приводом для її перевірки засобами ОРД. При цьому, якщо інформація з такої заяви підтвердиться, то приводом до початку досудового слідства стане фактично його виявлення правоохоронними органами, тобто інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення⁹².

Проте вказана анонімна заява (повідомлення) може в майбутньому бути джерелом інформації при необхідності встановити свідків чи співучасників злочину. Першоджерелом речового доказу є сам предмет, тому анонімність речового доказу не впливає на його доказове значення, він може бути використаний для пошуку його автора за почерком чи іншими слідами на документі, який при розслідуванні зможе надати показання⁹³. Крім того письмове анонімне повідомлення про вчинення злочину конкретною особою може бути речовим доказом у справі про злочин, передбачений ст. 383 КК України (завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину).

Якщо ж заява, повідомлення про зайняття гральним бізнесом подається «номінальним» організатором грального бізнесу, працівником грального закладу чи будь-яким іншим співвиконавцем злочину та носить характер явки з повинною, яка в КПК України 1960 року була окремим приводом до порушення кримінальної справи, то на сьогодні така заява приймається та вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань на загальних підставах та є приводом для початку досудового розслідування.

Такі заяви можуть подавати у випадку, якщо вказані особи не бажать продовжувати злочинну діяльність чи хочуть пом'якшити собі покарання за цей злочин, оскільки не відігравали серйозної ролі і не робили складних організаційних дій на його вчинення. Стимулом для волевиявлення до повідомлення правоохоронних органів про

⁹¹ Див. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» від 14.04.2004 № 400 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – Ст. 341.

⁹² *Татаров О. Ю.* Правове та організаційне забезпечення розгляду в ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події / О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2. – С. 85–93.

⁹³ *Нор В. Т.* Проблеми теорії і практики судових доказів / В. Т. Нор [за ред. М. Л. Накловича]. – Львів: Вища школа, 1978. – 111 с.

2.1. Початок досудового розслідування та обставини, що підлягають...

зайняття ними гральним бізнесом лежать різноманітні фактори, які за характером мотивації можна поділити на: а) внутрішні фактори особи, яка з'явилася з повинною, що визначають мотивацію її поведінки (страх перед кримінальним покаранням, прагнення до безпеки, душевного комфорту, страх за безпеку сім'ї, сором перед знайомими тощо); б) зовнішні фактори, які стимулюють до явки з повинною (зміна законодавства і посилення кримінальної відповідальності за даний злочин та визнання цього злочину особливо тяжким, притягнення до кримінальної відповідальності знайомих, постійні перевірки гральних закладів, осуд родичами такої діяльності тощо). Зокрема, як зазначає М. С. Григор'єва, явка з повинною є одним із видів позитивної післязлочинної поведінки, оскільки, є однією з підстав звільнення від кримінальної відповідальності⁹⁴.

Іншим приводом для початку досудового розслідування Іншим приводом для початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК України є самостійне виявлення слідчим чи прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно такі відомості можуть бути отримані:

- в результаті безпосередньої діяльності слідчого (зокрема у випадку розслідуванням ним інших злочинів чи виконання оперативними підрозділами певних слідчих (розшукових) дій);
- від оперативно-розшукових органів в результаті проведення ними ОРД;
- з інших джерел (ЗМІ, повідомлення в мережі Інтернет, оголошення тощо)⁹⁵.

Так, гральний бізнес часто пов'язаний з діяльністю організованих злочинних груп та іншими злочинами, такими як ухилення від сплати податків, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайство, підроблення документів тощо. Під час розслідування цих злочинів слідчий чи працівники оперативних підрозділів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій отримують інформацію про вчинення зайняття гральним бізнесом. У цьому випадку джерелом, в якому будуть міститися ві-

⁹⁴ Григор'єва М. С. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим ка-
яттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Крим. право
та кримінологія» / М. С. Григор'єва. – Харків, 2007. – 20 с. – с. 7.

⁹⁵ Татаров О. Ю. Початок досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодек-
сом України / О. Ю. Татаров // Новації кримінально-процесуального законодавства: матеріали
міжнар. наук. – практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 6 лип. 2012 р.). – С. 23–26.

домості про вчинення цього злочину, які можуть бути внесені до Єдиного реєстру, є документи, в який міститимуться вказані відомості.

У випадку виявлення зайняття гральним бізнесом при розслідуванні інших злочинів відповідно до ст. 216 та 217 КПК України такі матеріали об'єднуються в одне провадження та розслідуються слідчим, який виявив цей факт і якому підслідний цей злочин. Якщо ж зайняття гральним бізнесом виявлено слідчим інших органів, яким не підслідний цей злочин, він виділяється в окреме провадження і передається за підслідністю, а у випадку неможливості такого виділення прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, своєю постановою визначає підслідність всіх цих злочинів. При цьому, рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором.

Приклад шахрайства з виграшами в казино було виявлено правоохоронними органами в Австралії. Колишній працівник одного казино купив за готівку будинок, що стало причиною його перевірки правоохоронними органами. Правоохоронці мали інформацію, що сім'я цієї особи займалася розповсюдженням наркотиків, а кошти для купівлі будинку були надані сім'єю. Але особа надала свій рейтинг гравця в казино для доведення того, що він, поставивши 20 000 австралійських доларів, за два тижні зміг виграти понад 400 000 австралійських доларів. У правоохоронців існували підозри, що співучасник у казино сфальсифікував цей рейтинг гравця, але довести це їм не вдалося⁹⁶.

Повідомлення, опубліковані в засобах масової інформації (пресі) – це статті, замітки тощо. Під пресою розуміються періодичні і продовжувальні видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію, а також додатки до них у вигляді видань газетного та журнального типу (ст. 1 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»)⁹⁷.

Досить часто такі повідомлення про гральний бізнес з'являються по телебаченню, зокрема практично в кожній телепередачі «Гроші»⁹⁸ на телеканалі 1+1 журналісти викривають факти зайняття гральним

⁹⁶ Звіт FATF Слабкі сторони сектору казино та грального сектору // Електронний ресурс [Режим доступу]: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2009/8.07.09/c.pdf

⁹⁷ Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» // Відомості Верховної Ради України від 05.01.1993–1993 р., – № 1, – стаття 1.

⁹⁸ Офіційний веб-сайт телепередачі «Гроші». [Електронний ресурс] режим доступу: <http://groshi.1plus1.ua>

бізнесом. Цінність такої інформації в тому, що журналісти можуть надати відеозапис з зафіксованим процесом вчинення злочину. Так, зокрема, розміщений в цій програмі 13 грудня 2011 року сюжет про діяльність підпільного залу гральних автоматів в м. Києві біля аеропорту «Жуляни» неподалік райвідділу міліції став підставою для проведення перевірки даного закладу органами внутрішніх справ, вилучення грального обладнання та порушення кримінальної справи за фактом зайняття гральним бізнесом. Проте в цьому випадку приводом до порушення кримінальної справи було не повідомлення журналістів, а виявлення ознак злочину органом дізнання, хоча саме журналісти готували відео сюжет про даний факт злочину, самі спробували зіграти в азартну гру, зафіксували процес гри на відео і могли надати значно більше інформації про злочин, який вчинявся та надати об'єкти, що могли набути значення речових доказів (відеозапис, чеки тощо). Часто власники інших гральних закладів, які є конкурентами у бізнесі спеціально повідомляють журналістам факти зайняття гральним бізнесом чи спеціально укладають з ними угоди, щоб за допомогою журналістів викрити діяльність конкурентів. Ці особи дуже часто самі надають журналістам первинну інформацію про злочин (спосіб вчинення, адреси гральних закладів, імена організаторів тощо).

Таким чином розміщені стаття чи відео сюжет є джерелом інформації для ОВС, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Без сумніву, що отримана інформація про факти зайняття гральним бізнесом потребує перевірки, оскільки часто досить складно відрізнити азартну гру від неазартної, оскільки межа між такими іграми є дуже тонкою. Тому КПК України передбачає при внесенні в реєстр відомостей про кримінальне правопорушення встановлення попередньої кваліфікації злочину та фіксації в реєстрі інформації про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність.

У процесі досудового розслідування слідчому необхідно встановити основні ознаки азартної гри: ставка, вигреш та випадковість, факти організації, проведення та надання можливості доступу до таких азартних ігор та інші обставини, які підлягають встановленню та доказуванню відповідно до ст. 91 КПК України. Вони складають предмет доказування та мають бути встановлені в будь-якому кримі-

нальному провадженні. Але цей загальний для усіх випадків перелік необхідно деталізувати з урахуванням особливостей криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень про зайняття гральним бізнесом. Таким чином, у кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом підлягають встановленню такі обставини.

Подія кримінального правопорушення. При вчиненні зайняття гральним бізнесом до події кримінального правопорушення в першу чергу відносять форму та спосіб вчинення зайняття гральним бізнесом та час і місце його вчинення.

- *Хто, коли й за яких обставин повідомив про зайняття гральним бізнесом і що саме було повідомлено?*

Від того, хто і яким чином повідомив про вчинення цього злочину, чи можливо він був виявлений правоохоронними органами самостійно, залежить кількість первинної інформації, яка матиме доказове значення.

Зокрема, якщо про факт вчинення злочину повідомляють засоби масової інформації, до такого повідомлення зазвичай додаються матеріали фото чи відео фіксації вчинення цього злочину. Так, при встановленні факту запису факту вчинення цього злочину на аудіо чи відео носій, необхідно вжити заходів до дослідження вказаних джерел інформації з чого почати досудове розслідування. Дослідження питань, пов'язаних зі змістом фото чи відеозапису, сприятимуть розшуку злочинців.

Якщо ж інформація отримана від працівників грального закладу, слідчому насамперед слід звернути увагу на отримання так званої «внутрішньої» інформації про особливості організації азартних ігор, особу організатора, наявність співучасників, порядок роботи закладу тощо.

Якщо таке повідомлення надійшло від інших осіб, то основну увагу слід приділити встановленню джерела отриманої ними інформації.

- *У якій формі було вчинено зайняття гральним бізнесом: організація азартних ігор, проведення азартних ігор чи надання можливості доступу до азартних ігор?*

Зазвичай слідова картина, перед якою опиняється слідчий на місці події, одразу не дає можливості визначити, у якій формі було вчинено цей злочин. Слідчий, плануючи діяльність з розслідування факту зайняття гральним бізнесом, повинен висунути всі можливі версії, що не суперечать вже зібраній інформації, не обмежуючись якою-небудь однією.

2.1. Початок досудового розслідування та обставини, що підлягають...

Перевірити висунуті версії допоможуть насамперед сліди, які залишилися на місці злочину, а також повідомлення свідків, підозрюваних, заявників тощо (працівників грального закладу, гравців, осіб, які працюють чи проживають поряд).

Які основні способи дій злочинців?

Час, місце і спосіб вчинення кримінального правопорушення тісно пов'язані й у визначеній мірі обумовлюють один одного. Разом з цим, способу вчинення кримінального правопорушення традиційно надається більш суттєве значення. Від того, наскільки повно буде досліджений спосіб вчинення цього злочину, багато в чому залежить ефективність розшуку злочинців, а також успішність дослідження інших обставин вчиненого кримінального правопорушення, визначення, чи має місце мережа гральних закладів, яка кількість осіб має доступ до азартних ігор.

Крім того, за способом дій злочинців (кожного з них окремо чи всієї групи в цілому) можна встановити, хто саме вчинив кримінальне правопорушення, чи мала місце діяльність організованої групи. Виходячи зі способу, можна у визначеній мірі прогнозувати подальшу поведінку злочинця, висувати обґрунтовані версії про реальні мотиви вчинення зайняття гральним бізнесом.

• *Чи не намагалися винувати особи приховати, хоча б тимчасово, підготовку до вчинення зайняття гральним бізнесом, а також власне вчинення зайняття гральним бізнесом?*

У залежності від того, наскільки ретельно буде досліджена ця обставина, залежить перевірка версій про те, хто саме брав участь у вчиненні злочину, яка кількість осіб брала участь у вчиненні злочину, чи має місце діяльність «реального» організатора грального бізнесу, а також встановлення цілей і мотивів тих чи інших дій.

• *Які знаряддя були використані для вчинення зайняття гральним бізнесом: гральне обладнання, спеціальне програмне забезпечення, комп'ютерні технології, мережа Інтернет, а також чи маскувалося це обладнання під законне?*

Від встановлення вказаних обставин залежить і ступінь суспільної небезпеки зайняття гральним бізнесом, доступність азартних ігор, суспільно-небезпечний вплив для населення.

Зокрема, вчинення зайняття гральним бізнесом шляхом створення грального закладу з класичним гральним обладнанням дає доступ до азартних ігор значно меншій кількості населення, ніж створення спе-

ціального сайту в мережі Інтернет, де надається доступ до азартних ігор невизначеній кількості осіб, включаючи неповнолітніх та лудоманів.

• *Хто був гравцем в азартні ігри?*

Важливо встановити якісні й кількісні характеристики гравців. Іншими словами, необхідно не просто з'ясувати кількість гравців в даному гральному закладі, але і те, чи був дозволений доступ неповнолітнім до азартних ігор, чи багато залежних від азартних ігор гравців грало в азартні ігри.

• *Що було місцем вчинення зайняття гральним бізнесом?*

Місце вчинення зайняття гральним бізнесом нерозривно пов'язане зі способом його вчинення, в тому числі з бажанням приховати вчинення злочину. Зокрема, досить часто злочинці приховують гральний заклад під виглядом законного закладу (Інтернет-клубу, спортивного клубу).

Якщо ж цей злочин вчиняється з використанням мережі Інтернет, виявити місце події буває вкрай складно, або і неможливо, оскільки у цьому випадку практикується створення ігрового серверу за кордоном і реєстрація доменного імені на компанію, яка зареєстрована в офшорних зонах.

• *Які часові межі вчинення зайняття гральним бізнесом: коли було організовано гральний бізнес і яка тривалість проведення азартних ігор у ньому?*

Можливий визначений розрив у часі між створенням грального закладу і проведенням азартних ігор у ньому. Це часто обумовлене бажанням якомога краще приховати вчинення злочину і певний час здійснювати зовні законну господарську діяльність. Часто такий розрив пов'язаний з відшукуванням осіб, які можуть стати «номінальними» організаторами грального бізнесу.

У будь-якому випадку в залежності від слідчої ситуації, що складається на тому чи іншому етапі розслідування, визначається ступінь повноти дослідження цього питання. Слідчий повинен вирішити, на скільки точно можуть і повинні бути встановлені часові межі вчинення зайняття гральним бізнесом.

Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Ця група обставин передбачає встановлення суб'єкта (фізична, осудна особа віком від 14 років), за можливістю – його персонаграфічні дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження і проживання), громадянство.

При цьому слід також враховувати визначення поняття, що містяться у Законі України «Про заборону грального бізнесу в Україні» (ст. 1), а саме: організатори азартних ігор – фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку. Тому для розслідування важливим є також встановлення фізичної особи, яка створила юридичну особу для вчинення цього злочину.

Якщо зайняття гральним бізнесом вчинено у складних формах співучасті (тобто з розподілом ролей), то слід встановити у фактичних діях кожного співучасника юридичні ознаки визначеного виду співучасника, що встановлені ст. 27 КК України. При цьому слід враховувати, що зазвичай співучасниками є «реальний» організатор грального бізнесу, «номінальний» організатор грального бізнесу, працівники грального закладу.

• *Хто вчинив кримінальне правопорушення?*

Це головна обставина, що підлягає з'ясуванню в процесі розслідування кримінального правопорушення. Повинна бути встановлена кількість правопорушників, прізвище, ім'я і по батькові кожного, стать, вік та інші анкетні дані. Також необхідно одержати дані про особу кожного з злочинців для відповіді на питання про причини, справжні цілі й мотиви протиправної поведінки тощо. Крім того, повинні бути досліджені й ті зв'язки, що поєднували злочинців та без з'ясування яких неможливо правильно визначити роль кожного в злочинній групі взагалі, й у вчиненні розслідуваного кримінального правопорушення зокрема. В остаточному підсумку повинна бути створена достовірна інформаційна модель злочинця, що необхідна як для його встановлення, розшуку, вибору тактики роботи з ним, так і для оцінки його небезпеки і призначення йому справедливого покарання.

• *Скільки осіб брало участь у вчиненні зайняття гральним бізнесом?*

Злочинці, як правило, не беруть у групу людей, участь яких у вчиненні кримінального правопорушення не викликана необхідністю. Якщо зайняття гральним бізнесом вчиняється шляхом створення класичного невеликого грального закладу (залу гральних автоматів), як правило, співучасники не залучаються. Проте у разі створення великого грального закладу (казино, Інтернет клубу тощо) необхідним є залучення працівників, які проводитимуть азартні ігри. Коли ж планується створення мережі гральних закладів, необхідним є створення організованої злочинної групи, кожен з учасників якої відповідатиме

за певний етап вчинення злочину. Для визначення ролі кожного зі злочинців і ступеня його відповідальності важливо точно встановити, хто саме брав участь на тому чи іншому етапі вчинення злочину.

Якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, яку роль виконувала кожна з цих осіб, чи була група організованою, на якій території діяла?

Результат дослідження цих обставин дозволяє зрозуміти дійсний ступінь небезпеки злочинної групи, що вчинила зайняття гральним бізнесом, можливе створення ними інших гральних закладів. Крім того, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою визнається обтяжуючою, а організованою групою – особливо обтяжуючою обставиною.

• *Яка основна мета й мотиви протиправних дій?*

Оскільки зайняття гральним бізнесом є злочином у сфері господарської діяльності, його вчинення завжди має на меті отримання прибутку. Проте прибуток організатора грального бізнесу і працівників грального закладу, які надають доступ до азартних ігор, є різними. Для працівників цей прибуток полягає в отриманні заробітної плати від прийняття участі у вчиненні злочину.

Мотив при вчиненні зайняття гральним бізнесом завжди є корисливим. Як правило, організатори грального бізнесу, які вчиняють цей злочин, є колишніми власниками гральних закладів, коли проведення азартних ігор в Україні було дозволено і які з заборонаю не бажають втрачати стабільні значні прибутки. Для працівників грального закладу та для «номінальних» організаторів грального бізнесу корисливий мотив проявляється в бажанні отримати матеріальну винагороду за роботу в гральному закладі чи його оформлення на особу.

Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. До обставин, що підлягають встановленню і дослідженню відносяться характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Вчинення зайняття гральним бізнесом є причиною заподіяння не лише матеріальної шкоди гравцям в азартні ігри, але й іншим особам – членам сім'ї гравця, оскільки для участі в азартних іграх ним використовується майно, нажите ними спільно. Даний злочин також завдає фізичної шкоди гравцям, оскільки азартні ігри формують залежність і призводять до неконтрольованих проявів гри.

Тому слідчий зобов'язаний встановлювати конкретний вид заподіяної шкоди і його розмір.

Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

У відповідних випадках підлягає встановленню вчинення кримінального правопорушення повторно, за попередньою змовою групою осіб; діяльність із створенням організованої групи чи злочинної організації.

Кримінальне провадження закривається, в разі якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню.

Зокрема, декриміналізація ст. 203 КК України призвела до закриття значної кількості проваджень про зайняття гральним бізнесом, які були порушені в момент, коли не існувало спеціальної статті 203–2, яка передбачає кримінальну відповідальність саме за цей злочин.

Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

Значна кількість осіб також була звільнена від покарання за вчинення зайняття гральним бізнесом на підставі Закону України «Про амністію у 2011 році»⁹⁹.

Таким чином кримінальне провадження про зайняття гральним бізнесом може бути розпочате на підставі заяви чи повідомлення про вчинення цього злочину або ж самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення цього злочину. Такі заяви чи повідомлення можуть надходити від громадян, які про-

⁹⁹ Закон України «Про амністію у 2011 році» від 8 липня 2011 року № 3680-VI // Голос України. – 2011. – № 135–136.

живають поряд з гральним закладом; членів сімей та родичів самих гравців в азартні ігри з метою припинити їх участь у цьому; конкурентами по «бізнесу»; «номінальними» організаторами грального бізнесу чи працівниками грального закладу. Самостійне виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення зайняття гральним бізнесом зазвичай відбувається в результаті: безпосередньої діяльності слідчого (зокрема у випадку розслідуванням ним інших злочинів); отримання інформації від оперативно-розшукових органів в результаті проведення ними ОРД; отримання інформації з інших джерел (ЗМІ, повідомлення в мережі Інтернет, оголошення тощо).

2.2. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВІДПОВІДНІ ЇМ АЛГОРИТМИ РОЗСЛІДУВАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

Під час розслідування будь-яких злочинів, в тому числі й зайняття гральним бізнесом, слідчий змушений діяти в різних умовах і за різних обставин, що виникають внаслідок впливу особливостей цього злочину, зокрема, місця його вчинення, способів його вчинення та приховування, особою реального та номінального організаторів грального бізнесу, взаємозв'язком вчинення злочину з іншими процесами об'єктивної реальності, а також поведінкою і взаємодією учасників кримінального процесу тощо. Усвідомлений і неусвідомлений, а також випадковий вплив зазначених чинників на розслідування злочину формує конкретну обстановку, яка в криміналістиці називається слідчою ситуацією, тому її врахування слідчим в кожному конкретному випадку дозволяє обрати найбільш ефективні напрямки розслідування.

Про значення слідчої ситуації в розслідуванні злочинів і необхідності її врахування для ефективного використання криміналістичних рекомендацій неодноразово згадували у своїх роботах провідні вчені криміналісти, а саме: О.В. Батюк, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.І. Галаган, Л.Я. Драпкін, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, Д.Б. Сергєєва, О. Ю. Татаров, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та інші.

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Так, О. Н. Колесніченко зазначає, що у здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виокремлені такі два основних елементи: аналіз і оцінка слідчої ситуації; вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування¹⁰⁰. Про ситуації розслідування злочинів у своїх роботах згадує й О. Р. Ратинов¹⁰¹, на ситуаційне планування розслідування спирається І. М. Лузгін¹⁰², вирішенню слідчих ситуацій приділяють увагу В. П. Бахін, Н. С. Карпов та інші.

Проте аналіз типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування зайняття гральним бізнесом є недослідженим у криміналістичній науці у зв'язку з тим, що цей злочин є новим для України.

Вважаємо, як слушно зазначив Р. С. Белкін, що типізація слідчих ситуацій за всіма їх складовими компонентами практично неможлива, оскільки вона повинна буде нараховувати колосальну кількість варіантів. Проте практичне значення для криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів у сфері грального бізнесу має виявлення найтипівіших слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, на основі яких й можливо розробити типові алгоритми подальшого розслідування.

Серед науковців немає єдності у розумінні слідчої ситуації, зокрема, Л. Я. Драпкін акцентує увагу на суб'єктивному сприйнятті події, вважаючи, що слідча ситуація – динамічна система, дані про неї створюють в уяві слідчого своєрідну інформаційну модель, із знанням якої він планує весь процес розслідування, проведення комплексів слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, реалізацію тактичних операцій для досягнення проміжних завдань розслідування¹⁰³. М. О. Селіванов вважає, що слідча ситуація – це сукупність даних, за яких слідчий повинен діяти¹⁰⁴. Р. С. Белкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто акцентує увагу на її зовнішніх проявах, обстановці, в якій проходить про-

¹⁰⁰ Колесніченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. на получение науч. степени д-ра. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1967. – 44 с. – С. 16.

¹⁰¹ Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / Ратинов А. Р. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с. – С. 143.

¹⁰² Дубровицкая Л. П. Планирование расследования / Л. П., Дубровицкая, И. М. Лузгин. – М., 1967. – 157 с.

¹⁰³ Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: автореф. дис. на получение науч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Л. Я. Драпкин – М., 1987, – 45 с.

¹⁰⁴ Криминалистика. [Учебник] / [Адамова В. А., Голдованский Ю. П., Лазари А. С., Любичев С. Г., и др.]; под ред.: Пантелеев И. Ф., Селиванов Н. А. – М.: Юрид. лит., 1993. – 592 с.

цес розслідування¹⁰⁵. На наш погляд, найбільш слухним у контексті розслідування зайняття гральним бізнесом є визначення, запропоноване В. П. Бахіним, який зазначив, що слідча ситуація – це об'єктивна реальність, фактична обстановка, а результат її пізнання, дані про неї – віддзеркалення цієї обстановки, яка використовується для її з'ясування та дії на неї з метою розкриття злочинів¹⁰⁶.

В криміналістичній науці прийнято використовувати загальну класифікацію слідчих ситуацій, пов'язаних з окремими етапами розслідування будь-якого злочину, в тому числі і зайняття гральним бізнесом¹⁰⁷. Н. І. Клименко вважає, що «слідчі ситуації можуть бути загальні по справі в цілому на початковому і наступному етапах розслідування і окремі, які стосуються певних завдань, епізодів, окремих слідчих дій»¹⁰⁸. В. Ю. Шепітько також наголошує на необхідності розрізняти ситуації, які характеризують розслідування в цілому, і такі, що виникають при проведенні окремих слідчих дій¹⁰⁹.

Процес розслідування конкретного злочину зайняття гральним бізнесом за конкретним фактом передбачає необхідність взяття за основу типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, що дозволить визначити можливості в обранні напрямку розслідування і сформуванню індивідуальний план розслідування з урахуванням конкретних ситуаційних умов¹¹⁰. У криміналістичній літературі неодноразово зверталася увага на те, що залежно від первинної інформації про криміналістично значущі ознаки злочину найбільш важливо виділяти слідчі ситуації на початковому етапі розслідування¹¹¹.

За таким принципом, провівши дослідження матеріалів кримінальних справ та кримінальних проваджень про зайняття гральним

¹⁰⁵ *Белкин Р. С.* Избранные труды / Белкин Р. С. – М.: Норма, 2009. – 768 с. – С. 436.

¹⁰⁶ *Бахин В. П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). / В. П. Бахин. – К., 2002. – 268 с. – С. 189–190

¹⁰⁷ *Возгрин И. А.* О соотношении следственных ситуаций и алгоритмов расследования преступлений / И. А. Возгрин // Вопросы профилактики преступлений. – Л., 1977. – С. 60–67.

¹⁰⁸ *Клименко Н. И.* Структура тактических операций в типичных ситуациях расследования грабежей и разбойных нападений / Н. И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1986. – Вып. 33. – С. 51.

¹⁰⁹ *Шепітько В. Ю.* Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: [Монография] / Шепітько В. Ю. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200 с. – С. 74.

¹¹⁰ *Берназ В. Д.* Организация расследования преступлений как научная категория криминалистики / В. Д. Берназ // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту: зб. наук. пр. – 2006. – № 2. – С. 172–176.

¹¹¹ *Волобуєв А. Ф.* Загальні положення криміналістичної методики. Лекція / Волобуєв А. Ф. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. – 32 с.

бізнесом можемо виокремити такі типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування:

- 1) в органи внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у приміщенні за певною адресою, інформація про особу злочинця та спосіб вчинення злочину відсутня;
- 2) до правоохоронних органів надійшла інформація про спосіб вчинення злочину у певному приміщенні, види азартних ігор, які проводяться, особа організатора грального бізнесу (номінального чи реального) невідома;
- 3) до правоохоронних органів надійшла інформація про факти проведення азартних ігор конкретними особами в певному приміщенні, проте спосіб вчинення злочину невідомий;
- 4) до органів внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у конкретному приміщенні з повідомленням способу вчинення злочину та особи злочинця;
- 5) правоохоронні органи самостійно отримали інформацію про зайняття гральним бізнесом, виявили предмети чи документи, які свідчать про вчинення цього злочину під час проведення оперативно-розшукової діяльності чи в процесі розслідування інших злочинів.

Разом з тим, практика вчинення зайняття гральним бізнесом є дуже різноманітною, тому ми не виключаємо можливості в майбутньому виділення й інших слідчих ситуацій і удосконалення методики розслідування цього злочину.

Слідча ситуація залежить також від первісної інформації, яку отримав слідчий від заявника чи оперативних працівників про факти вчинення злочину. Як правило, отримане від оперативно-розшукових повідомлення про злочин містить більше інформації про злочин, ніж повідомлення заявника¹¹². Це пов'язано з тим, що оперативно-розшукові органи отримують інформацію в ході оперативно-розшукової діяльності і маючи спеціальну юридичну освіту, акцентують увагу на формальних ознаках злочину та на спеціальних ознаках грального бізнесу, що дозволяє слідчому висунути найбільш вірогідні слідчі версії, що відповідно вимагає значно мен-

¹¹² Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В. К. Лисиченко, О. В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1998. – Вып. 36. – С. 3–9.

шого часу для їх перевірки та підвищує ефективність розкриття та розслідування цього злочину¹¹³.

Розслідування злочину вимагає високої організації слідчої роботи, у здійсненні якої великого значення набуває планування розслідування, яке здійснюється на основі виділених типових слідчих ситуацій та висунутих слідчих версій¹¹⁴. Таким чином, планування розслідування – це розумова діяльність слідчого, спрямована на висунення версій, визначення обставин, що потрібно встановити, і необхідних для цього слідчих та інших дій, термінів їх проведення¹¹⁵. В. О. Коновалова зазначає, що під плануванням розслідування розуміють визначення шляхів розкриття злочинів, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення найдоцільніших строків проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів¹¹⁶. На думку С. Голунського¹¹⁷, планування являє собою організаційний і творчий аспекти складної розумової праці слідчого, яка здійснюється з першого моменту розслідування і до його завершення

На основі результатів вивчених матеріалів кримінальних справ та кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом нами розроблено типові алгоритми розслідування цього виду злочину, залежно від слідчої ситуації, яка склалася на початковому етапі розслідування та типових слідчих версій, які можуть бути висунуті відповідно до виділених слідчих ситуацій.

Ситуація 1. В органи внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у приміщенні за певною адресою, інформація про особу злочинця та спосіб вчинення злочину відсутня.

Подібні випадки є характерними при виявленні грального закладу особами, які проживають поряд з ним, або особами, маршрут яких проходить повз гральний заклад при слідуванні на роботу, навчання тощо. Як правило, повідомлення про такі факти зайняття гральним

¹¹³ *Образцов В. А.* Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации / В. А. Образцов, В. Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 109–115.

¹¹⁴ *Галаган В. І.* Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України [монограф.] / В. І. Галаган. – К.: НАВСУ, 2002. – 300 с.

¹¹⁵ *Волобуев А. Ф.* Загальні положення криміналістичної методики. Лекція / Волобуев А. Ф. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. – 32 с. – С. 11–19.

¹¹⁶ *Коновалова В. Е.* Организационные и психологические основы деятельности следователя / Коновалова В. Е. – К.: РИО МВД УССР, 1973. – 124 с. – С. 56.

¹¹⁷ *Голунский С. А.* Планирование расследования / С. А. Голунский // Советская криминалистика на службе следствия. Сборник статей. – № 10. – 1958. – С. 1–29.

бізнесом надходять безпосередньо у чергову частину органу внутрішніх справ за телефоном 102 або ж опосередковано – через працівників міліції інших служб чи органів внутрішніх справ (дільничних, інспекторів ДАІ), до яких звернувся заявник.

У такому випадку при прийомі повідомлення черговому по органу внутрішніх справ потрібно: уважно записати всі дані такого повідомлення з уточненням прізвища, імені, по батькові заявника, його місця проживання, можливого способу та часу зв'язку з ним; уточнити із заявником час, місце та обставини виявлення ним грального закладу і обставини, за яких заявник зробив висновок про наявність фактів грального бізнесу.

Після прийняття повідомлення від заявника та його реєстрації, черговий по органу внутрішніх справ: організовує терміновий виїзд на місце події слідчо-оперативної групи, у склад якої обов'язково мають входити: слідчий; працівники ДСБЕЗ (які допомагають слідчому отримати доступ на територію приміщення, організувати проведення огляду місця події, опитати очевидців, забезпечити охорону місця події, вилучити гральне обладнання тощо); спеціаліст – експерт-криміналіст (для фіксації та вилучення слідів злочину – грального обладнання, документів, класичних слідів злочину); спеціаліст (в галузі комп'ютерної техніки та програмування, електроніки та знань в галузі грального бізнесу).

При розробленні плану розслідування для даної слідчої ситуації При розробленні плану розслідування для даної слідчої ситуації необхідно розглянути типові для такої ситуації слідчі версії, відповідно до яких і визначити обставини, які підлягають з'ясуванню і доказуванню, виходячи з визначених в ст. 91 КПК України та з урахуванням вказаної слідчої ситуації.

Отже, типовими слідчими версіями для цієї слідчої ситуації є: у приміщенні здійснює діяльність підпільне казино чи зал гральних автоматів; у приміщенні провадять азартні ігри за допомогою мережі Інтернет, заклад здійснює букмекерську діяльність; заклад здійснює законну підприємницьку діяльність надання послуг громадського харчування чи інших послуг без проведення будь-яких азартних ігор.

При перевірці першої слідчої версії – у приміщенні здійснює діяльність підпільне казино чи зал гральних автоматів – слідчому необхідно при розслідуванні з'ясувати наступні обставини: спосіб вчинення злочину; особу злочинця – організатора грального бізнесу, а також

чи має місце діяльність організованої злочинної групи чи злочинної організації; особи безпосередніх виконавців злочину (працівників грального закладу, які проводять азартні ігри); давність діяльності грального закладу, кількість грального обладнання, види азартних ігор, які проводяться в ньому; вчинення суб'єктами інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом (легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, шахрайство, контрабанда тощо). Зокрема, А. В. Савченко визначає, що з незаконними азартними іграми пов'язане шахрайство (ст. 190 КК України), підроблення грошових знаків та білетів державних лотерей (ст. 199 КК України), легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність у формі втягнення у зайняття азартними іграми (ст. 304 КК України)¹¹⁸.

Для з'ясування вказаних обставин слідчому необхідно передбачити проведення таких оперативно-розшукових процесуальних, та слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій:

- допит заявника з приводу отриманої заяви з метою з'ясування максимальної кількості обставин, які йому відомі.
- проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу дозволяють зафіксувати факт проведення азартних ігор (прийому ставки – плати за участь в азартній грі, проведення азартної гри та виплату виграшу). Оперативна закупівля може супроводжуватися наступною перевіркою грального закладу в порядку, передбаченому Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Отримані таким чином дані без сумніву свідчитимуть про вчинення злочину та спосіб його вчинення.
- огляд місця події, вилучення грального обладнання. З метою фіксації злочинної діяльності огляд місця події може проводитися як одразу після отримання такої заяви (повідомлення), так і після внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань.
- призначення та проведення товарознавчої експертизи грального обладнання здійснюється слідчим для підтвердження, що вилучене обладнання дійсно може використовуватися для проведення азартних ігор. Так, зокрема багато гральних закладів використовують відео атракціони чи використовують інші

¹¹⁸ Савченко А. В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор / А. В. Савченко // Адвокат. – 2010. – № 1 (112). – С. 40–44.

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

назви для грального обладнання (гральних автоматів, зокрема) з метою приховування злочину. Товарознавча експертиза дозволяє встановити, чи є вилучене обладнання гральним, яке дозволяє проводити азартні ігри.

- допит власника приміщення чи орендодавця проводиться слідчим з метою встановлення давності існування грального закладу та отримання інформації про користувача приміщенням, де розміщений гральний заклад, який, як правило, є особою, яка організувала азартні ігри.
- допит працівників грального закладу: бухгалтера, касира та інших, проводиться слідчим з метою встановлення терміну їх роботи, видів азартних ігор, які вони проводять, механізму їх проведення (способу вчинення злочину), а також особи організатора.
- допит «номінального» організатора грального бізнесу дозволяє слідчому встановити, чи він вчинив злочин самостійно чи у співучасті з іншими особами, встановити особу «реального» організатора грального бізнесу.
- обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в житлі проводиться з метою вилучення грошових коштів, отриманих у процесі злочинної діяльності та документів, які можуть свідчити про вчинення інших злочинів (легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайства, ухилення від сплати податків тощо).
- повторний допит організатора грального бізнесу проводиться з метою з'ясування додаткових відомостей, зокрема щодо вилучених в ході обшуку предметів та документів.
- повідомлення про підозру організатору грального бізнесу здійснюється слідчим при наявності достатніх доказів для підозри особи у вчинення ним зайняття гральним бізнесом у формі організації азартних ігор, які можуть бути отримані слідчим під час проведення зазначених вище слідчих (розшукових) дій. Повідомлення про підозру здійснюється слідчим в порядку, передбаченому ст. 276–278 КПК України.
- повідомлення про підозру працівникам грального закладу здійснюється, коли слідчим зібрано достатньо доказів щодо зайняття гральним бізнесом шляхом проведення азартних ігор у гральному закладі.

- допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка) проводиться слідчим у випадку, якщо у показаннях вказаних осіб є розбіжності з метою їх усунення та з'ясування істини.
- після проведення усіх необхідних слідчих (розшукових) дій та отримання висновку експерта у разі, коли у слідчого достатньо доказів для складання обвинувального акта, він завершує досудове розслідування, складає обвинувальний акт у порядку ст. 291 КПК України та передає його на затвердження прокурору.

При перевірці другої слідчої версії, у приміщенні провадять азартні ігри за допомогою мережі Інтернет, слідчий зобов'язаний з'ясувати наступні обставини: спосіб вчинення злочину та місце розташування ігрового серверу; особу організатора злочину та чи має місце діяльність організованої групи чи злочинної організації; особи співвиконавців (працівників грального закладу); наявність пособників в Україні чи за кордоном; вчинення інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом.

З метою встановлення цих обставин слідчому в плані розслідування необхідно відобразити проведення наступних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій: – допит заявника з приводу отриманої заяви (повідомлення); – проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу; – огляд місця події, вилучення вінчестерів комп'ютерів та спеціального програмного забезпечення; – допит працівників грального закладу: бухгалтера, касира, системного адміністратора. Системний адміністратор під час допиту зможе надати інформацію про місце розміщення ігрового серверу, ігрові програми, які використовуються для проведення азартних ігор, особливості ігор, в тому числі, механізм розіграшу, порядок прийняття ставок та виплати виграшів; – призначення та проведення комп'ютерно-технічної експертизи вінчестерів дозволяє слідчому отримати інформацію про наявність у комп'ютерах чи програмному забезпеченні пристроїв та програм, які використовуються для організації та проведення азартних ігор, IP адреси комп'ютерів, які залучені в процесі проведення азартних ігор, а також IP адреси комп'ютерів гравців в азартні ігри та іншої інформації, яка є важливою для слідчого в залежності від способу організації азартних ігор, місця розташування сервера, видів ігор; – допит власника приміщення чи орендодавця, допит по-

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

стачальника послуг з доступу до мережі Інтернет; – допит організатора грального бізнесу; – обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в його житлі; – повідомлення про підозру організатору грального бізнесу; – повідомлення про підозру працівникам грального закладу; – допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка); – складання обвинувального акта тощо.

Значення запропонованих для проведення слідчих (розшукових) дій висвітлене нами при розгляді першої слідчої версії, тому не потребує повторного розкриття.

При перевірці третьої слідчої версії – заклад здійснює букмекерську діяльність – слідчому необхідно встановити: спосіб вчинення злочину та види спортивних подій, на які приймають ставки (в тому числі, чи не здійснює цей заклад законну діяльність – зокрема, проводить державні лотереї того); особу організатора злочину та чи не має місце діяльність організованої групи чи злочинної організації, а також партнерські відносини з іншими суб'єктами господарювання; особи співвиконавців (працівників грального закладу); вчинення інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом.

Для встановлення вказаних обставин слідчому запланувати проведення наступних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій: – опитування заявника з приводу поданої ним заяви (повідомлення) – проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу; – огляд місця події, вилучення грального обладнання – допит працівників грального закладу: бухгалтера, касира та ін.; – призначення та проведення комп'ютерно-технічної експертизи комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення; – допит власника приміщення чи орендодавця; – допит організатора грального бізнесу; – повідомлення про підозру організатору грального бізнесу; – повідомлення про підозру працівникам грального закладу; – обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в житлі; – допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка); – складання обвинувального акта тощо.

Значення вказаних заходів досліджені при розкритті першої слідчої версії, тому не потребує потворного висвітлення.

Четвертою версією є те, що даний клуб здійснює законну діяльність по наданню послуг громадського харчування чи інших послуг без здійснення будь-яких азартних ігор. В цьому випадку необхідно

встановити: особу, яка здійснює підприємницьку діяльність та наявність дозвільних документів на початок роботи та діяльність підприємства.

Для встановлення вказаних обставин проводяться такі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії: – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – допит заявника щодо поданої заяви; – проведення огляду місця події; – допит власника закладу та працівників; – винесення постанови про закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України за відсутністю події кримінального правопорушення.

Розроблений нами план розслідування для цієї типової слідчої ситуації наведено нижче.

ПЛАН РОЗСЛІДУВАННЯ
за кримінальним провадженням № 2378/11
по факту вчинення злочину, передбаченого
ст. 203–2 КК України
у нежитловому приміщенні за адресою:
м. Київ, вул. Горького, 78¹¹⁹

Стислий зміст провадження: 5 травня 2012 року на адресу Гололівського РВ УМВС України в м. Києві надійшла заява гр-ки Морозової О. М., яка проживає по сусідству, про організацію та проведення азартних ігор у приміщенні за адресою: м. Київ, вул. Горького, 78 у Спортивному клубі «Золото». Згідно відібраних пояснень у неї та інших осіб, які проживають поряд (гр-н Золотарьова А. М., Прокіпович О. С.) гральний заклад здійснює діяльність близько 2 місяців, в закладі є постійна охорона, яка не допускає інших громадян, посиляючись на те, що це закритий заклад.

¹¹⁹ Фабула справи заснована на реальній кримінальній справі. Всі дані (номери, імена) тут і далі змінено авторами.

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1. У приміщенні здійснює діяльність підпільне казино чи зал гральних автоматів.	1. спосіб вчинення злочину.	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.2012	Оперативний працівник	
	2. особа організатора злочину. Чи має місце діяльність організованої групи чи злочинної організації.	2. допит гр-ки Морозової О.М. з приводу отриманої заяви.	05.05.2012	Слідчий	
	3. особи виконавців (працівників грального закладу).	3. проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу.	05.05.2012	Оперативний працівник	
	4. давність діяльності грального закладу, кількість грального обладнання, види азартних ігор, які проводяться.	4. огляд місця події, вилучення грального обладнання.	05.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
	5. вчинення інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом.	5. залучення експерта для проведення товарознавчої експертизи грального обладнання.	06.05.2012	Слідчий	
		6. допит власника приміщення чи орендодавця.	06.05.2012	Слідчий	
		7. допит працівників грального закладу: бухгалтера та касира.	08.05.2012	Слідчий	
		8. допит «номінального» організатора грального бізнесу.	10.05.2012	Слідчий	

Розділ 2. Початковий етап розслідування зайняття гральним бізнесом

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1. У приміщенні здійснює діяльність підпільне казино чи зал гральних автоматів.		<p>9. обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в житлі.</p> <p>10. повторний допит організатора грального бізнесу.</p> <p>11. повідомлення про підозру організатору грального бізнесу.</p> <p>12. повідомлення про підозру працівникам грального закладу.</p> <p>13. допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).</p> <p>14. складання обвинувального акта</p>	<p>12.05.2012</p> <p>14.05.2012</p> <p>15.05.2012</p> <p>16.05.2012</p> <p>17.05.2012</p> <p>25.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p>	
2. у приміщенні провадять азартні ігри за допомогою мережі Інтернет	<p>1. спосіб вчинення злочину. Місце розташування серверу.</p> <p>2. особа організатора злочину. Чи має місце діяльність організованої групи чи злочинної організації.</p> <p>3. особи співвиконавців (працівників грального закладу).</p>	<p>1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування</p> <p>2. допит гр-ки Морозової О. М. з приводу отриманої заяви.</p> <p>3. проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу.</p>	<p>05.05.12</p> <p>05.05.2012</p> <p>05.05.12</p>	<p>Оперативний працівник</p> <p>Слідчий</p> <p>Оперативний працівник</p>	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
2. у приміщенні проводяться азартні ігри за допомогою мережі Інтернет	4. наявність пособників в Україні чи за кордоном. 5. вчинення інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом.	4. огляд місця події, вилучення вінчестерів комп'ютерів та спеціального програмного забезпечення.	06.05.12	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
		5. допит працівників грального закладу: бухгалтера, касира, системного адміністратора.	06.05.2012	Слідчий	
		6. залучення експерта для проведення комп'ютерно-технічної експертизи вінчестерів.	07.05.2012	Слідчий	
		7. допит власника приміщення чи орендодавця, допит постачальника послуг з доступу до мережі Інтернет.	09.05.2012	Слідчий	
		8. допит організатора грального бізнесу.	09.05.2012	Слідчий	
		9. обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в житлі.	10.05.2012 12.05.12	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
		10.повідомлення про підозру організатору грального бізнесу.	13.05.2012	Слідчий	
		11. повідомлення про підозру працівникам грального закладу.	14.05.2012	Слідчий	
		12. допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).	16.05.2012	Слідчий	
		13. складання обвинувального акта	25.05.2012	Слідчий	

Розділ 2. Початковий етап розслідування зайняття гральним бізнесом

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
<p>3. Спортивний клуб «Золото» здійснює букмекерську діяльність.</p>	<p>1. спосіб вчинення злочину. Види спортивних подій, на які приймають ставки.</p>	<p>1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.</p>	<p>05.05.12</p>	<p>Оперативний працівник</p>	
	<p>2. особа організатора злочину. Чи має місце діяльність організованої групи чи злочинної організації, а також партнерські відносини з іншими суб'єктами господарювання.</p>	<p>2. допит гр-ки Морозової О. М. з приводу поданої нею заяви.</p>	<p>05.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>3. особи співвиконавців (працівників грального закладу).</p>	<p>3. проведення оперативної закупівлі і перевірка закладу.</p>	<p>05.05.12</p>	<p>Оперативний працівник</p>	
	<p>4. вчинення інших злочинів, пов'язаних з гральним бізнесом.</p>	<p>4. огляд місця події, вилучення грального обладнання.</p>	<p>06.05.12</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками</p>	
		<p>5. допит працівників грального закладу: бухгалтера та касира.</p>	<p>07.05.12 08.05.12</p>	<p>Оперативний працівник</p>	
		<p>6. залучення експерта для проведення комп'ютерно-технічної експертизи комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення.</p>	<p>07.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>7. допит власника приміщення чи орендодавця.</p>	<p>10.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>8. допит організатора грального бізнесу.</p>	<p>11.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
3. Спортивний клуб «Золото» здійснює букмекерську діяльність.		9. повідомлення про підозру організатору грального бізнесу. 10. повідомлення про підозру працівникам грального закладу. 11. обшук в службовому кабінеті організатора грального бізнесу та в житлі. 12. допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка). 13. складання обвинувального акта	12.05.2012 13.05.2012 14.05.12 16.05.2012 25.05.2012	Слідчий Слідчий Слідчий спільно з оперативними працівниками Слідчий Слідчий	
4. Спортивний клуб «Золото» здійснює законну підприємницьку діяльність надання послуг громадського харчування без проведення будь-яких азартних ігор.	1. особу, яка здійснює підприємницьку діяльність. 2. наявність дозвільних документів на початок роботи та діяльність підприємства.	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування. 2. допит громадянки Морозової О.М. щодо поданої заяви. 3. Проведення огляду місця події 4. Допит власника закладу та працівників. 5. винесення постанови про закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України	05.05.12 05.05.2012 06.05.2012 07.05.2012 08.05.2012	Оперативний працівник Слідчий Слідчий спільно з оперативними працівниками Слідчий Слідчий	

Ситуація 2. До правоохоронних органів надійшла інформація про вчинення злочину у певному приміщенні, види азартних ігор, які проводяться, та осіб, які проводять азартні ігри, особа організатора грального бізнесу (номінального чи реального) невідома.

План розслідування для цієї слідчої ситуації пропонується сформулювати на прикладі *кримінальної справи № 1–304/10*¹²⁰. У зазначеній справі злочинець організував в орендованому приміщенні казино, де з 18.00 до 06.00 надавалися з організації азартних ігор у казино.

Для цієї слідчої ситуації можуть бути висунені наступні слідчі версії: організатором грального бізнесу є особа, яка раніше проводила діяльність в гральних закладах; організатором є організована група чи злочинна організація; організатором є особа, яка раніше не займалася таким бізнесом.

Подібні випадки є характерними при поданні заяви чи повідомлення про функціонування грального закладу особами, які працюють в ньому, але не проводять азартні ігри (бармени, прибиральниці, охоронці) або ж члени сімей чи знайомі осіб, які проводять азартні ігри в гральному закладі (касірів, круп'є, а також гравці чи члени їх сімей). Як правило, повідомлення про такі факти зайняття гральним бізнесом надходять безпосередньо у чергову частину органу внутрішніх справ за телефоном 102.

У такому випадку при прийомі повідомлення черговому по органу внутрішніх справ знову ж таки необхідно: уважно записати всі дані такого повідомлення з уточненням прізвища, імені, по батькові заявника, його місця проживання, можливого способу та часу зв'язку з ним; уточнити із заявником час, місце та обставини виявлення ним грального закладу і обставини, за яких заявник зробив висновок про наявність фактів грального бізнесу.

Для перевірки першої слідчої версії – організатором грального бізнесу є особа, яка раніше проводила діяльність в гральних закладах – слідчому необхідно встановити: коло осіб, які раніше мали у власності казино; наявність інших гральних закладів в управлінні організатора; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).

Щоб встановити зазначені обставини при плануванні розслідування слідчому необхідно передбачити проведення наступних слід-

¹²⁰ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області у справі № 1–304/10 від 19 лютого 2010 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9392299>.

чих (розшукових) дій: – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення) – відеоконтроль грального закладу в порядку ст. 270 КПК України; – проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання; – допит свідків (громадян, які проживають поряд на предмет встановлення особи організатора). Вказані особи можуть надати інформацію про осіб, які часто бувають в гральному закладі, їх особливості, звичний час відвідування та частота відвідування грального закладу інформацію про належні їм транспортні засоби тощо. Отримана інформація дозволяє встановити організатора грального бізнесу або його знайомих чи помічників; – допит свідків (громадян, які раніше мали у власності казино на території населеного пункту, де виявлено гральний заклад). Як правило, організаторами більшості гральних закладів є колишні власники казино, залів гральних автоматів, які після заборони грального бізнесу продовжують свою діяльність підпільно; – допит працівників грального закладу, що дозволяє отримати інформацію про номінального власника грального бізнесу або ж про помічників чи особу реального власника грального бізнесу; – допит власника приміщення, в результаті якого слідчий отримує відомості про номінального організатора грального бізнесу та його персональні дані, які містяться в документах власника приміщення при укладенні ним договору оренди приміщення з номінальним організатором грального бізнесу; – повідомлення про підозру організатору грального закладу; – допит організатора грального бізнесу; – допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка) тощо.

Для перевірки слідчим другої слідчої версії – організатором є організована група чи злочинна організація – слідчому необхідно встановити наступні обставини: злочинні групи, які діють на території виявлення грального закладу (місто, село, селище тощо); осіб, які причетні до злочину; наявність інших гральних закладів в управлінні, вчинення ними інших злочинів; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи). У багатьох випадках гральних бізнес вчиняється організованою групою осіб, ролі кожного учасника якої розподілені.

Встановлення вказаних обставин слідчий зможе здійснити шляхом планування та проведення наступних слідчих (розшукових) дій: – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – відеоконтроль грального закладу; – проведення огляду місця події в гральному за-

кладі та вилучення грального обладнання; – допит свідків (громадян, які проживають поряд); – допит працівників грального закладу; – допит власника приміщення; – допит представників суб'єктів господарювання, які надавали послуги з охорони приміщення та інші послуги; – встановлення, затримання, повідомлення про підозру та допит організаторів грального бізнесу; – обшук в житлі організаторів грального бізнесу; – допит організаторів грального бізнесу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка); – допит організаторів грального бізнесу та працівників грального закладу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка) тощо.

Значення вказаних заходів визначено при дослідженні першої слідчої версії, а також при розкритті інших слідчих ситуацій, тому не потребує повторного висвітлення.

Для перевірки третьої слідчої версії – організатором є особа, яка раніше не займалася таким бізнесом – слідчому необхідно встановити: особу організатора; кількість гральних закладів, які є у його управлінні; наявність співучасників; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).

З метою встановлення зазначених обставин необхідно в плані відобразити та провести наступні заходи: – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання; – допит свідків (громадян, які проживають поряд) є вкрай важливим для встановлення особи організатора у випадку, якщо він раніше не був пов'язаний з гральним бізнесом чи діяльністю організованих злочинних груп та не притягувався до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, а тому у правоохоронних органів відсутня інформація про нього. У цьому випадку такі особи, які не приймали участь у цьому злочині (навіть в якості гравців) та особисто не зацікавлені у результатах розслідування можуть надати об'єктивну і неупереджену інформацію про особу злочинця – його зовнішні ознаки, звички, транспортні засоби, помічників тощо; – допит працівників грального закладу; – допит власника приміщення; – допит суб'єктів господарювання, які надавали послуги з охорони приміщення та інші послуги; встановлення, затримання, повідомлення про підозру та допит організатора грального бізнесу; – складання обвинувального акта

Розроблений нами план розслідування для цієї типової слідчої ситуації наведено нижче.

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

План розслідування

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1 організатором грального бізнесу є особа, яка раніше проводила діяльність в гральних закладах.	1. коло осіб, які раніше мали у власності казино. 2. наявність інших гральних закладів в управлінні організатора. 3. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.12	Оперативний працівник	
		2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)	05.05.2012	Слідчий	
		3. відеоконтроль грального закладу в порядку ст. 270 КПК України	05.05.12	Оперативний працівник	
		4. проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання.	06.05.12	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
		5. допит свідків (громадян, які проживають поряд на предмет встановлення особи організатора).	07.05.2012 – 10.05.12	Слідчий	
		6. допит свідків (громадян, які раніше мали у власності казино на території м. Рівне)	06.05.2012 – 09.05.12	Слідчий	
		7. допит працівників грального закладу.	10.05.2012 – 12.05.12	Слідчий	
		8. допит власника приміщення.	13.05.2012	Слідчий	
		9. повідомлення про підозру організатору грального закладу.	15.05.2012	Слідчий	
		10. допит організатора грального бізнесу.	16.05.2012	Слідчий	

Розділ 2. Початковий етап розслідування зайняття гральним бізнесом

1 організатором грального бізнесу є особа, яка раніше проводила діяльність в гральних закладах.		11. допит організатора грального бізнесу та працівників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).	17.05.2012	Слідчий	
		12. складання обвинувального акта	20.05.2012	Слідчий	
2. організатором є організована група чи злочинна організація.	1. злочинних груп, які діють на території області. 2. осіб, які причетні до злочину. 3. наявність інших гральних закладів в управлінні. 4. вчинення ними інших злочинів. 5. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.12	Оперативний працівник	
		2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)	05.05.2012	Слідчий	
		3. відеоконтроль грального закладу.	05.05.12	Оперативний працівник	
		4. проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання.	06.05.12	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
		5. допит свідків (громадян, які проживають поряд).	07.05.2012	Слідчий	
		6. допит працівників грального закладу.	11.05.2012	Слідчий	
		7. допит власника приміщення.	11.05.2012	Слідчий	
		8. допит представників суб'єктів господарювання, які надавали послуги з охорони приміщення та інші послуги.	12.05.2012	Слідчий	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

<p>2. організатором є організована група чи злочинна організація.</p>		<p>9. встановлення, затримання, повідомлення про підозру та допит організаторів грального бізнесу.</p> <p>10. обшук в житлі організаторів грального бізнесу.</p> <p>11. допит організаторів грального бізнесу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).</p> <p>12. допит організаторів грального бізнесу та працівників грального закладу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).</p> <p>13. складання обвинувального акта</p>	<p>13.05.12</p> <p>13.05.12</p> <p>15.05.2012</p> <p>17.05.2012</p> <p>20.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками</p> <p>Слідчий спільно з оперативними працівниками</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий</p>	
<p>3. організатором є особа, яка раніше не займалася таким бізнесом</p>	<p>1. особа організатора.</p> <p>2. кількість гральних закладів, які є у його управлінні.</p> <p>3. наявність співучасників.</p> <p>4. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).</p>	<p>1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.</p> <p>2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)</p> <p>3. проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання.</p> <p>4. допит свідків (громадян, які проживають поряд).</p>	<p>05.05.12</p> <p>05.05.2012</p> <p>06.05.12</p> <p>07.05.2012</p>	<p>Оперативний працівник</p> <p>Слідчий</p> <p>Слідчий спільно з оперативними працівниками</p> <p>Слідчий</p>	

Розділ 2. Початковий етап розслідування зайняття гральним бізнесом

3. організатором є особа, яка раніше не займалася таким бізнесом	5. допит працівників грального закладу.	08.05.2012	Слідчий	
	6. допит власника приміщення.	10.05.2012	Слідчий	
	7. допит представників суб'єктів господарювання, які надавали послуги з охорони приміщення та інші послуги.	11.05.2011	Слідчий	
	8. встановлення, затримання, повідомлення про підозру та допит організатора грального бізнесу.	12.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками	
	9. складання обвинувального акта	14.05.2012	Слідчий	

Ситуація 3. До правоохоронних органів надійшла інформація про факти проведення азартних ігор конкретними особами в певному приміщенні, проте спосіб вчинення злочину невстановлений.

Зазначена інформація як правило отримується від працівників інших господарюючих суб'єктів, які обслуговують приміщення грального закладу: здійснюють доставку питної води, продуктів харчування, алкоголю, вивіз сміття тощо. Такі особи в силу відвідування допоміжних приміщень закладу спілкуються з особами, які працюють в закладі чи володіють ним, проте самі участі в азартних іграх не беруть, тому інформації про спосіб вчинення злочину не можуть надати.

Типовими слідчими версіями для даної слідчої ситуації є: у гральному закладі проводяться власне азартні ігри; діяльність закладу замаскована під законну діяльність – Інтернет-клуб, спортивний клуб тощо.

Відповідно до першої слідчої версії – у гральному закладі проводяться власне азартні ігри – слідчому необхідно з'ясувати наступні обставини: види азартних ігор, які проводяться в гральному закладі; спосіб допуску гравців в гральний заклад; порядок оформлення діяльності та способи легалізації одержаних доходів; наявність і особи співучасників; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).

З метою їх встановлення доцільно передбачити у плані наступні заходи: – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання та документів; – проведення допиту працівників грального закладу та організатора грального бізнесу, оскільки виключно вказані особи можуть надати повноцінну інформацію про види азартних ігор, які проводилися в гральному закладі, спосіб організації грального бізнесу, кількість гравців, особливості грального обладнання та іншу інформацію, яка важлива для встановлення способу вчинення злочину; – повідомлення про підозру організатору грального бізнесу; – проведення обшуку в житлі організатора грального бізнесу та вилучення документів, зокрема тих, що свідчать про оформлення господарської діяльності, грошових коштів, отриманих від грального бізнесу та інших речей та документів, які можуть набути значення доказів, які є важливими для встановлення істини у справі.

Для перевірки другої слідчої версії – діяльність закладу замаскована під законну діяльність – Інтернет-клуб, спортивний клуб тощо слідчому необхідно встановити: види азартних ігор, які проводяться в гральному закладі; спосіб приховування злочину; офіційний вид діяльності, яким нібито займається гральний заклад; порядок допуску до грального закладу гравців; наявність співучасників; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).

Для ефективного розслідування та встановлення всіх зазначених обставин слідчому необхідно провадження наступних слідчих (розшукових та інших процесуальних дій): – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – огляд місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання та документів; – призначення судово-бухгалтерської експертизи бухгалтерських документів. На вирішення експерту слідчий повинен поставити питання, які стосуються бухгалтерського обліку та порядку відображення в бухгалтерському обліку незаконної господарської діяльності, наявність «чорної» бухгалтерії та порядок відображення в ній операцій з прийому ставок та виплати вигравшів; – допити працівників грального закладу та організатора грального бізнесу; – повідомлення про підозру організатору грального бізнесу; – обшук в житлі організатора грального бізнесу та вилучення документів; – призначення комп'ютерно-технічної експертизи грального обладнання та спеціального грального програмного забезпечення; – до-

пит організатора грального бізнесу та працівників грального закладу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка); – складання обвинувального акта.

Розроблений для цієї слідчої ситуації типовий план розслідування наведено нижче:

План розслідування

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1 у гральному закладі проводяться власне азартні ігри	1. види азартних ігор, які проводяться в гральному закладі.	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.2012	Оперативний працівник	
	2. спосіб допуску гравців в гральний заклад.	2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)	05.05.2012	Слідчий	
	3. порядок оформлення діяльності та способи легалізації доходів.	3. проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання та документів.	06.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
	4. наявність і особи співучасників	4. проведення допиту працівників грального закладу та організатора грального бізнесу.	06.05.2012	Слідчий	
	5. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	5.повідомлення про підозру організатору грального бізнесу.	07.05.2012	Слідчий	
		6. проведення обшуку в житлі організатора грального бізнесу та вилучення документів.	08.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
		7. складання обвинувального акта	10.05.2012	Слідчий	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
<p>2. діяльність закладу замаскована під законну діяльність – Інтернет-клуб, спортивний клуб тощо.</p>	<p>1. види азартних ігор, які проводяться в гральному закладі.</p>	<p>1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.</p>	<p>05.05.2012</p>	<p>Оперативний працівник</p>	
	<p>2. спосіб приховування злочину.</p>	<p>2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)</p>	<p>05.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>3. офіційний вид діяльності, яким нібито займається гральний заклад.</p>	<p>3. проведення огляду місця події в гральному закладі та вилучення грального обладнання та документів.</p>	<p>06.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками.</p>	
	<p>4. порядок допуску до грального закладу гравців.</p>	<p>4. залучення експерта для проведення судово-бухгалтерської експертизи бухгалтерських документів.</p>	<p>07.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>5. наявність співучасників.</p>	<p>5. проведення допиту працівників грального закладу та організатора грального бізнесу.</p>	<p>08.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>6. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).</p>	<p>6.повідомлення про підозру організатору грального бізнесу.</p>	<p>10.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>7. проведення обшуку в житлі організатора грального бізнесу та вилучення документів.</p>	<p>11.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками.</p>	

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
2. діяльність закладу замаскована під законну діяльність – Інтернет-клуб, спортивний клуб тощо.		8. залучення експерта для проведення комп'ютерно-технічної експертизи грального обладнання та спеціального грального програмного забезпечення.	12.05.2012	Слідчий	
		9. допит організатора грального бізнесу та працівників грального закладу в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).	15.05.2012	Слідчий	
		10. складання обвинувального акта	25.05.2012	Слідчий	

Ситуація 4. До органів внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у конкретному приміщенні з повідомленням способу вчинення злочину та особи злочинця.

Вказана ситуація є найбільш сприятливою для слідчого, оскільки в отриманому повідомленні міститься максимум інформації про подію злочину з можливим додаванням підтверджуючих документів, фотографій чи інших об'єктів, а тому дозволяє слідчому на стадії отримання повідомлення відтворити майже повну картину події. Такі повідомлення можуть надаватися працівниками грального закладу, як виконавцями злочину (касирами, круп'є), так і особами, які самі не приймали участі у вчиненні злочину (офіціанти, охоронці, бухгалтери). В цьому випадку роль слідчого полягає у систематизації отриманої інформації та надання їй процесуальної форми з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Для даної слідчої ситуації слідчим можуть бути висунуті наступні слідчі версії: організатор грального бізнесу вчинив злочин самостійно; організатор грального бізнесу вчинив злочин за попередньою змовою з іншими особами.

З метою перевірки першої версії слідчому необхідно встановити: пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які впливають на тяжкість покарання; вчинення ним інших злочинів; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи). Для другої відповідно – пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які впливають на тяжкість покарання; осіб, які вчиняли злочин з організатором, існування організованої злочинної групи чи злочинної організації; причетність до вчинення інших злочинів; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України.

При встановленні обставин, виділених для першої слідчої версії необхідно провести наступні заходи: – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – обшук грального закладу та житла організатора грального бізнесу; – допит свідків; – повідомлення про підозру організатору грального закладу; – затримання та допит підозрюваного; – складання обвинувального акта.

Для перевірки другої слідчої версії слідчому необхідно запланувати та провести: – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення); – обшук грального закладу та житла організатора грального бізнесу; – допит свідків, які надавали окремі послуги (охорона, прибирання, тощо); – допит працівників грального закладу; – повідомлення про підозру, затримання і допит підозрюваних; – складання обвинувального акта.

Розроблений типовий план розслідування для цієї слідчої ситуації відображено нижче.

План розслідування

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1 організатор грально-го бізнесу вчинив злочин самостійно	1. пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які впливають на тяжкість покарання. 2. вчинення інших злочинів. 3. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.2012	Оперативний працівник	
		2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)	05.05.2012	Слідчий	
		3. обшук грального закладу та житла організатора грального бізнесу.	06.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
		4. допит свідків	07.05.2012	Слідчий	
		5. повідомлення про підозру організатору грального закладу.	10.05.2012	Слідчий	
		6. затримання та допит підозрюваного.	10.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
		7. складання обвинувального акта.	14.05.2012	Слідчий	
2. організатор грально-го бізнесу вчинив злочин за попередньою змовою з іншими особами	1. пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які впливають на тяжкість покарання. 2. осіб, які вчиняли злочин з організатором, існування організованої злочинної групи чи злочинної організації.	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.2012	Оперативний працівник	
		2. допит заявника щодо поданої заяви (повідомлення)	05.05.2012	Слідчий	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
	3. причетність до вчинення інших злочинів.	3. обшук грального закладу та житла організатора грального бізнесу.	06.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
	4. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	4. допит свідків, які надавали окремі послуги (охорона, прибирання, тощо).	07.05.2012 – 09.05.12	Слідчий	
		5. допит працівників грального закладу.	10.05.2012	Слідчий	
		6. повідомлення про підозру, затримання і допит підозрюваних.	11.05.2012 – 13.05.12	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
		7. складання обвинувального акта.	15.05.2012	Слідчий	

Ситуація 5. Правоохоронні органи самостійно отримали інформацію про зайняття гральним бізнесом, виявили предмети чи документи, які свідчать про вчинення цього злочину під час проведення оперативно-розшукової діяльності чи слідчих (розшукових) дій в процесі розслідування інших злочинів. Зокрема, подібні відомості можуть бути отримані у зв'язку з проведенням органами міліції перевірок дотримання законодавства України про заборону грального бізнесу, проведення спільних перевірок суб'єктів господарювання з метою виявлення фактів зайняття гральним бізнесом, обшуків (оглядів), вилучення, допитів (підозрюваних, обвинувачуваних, свідків) тощо.

У зазначеній слідчій ситуації, як і у ситуації № 4, слідчий отримує найбільш повну інформацію про факт вчинення злочину, проте в даному випадку інформація отримувалася працівниками, які мають спеціальну освіту та підготовку, а тому містить більш повну картину події, що значно полегшує слідчому процес розслідування.

У цій слідчій ситуації можуть бути висунуті такі ж дві слідчі версії: організатор грального закладу вчинив злочин самостійно; організатор грального закладу вчинив злочин у співучасті з іншими особами.

Таким чином, обставинами, які підлягають встановленню при перевірці першої слідчої версії є: обставини, які впливають на тяжкість покарання; обставини, які характеризують особу злочинця; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи). При перевірці другої – осіб, які вчинили злочин разом з організатором грального бізнесу; обставини, які впливають на тяжкість покарання; обставини, які характеризують особу злочинців; інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).

Початок розслідування в даній ситуації відрізняється тим, що працівники оперативно-розшукових органів вже провели перевірку грального закладу та встановили факти зайняття гральним бізнесом, а також, як правило, вилучили гральне обладнання, тому слідчому необхідно одразу вносити отримані дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань та починати досудове слідство.

Для перевірки першої слідчої версії необхідно здійснити: – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – обшук грального закладу та вилучення грального обладнання (якщо вилучення ще не проведено); – обшук житла організатора грального закладу; – призначення та проведення призначення комп'ютерно-технічної та судово-бухгалтерської експертизи; – повідомлення про підозру організатору грального закладу; – допит організатора грального закладу; – допит свідків; – складання обвинувального акта.

Для перевірки другої слідчої ситуації необхідно: – внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування; – обшук грального закладу та вилучення грального обладнання; – допит свідків та працівників грального закладу; – обшук житла організатора грального закладу; – залучення експерта для проведення призначення комп'ютерно-технічної та судово-бухгалтерської експертизи; – допит організатора грального закладу; – допит співучасників; – повідомлення про підозру учасникам злочину; – проведення допиту організатора грального закладу та співучасників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка); – складання обвинувального акта.

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Розроблений типовий план розслідування для цієї слідчої ситуації наведено нижче.

План розслідування

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1 організатор грального закладу вчинив злочин самостійно	1. обставини, які впливають на тяжкість покарання.	1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.	05.05.2012	Слідчий	
	2. обставини, які характеризують особу злочинця.	2. обшук грального закладу та вилучення грального обладнання.	06.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
	3. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).	3. обшук житла організатора грального закладу.	07.05.2012	Слідчий спільно з оперативними працівниками.	
		4. залучення експерта для проведення призначення комп'ютерно-технічної та судово-бухгалтерської експертизи.	10.05.2012	Слідчий	
		5. повідомлення про підозру організатору грального закладу.	15.05.2012	Слідчий	
		6. допит організатора грального закладу.	15.05.2012	Слідчий	
		7. допит свідків.	16.05.2012	Слідчий	
		8. складання обвинувального акта.	25.05.2012	Слідчий	

Розділ 2. Початковий етап розслідування зайняття гральним бізнесом

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
<p>2. організатор грального закладу вчинив злочин у співучасті з іншими особами.</p>	<p>1. осіб, які вчинили злочин разом з організатором грального бізнесу.</p>	<p>1. внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початок розслідування.</p>	<p>05.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>2. обставини, які впливають на тяжкість покарання.</p>	<p>2. обшук грального закладу та вилучення грального обладнання.</p>	<p>06.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками.</p>	
	<p>3. обставини, які характеризують особу злочинців.</p>	<p>3. допит свідків та працівників грального закладу.</p>	<p>07.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
	<p>4. інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (в залежності від обставин справи).</p>	<p>4. обшук житла організатора грального закладу.</p>	<p>08.05.2012</p>	<p>Слідчий спільно з оперативними працівниками.</p>	
		<p>5. залучення експерта для проведення призначення комп'ютерно-технічної та судово-бухгалтерської експертизи.</p>	<p>10.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>6. допит організатора грального закладу.</p>	<p>10.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>7. допит співучасників.</p>	<p>12.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	
		<p>8. повідомлення про підозру учасникам злочину.</p>	<p>13.05.2012</p>	<p>Слідчий</p>	

2.2. Типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми розслідування...

Слідчі версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Оперативно-розшукові заходи, процесуальні та слідчі (розшукові) дії	Термін виконання	Виконавець	Примітки
		9. проведення допиту організатора гравального закладу та співучасників в порядку ч. 9 ст. 224 КПК (очна ставка).	14.05.2012	Слідчий	
		10. складання обвинувального акта.	25.05.2012	Слідчий	

Таким чином, залежно від слідчої ситуації, дії слідчого повинні бути направлені на встановлення особи злочинця (наявності діяльності організованої злочинної групи чи злочинної організації) – окремого встановлення осіб «номінального» та «реального» організаторів гравального бізнесу, способу вчинення даного злочину, а також всіх обставин, які визначені в ст. 91 КПК України.

При цьому дуже важливою також є постійна взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, які можуть оперативно провести негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення особи злочинця, його затримання та припинення злочинної діяльності, а також надати постійну допомогу слідчому при проведенні ним слідчих (розшукових) дій. Для забезпечення своєчасного та якісного виконання плану розслідування слідчому необхідна допомога інших працівників. Системність, правильне та детальне планування і взаємна упорядкованість цих дій дає іншу, порівняно з механічною послідовністю тих же дій, якість, а також істотно підвищує ефективність слідчої діяльності.

2.3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Результати проведеного дослідження та узагальнення матеріалів слідчої практики по розслідуванню зайняття гральним бізнесом, проведеного нами анкетування та інтерв'ювання працівників органів внутрішніх справ та прокуратури, які приймали участь у розслідуванні зайняття гральним бізнесом, свідчать, що на початковому етапі розслідування цього виду злочину слідчі проводять огляд місця події у 95% проваджень, слідчий огляд документів у 72% проваджень та допит свідків у 98% проваджень.

Як зазначають М. А. Погорецький та Д. Б. Сергєєва тактика проведення слідчої дії направлена на подолання протидії, але під час провадження слідчих (розшукових) дій, спрямованих на дослідження матеріального середовища, визначальними є техніко-криміналістичні, організаційні аспекти їх провадження, що не є тотожними тактиці¹²¹. Саме тому з метою їх висвітлення вважаємо за доцільне зупинитися на організаційно-тактичних засадах провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

Огляд місця події є однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування зайняття гральним бізнесом. Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках він може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Порядку проведення огляду місця події у криміналістичній літературі присвячені роботи таких українських та зарубіжних вчених, як:

¹²¹ Див. Погорецький М. А. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1 (5): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>; Погорецький М. Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці та його співвідношення із криміналістичною тактикою / М. Погорецький, Д. Сергєєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – Вип. 93 (Юридичні науки). – С. 14–17.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

В. І. Алексєйчук, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, В. І. Громов, С. П. Дідковська, М. І. Єнікєєв, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. П. Молибога, Е. А. Разумов, О. Р. Ратінов, М. Л. Цимбал, І. М. Якимов, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та ін. У роботах зазначених науковців розглядаються загальні питання проведення огляду місця події, його методи, способи, стадії, окремі рекомендації щодо характерних місць пошуку певних видів слідів залежно від виду злочину, способу його вчинення та ін.

На думку В. Ю. Шепітька, огляд місця події є найбільш складною процесуальною дією, особливістю якої є те, що під час її здійснення досліджуються наслідки події, що відбулася, у вигляді матеріальних відображень – обстановки місця події¹²². Відповідно В. Ю. Шепітько та В. О. Коновалова визначають огляд місця події як слідчу дію, що полягає у безпосередньому вивченні приміщення або місцевості, де вчинено злочин, чи виявлені його сліди¹²³.

Водночас зайняття гральним бізнесом є новим злочином, який має ряд особливостей його вчинення та приховання: використання спеціального обладнання, комп'ютерних програм, новітніх технологій та мережі Інтернет, врахування яких є важливим при проведенні слідчого огляду. Так, ст. 237 КПК України визначає мету слідчого огляду – фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Знання слідчим особливостей цього злочину дозволить досягнути мети огляду, правильно зафіксувати всі відомості про обставини вчинення зайняття гральним бізнесом, які є важливими для подальшого розслідування.

Місця події має вирішальне значення для встановлення наявності чи відсутності обставин, які свідчать про вчинення злочину та відповідно підстав для внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У зв'язку з чим огляд місця події у цьому випадку направлений на встановлення ознак грального бізнесу, фактів організації, проведення чи надання можливості доступу до азартних ігор, фактів існування азартних ігор та відповідно їх відмежування від інших ігор, які хоча й містять окремі ознаки азартних ігор, але є дозволеними в Україні (всі види державних лотерей, покер).

¹²² Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: [Конспект лекції] / Шепітько В. Ю. – Х.: УкрЮА, 1994. – 19 с.

¹²³ Глосарій з дисципліни криміналістика (словник криміналістичних термінів) (відповідно до вимог ECTS) / [Уклад.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – 96 с. – С. 40.

Наприклад проведений 08 листопада 2012 року співробітниками УГСБЕЗ ГУМВС в Луганській області огляд місця події дозволив встановити факт зайняття гральним бізнесом шляхом проведення азартних ігор на гральних автоматах та вилучити гральне обладнання, хоча спочатку особа лише зберігала в приміщенні гральне обладнання. Умисел на зайняття гральним бізнесом виник пізніше, виявити факт вчинення злочину вдалося саме під час проведення огляду місця події¹²⁴.

В. О. Коновалова зазначає, що огляд місця події має певну специфіку, яка виділяє його з-поміж інших слідчих (розшукових) дій. Остання полягає в тому, що: 1) огляд місця події має на меті виявлення невизначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; 2) при виявленні тієї або іншої інформації слідчий повинен вирішити питання щодо її відносності до розслідуваного злочину та доказового значення¹²⁵.

Загальні положення, тактичні рекомендації та етапи проведення цієї слідчої (розшукової) дії досить добре розроблені у науковій криміналістичній літературі¹²⁶ тому нами будуть розглянуті лише окремі особливості її проведення у кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом.

Огляд місця події є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій при розслідуванні зайняття гральним бізнесом, оскільки до-

¹²⁴ Вирок Краснолуцького міського суду від 23 січня 2013 року у справі № 1211/10238/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31319272>.

¹²⁵ Коновалова В. О. Слідчий огляд / В. О. Коновалова // Криміналістика: [Підручник] / [за ред. В. Ю. Шелітька]. – К.: Вид. Дім ІнЮре, 2001. – 720 с. – С. 218.

¹²⁶ Див. напр.: *Алексейчук В. І.* Огляд місця події: тактика і психологія: [монографія] за ред. В. О. Коновалової. – Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Апостіль, 2011. – 230 с.; Антонов В. П. Криминалистический порядок фиксации следов и предметов при производстве осмотра места происшествия / В. П. Антонов // Прокурорская и следственная практика. – 2004. – № 3–4. – С. 193–206; Горшунов А. Е. Значение осмотра места происшествия при расследовании уголовного дела / А. Е. Горшунов, Т. В. Серебряная // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского: Власть и право. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2003. – Вып. 2 (7). – С. 217–219; Гулянец А. Г. Информационный потенциал осмотра места происшествия / А. Г. Гулянец, А. А. Топорков // М.: Lex Russica. Научные труды МГЮА. – 2004. – № 3. – С. 763–775; Мамонов В. С. О фиксации результатов осмотра места происшествия / В. С. Мамонов // Российский следователь. – 2005. – № 11. – С. 3–6; Морозова Е. В. Следственные ошибки, допускаемые при осмотре места происшествия / Е. В. Морозова // Проблемы конституционного, административного права и правоохранительной деятельности: Сб. науч. стат. – Екатеринбург: Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2004. – Вып. 2. – С. 142–147; Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: [Наук. – практ. посіб.] / [В. П. Бахін, Н. І. Клименко, А. В. Старушкевич та ін.]; за ред. П. В. Коляди. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 216 с. та ін.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

звояє отримати первинну інформацію про злочин, оперуючи якою слідчий визначає подальші напрямки розслідування. Огляд місця події при розслідуванні зайняття гральним бізнесом є складною слідчою дією, яка складається зі слідчого огляду приміщення (грального закладу), слідчого огляду речей (грального обладнання, особистих речей організатора тощо) та слідчого огляду документів (бухгалтерських документів, в яких фіксується господарська діяльність з проведення азартних ігор, факти прийняття ставки та виплати виграшу). Разом з тим, дані види слідчого огляду можуть проводитися і окремо від огляду місця події, коли слідчий проводить огляд грального обладнання чи документів у власному кабінеті після проведення огляду місця події.

Зокрема в кримінальному провадженні про зайняття гральним бізнесом слідчий проводить огляд гральних автоматів за участю спеціаліста. На момент проведення такого огляду, як зазначив спеціаліст, гральні автомати були опечатані, грошей в них не було. В автоматах був корпус, монітор, процесор, жорсткий диск, материнська плата та оперативна пам'ять. Оглянуті гральні автомати за принципом роботи аналогічні роботі комп'ютера¹²⁷.

Проведення огляду місця події безпосередньо самим слідчим дозволяє йому отримати максимум можливої вихідної інформації про подію злочину. Без сумніву, що прибувши на місце події, де проводяться азартні ігри, слідчий одразу самостійно сприймає інформацію, яку надає обстановка місця події про спосіб організації грального бізнесу, способи його приховування, можливих свідків, потерпілих, співучасників злочину, наявні предмети, документи, які він зможе використати в якості речових доказів при подальшому розслідуванні, а також іншу первинну інформацію, яку слідчий вважає для себе важливою в даній конкретній ситуації і яка може бути втрачена іншими працівниками при проведенні огляду місця події та фіксації процесу і результатів такого огляду. Сприйняття слідчим обстановки місця події і виявлення джерел інформації про злочин слугує тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відтворити (мислено) подію злочину, а в деяких випадках і одразу встановити особу, яка вчинила злочин.

¹²⁷ Вирок Центрально-Міського районного суду міста Горлівки Донецької області від 08.04.2013 р. у справі № 253/2543/13-к 2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30676176>.

Так, фото та відеотехніка, яка фіксує порядок проведення такого огляду, не здатна самостійно зупинятися на важливих деталях, а працює лише під управлінням інших осіб. Дивлячись фото чи відеозапис проведення огляду місця події іншими людьми (оперативними працівниками, працівниками податкової міліції тощо), слідчий не може створити у своїй уяві повної картини злочину, оскільки він залежить від суб'єктивного сприйняття іншими особами цього місця події, які в силу меншого досвіду, недосвідченості чи інших суб'єктивних чинників можуть упустити важливі для розслідування злочину деталі¹²⁸.

Крім того, в такому разі для відтворення повної картини місця події слідчому необхідно проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, зокрема, проведення допиту оперативних працівників, які виїздили на виклик і проводили огляд місця події чи перевірку, як свідків для встановлення обставин справи, які були втрачені. *Так, при розслідуванні кримінальної справи про зайняття гральним бізнесом працівниками СУ ГУМВС України в м. Києві було допитано оперуповноваженого, який проводив перевірку діяльності грального закладу та складав акт огляду та вилучення грального обладнання, а також оперативних працівників СОГ, що здійснювала чергування та виїздила на місце події*¹²⁹.

Саме тому слідчому, який в подальшому буде здійснювати розслідування злочину по конкретному виявленому факту зайняття гральним бізнесом, доцільно самостійно проводити огляд місця події, а інші допоміжні дії залишити на виконання іншим працівникам (помічникам чи оперативним працівникам). Більше того, у процесі огляду місця події можна одержати інформацію про особу не лише «номінального» організатора грального бізнесу, але й членів організованої злочинної групи, які безпосередньо спілкуються з «реальним» організатором грального бізнесу та доводять його вказівки до безпосередніх виконавців злочину («номінальних» організаторів грального бізнесу). Саме ці особи в подальшому зможуть надати слідчому важливу інформацію про такого організатора та викрити мережу гральних закладів під керівництвом такої організованої групи.

Криміналістичною наукою розроблено ряд тактичних рекомендацій по проведенню огляду місця події та встановлено, що він складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного (фіксації).

¹²⁸ Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого [монограф.] / В. Г. Гончаренко. – К.: Київ.ун-т, 1972. – 208 с.

¹²⁹ Див. Обвинувальний висновок по кримінальній справі № 59–2807, затверджений заступником прокурора міста Києва 21.09.2011 року // Архів Солом'янського районного суду міста Києва за 2011 рік.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

При цьому, підготовка до проведення огляду місця події про зайняття гральним бізнесом, як і будь-якого іншого огляду проводиться в два етапи: до виїзду на місце події та безпосередньо на місці події¹³⁰.

У провадженнях про зайняття гральним бізнесом в ході підготовки слідчого до проведення огляду місця події слід враховувати такі особливості цього злочину¹³¹:

- 1) обсяг об'єктів, які повинні бути оглянуті й вилучені, значний: від декількох десятків одиниць комп'ютерного чи грального обладнання до значної кількості інформації на вінчестерах комп'ютерів, спеціального програмного забезпечення, а також великої кількості документації, в тому числі бухгалтерської, яка фіксує процес зайняття гральним бізнесом;
- 2) через специфіку грального бізнесу та різноманіття способів вчинення цього виду злочину доцільна спеціальна підготовка особи, яка проводить розслідування в цілому, а також огляд місця події зокрема;
- 3) важливо враховувати особу організатора грального бізнесу (існування «номінального» та «реального» організаторів грального бізнесу, а також часте існування організованої злочинної групи, спеціально створеної для зайняття гральним бізнесом); так, «реальним» організатором грального бізнесу, як правило, є люди з високим інтелектом та досвідом створення гральних закладів та їх маскуванню під законну діяльність, які мають досвід спілкування з правоохоронними органами і причетність яких до зайняття гральним бізнесом довести вкрай складно;
- 4) у випадку, якщо хід та результати проведеної слідчої (розшукової) дії буде оформлено неправильно або ж не буде складено протоколу огляду місця події, всі подальші зусилля зводяться нанівець, оскільки всю зібрану інформацію в ході такого огляду неможливо буде використати як докази в кримінальному провадженні, а заповнити цю прогалину в доказуванні провадженням інших слідчих (розшукових) дій, як зазначає В. Іщенко, практично неможливо¹³².

¹³⁰ Колмаков В. П. Следственный осмотр / Колмаков В. П. – М.: Юрид. лит., 1969. – 196 с.

¹³¹ Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / З. М. Топорецька. – Київ, 2012. – 225 с.

¹³² Іщенко В. Поняття протоколів слідчих і судових дій як самостійного виду доказів у кримінальному судочинстві / В. Іщенко // Право України. – 1998. – № 5. – С. 78–81.

Тому, враховуючи викладене, при безпосередній підготовці до проведення огляду місця події при зайнятті гральним бізнесом до виїзду на місце слідчому необхідно: а) визначити коло осіб, які повинні взяти участь в огляді, у тому числі співробітників органів внутрішніх справ, технічних помічників для допоміжних робіт, спеціалістів, яких входитьимуть до складу СОГ; б) проконсультуватися з спеціалістами, яке нове програмне забезпечення встановлюється для приховування фактів зайняття гральним бізнесом або ж залучити спеціаліста до проведення такого огляду, а також які заходи необхідно провести для забезпечення збереження устаткування й інформації, яка зберігається в його пам'яті, якщо азартні ігри проводяться за допомогою мережі Інтернет; в) визначити техніко-криміналістичні засоби, які бажано було б використати для пошуку, виявлення й фіксації слідів, обстановки; г) підготувати пакувальний матеріал, засоби для опечатування, пояснювальні бірки; д) вирішити питання з транспортним засобом, на якому потрібно буде дістатися до місця події й в подальшому вивезти звідти вилучене гральне обладнання; е) по можливості заздалегідь скласти план проведення слідчої (розшукової) дії, визначити завдання кожному її учасникові, попередити про заходи безпеки, вибрати правила й тактичні прийоми огляду. Відповідно до ст. 223 КПК України присутність двох понятих при проведенні огляду місця події вже не вимагається, на відміну від ст. 191 КПК 1960 року, який вимагав обов'язкову присутність двох понятих, тому підготовчий етап для слідчого спрощується відсутністю необхідності пошуку двох сторонніх осіб.

На місці події слідчий також проводить підготовку до проведення огляду, суть якої полягає у організації огляду: визначення меж огляду, формування завдань та їх розподіл між всіма учасниками огляду. Так, слідчий не зможе самостійно охопити весь спектр завдань, які необхідно виконати при проведенні огляду місця події. Слідчий, як правило, виступає організатором проведення цієї слідчої (розшукової) дії та зв'язуючою ланкою між іншими працівниками, які виконують свою частину завдань, саме слідчий формує загальну підсумкову картину реконструкції місця події.

На цьому етапі слідчий також визначається з методом огляду, який може бути концентричним, ексцентричним, фронтальним, секторним, вузловим тощо, а також його повнотою (огляд може бути суцільним чи вибірковим)¹³³.

¹³³ Гульянц А. Г. Информационный потенциал осмотра места происшествия / А. Г. Гульянц, А. А. Топорков // Lex Russica. Научные труды МГЮА. № 3. 2004. № 3. С. 763–775.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

Встановлення загальної картини злочину здійснюється при огляді місця події поступово, в міру виявлення та накопичення відомостей. При цьому слідчий використовує власні криміналістичні знання та досвід розслідування аналогічних злочинів (знання способів вчинення злочинів, механізмів утворення тих або інших слідів, найпоширеніших способів вчинення та приховування зайняття гральним бізнесом, нового грального обладнання та програм, які можуть використовуватися, тощо), а також знання спеціалістів, які залучаються для участі у проведенні огляду, насамперед знавців комп'ютерної техніки.

Після окреслення плану проведення огляду місця події та визначення завдань кожного учасника слідчий переходить до наступного етапу проведення цієї слідчої (розшукової) дії – робочого.

Робочий етап також складається з двох стадій: статичного огляду (загального) та динамічного огляду (детального). Робочий етап починається з орієнтовного або загального огляду, в ході якого слідчий знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває початкові версії стосовно події злочину, способу вчинення злочину. Допоміжні працівники при цьому здійснюють фотографування чи відеозапис обстановки місця події в статичному стані без будь-яких змін. Використовуються при цьому орієнтуючі та оглядові прийоми фото, відео зйомки.

Детальний огляд передбачає глибоке й всебічне. Детальний огляд передбачає глибоке й всебічне дослідження місця події, об'єктів з метою виявлення якомога більшої кількості слідів злочину. Під час його проведення слідчий може переміщувати предмети з метою їх огляду та дослідження, перед тим зафіксувавши їх на місці виявлення. Під час детального огляду здійснюється фіксація та вилучення матеріальних джерел (слідів), їх пакування.

Знаючи приблизний механізм вчинення зайняття гральним бізнесом, при проведенні огляду місця події, зокрема приміщення грального закладу, насамперед необхідно звертати увагу на предмети і речі, які в подальшому можна використати в якості доказів вчинення:

а) гральне обладнання, комп'ютерне обладнання, яке дозволяє організувати проведення азартних ігор;

б) спеціальне програмне забезпечення, компакт-диски, картки флеш-пам'яті, де зберігаються програми, призначені для проведення азартних ігор;

в) допоміжне гральне обладнання: фішки, колоди карт, окремі деталі чи частини грального обладнання (у випадку, якщо особи на-

магалися приховати факт зайняття гральним бізнесом і намагалися знищити об'єкти);

г) документи про діяльність приватного підприємця (організації, підприємства), у тому числі свідоцтва про реєстрацію підприємця (організації, підприємства), статутні документи організації (підприємства), договори оренди приміщення, бухгалтерську документацію в тому числі і записи «чорної» бухгалтерії й інші документи, які мають значення для справи і надають інформацію про суми зроблених ставок, розміри виграшів, розміри отриманих доходів, а також можливих співучасників злочину;

д) чорнові записи, у тому числі блокноти, зошити, щоденники, записи на окремих клаптиках паперу, які можуть допомогти виявити можливих реальних власників грального закладу (реальних організаторів грального бізнесу), клієнтів закладу, а також зв'язки власника грального закладу з іншими гральними закладами й інші об'єкти, які мають значення для розслідування.

Разом з тим, зосередивши увагу на спеціальному гральному устаткуванні та ознаках азартних ігор також не слід забувати й про «традиційні» для будь-якого злочину сліди (рук, ніг, транспортних засобів і т.ін.). Традиційні сліди найчастіше мають важливе значення у виявленні й викритті особи «реального» організатора грального закладу та членів організованої злочинної групи.

Складовими частинами робочого етапу огляду місця події є безпосередній огляд приміщення, огляд документів та речей.

Огляд приміщення грального закладу проводиться для встановлення кількості кімнат грального закладу, в тому числі наявності прихованих приміщень, сейфів, де можуть зберігатися чорнові записи про проведення азартних ігор, бухгалтерська документація, грошові кошти, отримані від грального бізнесу. Важливим є також встановлення наявності відео спостереження в гральному закладі, що дасть змогу вилучити в кімнаті охорони відеозаписи, які фіксують проведення азартних ігор. Під час огляду приміщення слідчий також фіксує наявність особистих речей, які залишені працівниками грального закладу чи організатором грального бізнесу і в подальшому дозволять встановити їх особу.

Огляд приміщення є основою для проведення подальших видів огляду: речей та документів, оскільки під час його проведення слідчий акцентує увагу на речах і документах, які мають значення для

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

кримінального провадження і відкидає другорядні речі, які не стосуються вчинення злочину і не можуть бути доказами у справі.

При огляді приміщення слідчий також визначається з речами та документами, які обов'язково повинні бути вилучені під час огляду, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК України вилученню підлягають лише речі та документи, які мають значення для кримінального провадження, та вилучені з обігу. Вони підлягають негайному огляду, фіксації, вилученню та упакуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

Зокрема, під час проведення огляду місця події співробітниками Дніпровського РУГУ МВС України в м. Києві було виявлено та вилучено шість гральних автоматів, які були підключені до мережі електропостачання та на яких в порушення надавались послуги в сфері грального бізнесу¹³⁴.

Огляд речей та документів проводиться слідчим на місці події одразу після проведення огляду грального закладу. Оскільки обсяг грального обладнання та речей може бути вкрай великим, а їх характеристики специфічні для кожного окремого способу вчинення цього злочину, слідчий може самостійно оглянути їх, але технічну допомогу по їх фіксації, вилученню, упакуванню доручити спеціалісту, який має спеціальні знання у сфері азартних ігор та грального бізнесу, в порядку статті 71 КПК України.

Водночас, слід зазначити, що при проведенні огляду місця події самостійно та при проведенні огляду речей оперативні працівники допускають ряд помилок:

- 1) вилучають лише типові для кожного злочину речі (особисті речі та предмети, що належать особам, загальна документація, грошові кошти з каси тощо)
- 2) не індивідуалізують предмети, що вилучаються (не зазначають серійних номерів грального обладнання чи особливих ознак);
- 3) вилучають комп'ютер в цілому, не враховуючи, що гральним обладнанням може бути виключно його системний блок, які містить ігрові програми;
- 4) не оглядають та не вилучають документи, які регламентують порядок роботи грального закладу та правила азартних ігор (в тому числі інформація з куточку споживача).

¹³⁴ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 23.05.2013 року у справі № 755/10534/13-к (1кп/755/331/13) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31762886>.

- 5) не фіксують наявності чи відсутності в гральному обладнанні складових частин, які дають можливість приймати ставки, грошових коштів.
- 6) не оглядають і не вилучають бухгалтерську документацію та чорнові записи, які фіксують процес проведення азартних ігор¹³⁵.

Іноді оперативні працівники, які проводять огляд місця події, на вмисно не вказують у протоколі ознаки, що індивідуалізують вилучені предмети або ж взагалі зазначають загальну кількість комп'ютерів, хоча комп'ютер складається з ряду окремих елементів (монітор, системний блок, клавіатура, мишка тощо) та не вказують їх серійних номерів. Їх індивідуалізація здійснюється пізніше у підрозділі органу внутрішніх справ, при цьому складається протокол додаткового огляду місця події з описом кожної одиниці грального обладнання. Таку практику варто визнати неправильною, вона не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства й сприяє різного роду зловживанням.

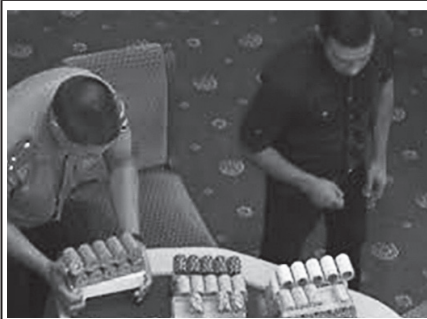
Тому при огляді речей необхідно насамперед концентрувати увагу на особливостях грального обладнання для проведення азартних ігор. Оглядаючи та вилучаючи гральне обладнання, необхідно зафіксувати його серійні номери, наявність сертифікату на вироблену чи ввезену продукцію, виробника чи постачальника та зафіксувати, чи має гральне обладнання самостійну технічну можливість прийому та видачі грошей.

При огляді комп'ютерного обладнання необхідно сконцентрувати увагу на його програмному забезпеченні, наявності в пам'яті комп'ютера ігрових програм або способі його зв'язку з ігровим сервером. Непотрібно проводити вилучення складових частин комп'ютера, які не мають впливу на проведення азартних ігор і використовуються як загальне обладнання (монітор, принтер, клавіатура), проте при наявності спеціального допоміжного обладнання для проведення азартних ігор – ігрових мишок, клавіатур, візуалізаторів гри тощо, їх вилучення є обов'язковим. При проведенні азартної гри через мережу Інтернет доцільно зробити «прінт-скрін» даних про азартну гру, що відображаються на моніторі комп'ютера та зафіксувати на відео процес гри. Об'єкти, які вилучають, необхідно упакувати належним чином, опечатати й скріпити підписами учасників огляду.

¹³⁵ *Татаров О. Ю.* Проблеми досудового розслідування зайняття гральним бізнесом // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. – практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 13–16.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

При використанні звичайного грального обладнання (рулетки, класичного стола для ігор в блек-джек тощо) вилученню підлягає все гральне обладнання, включаючи фішки, колоди карт, кульки, оскільки воно підлягає подальшій конфіскації відповідно до санкції ст. 203–2 КК України.

Огляд гральних фішок

Вилучені під час огляду гральні карти, фішки, грошові кошти

Огляду підлягають також комп'ютерні диски, флеш-пам'ять, інші носії інформації з записаними на них іграми чи спеціальним програмами, які дають можливість доступу до азартних ігор чи до електронних гаманців для прийому ставок, вказані носії інформації при їх вилученні також повинні бути індивідуалізовані з фіксацією серійного номера, написів чи інших позначень, дані про авторів програмного забезпечення, номери ліцензій та інші документи, які дають змогу індивідуалізувати конкретне обладнання і встановити осіб, які можуть бути причетні до цього злочину.

Також огляду підлягають особисті речі, залишені на місці події організатором грального бізнесу чи працівниками грального закладу, речі з особистого кабінету організатора тощо, які дозволять встановити особи їх власників.

При огляді документів насамперед необхідно звернути увагу на ті, що регламентують порядок діяльності грального закладу чи процес гри, що дає можливість отримати інформацію про спосіб вчинення та спосіб приховування цього злочину. Так, у куточку споживача організаторами як правило розміщуються положення про ігровий заклад чи положення про Інтернет-клуб, спортивний клуб, щоб приховати справжню мету діяльності. *Наприклад, вироком Дні-*

провського районного суду міста Києва від 22.07.2011 року у справі № 1–832/2011¹³⁶ особу визнано винуватою та притягнуто до кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом. Злочинець розмістив на гральних автоматах надписи: «Положення про “Клуб (заклад) аматорів розважальних ігрових автоматів (відеотерміналів) для дорослих”, хоча за попередньою домовленістю із гравцями проводив виплату виграшів по бажанню клієнтів.

Обов'язковому огляду та вилученню підлягають документи, в яких фіксуються факти отримання ставок та виплати виграшів, їх розмір, кількість тощо. Таку документацію зазвичай веде адміністратор грального закладу у вигляді чорнових записів в блокнотах, по яких звітує організатору про отримані прибутки. Огляду та вилученню також підлягає бухгалтерська документація, яка відображає господарську діяльність закладу.

При огляді вказаних речей та документів слідчому необхідно звертати увагу також на криміналістичні сліди, які містяться на них (плями, відбитки пальців, подряпини, підчистки в документах тощо) та детально фіксувати їх.

Важливе значення має заключний етап проведення огляду місця події, оскільки вся інформація, яку слідчий безпосередньо сприймав під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії повинна бути правильно і чітко зафіксована з метою надання їй процесуальної форми для подальшого використання його в якості доказу під час досудового слідства та судового розгляду.

Заключний етап – фіксація результатів огляду місця події – полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації, вирішення питання про ступінь досягнення мети огляду. Визначається, які об'єкти обстановки доцільно оглянути додатково, які об'єкти необхідно ще вилучити. Слідчий може вважати огляд закінченим, якщо на всі питання, що впливають з події злочину, одержана максимально повна інформація (встановлено механізм, спосіб вчинення, виявлені ознаки злочинця тощо).

Результати огляду місця події фіксуються в протоколі огляду, у якому повинні бути відображені всі значимі для подальшого розслідування дані та хід слідчої (розшукової) дії. Протокол повинен містити всі обов'язкові реквізити, передбачені ст. 104 КПК України для

¹³⁶ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 22.07.2011 року у справі № 1–832/2011 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18772539>.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

протоколів слідчих (розшукових) дій з урахуванням особливостей даної слідчої (розшукової) дії. У ході загальної та детальної стадій огляду слідчий робить робочі нотатки, а після закінчення огляду складає протокол огляду. Якщо огляд складний, протокол складається під час робочої стадії. Нерідко слідчий доручає написання протоколу одному з членів СОГ, а сам диктує результати дослідження обстановки місця події¹³⁷. Така процедура є більш економною та доцільною.

При необхідності в ході огляду місця події також складаються плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні), схеми та інші додатки до протоколу огляду місця події (фотознімки, відеозаписи, голограми тощо). Істотно підвищує результативність і наочність огляду – фотографування й відео зйомка, оскільки в подальшому окремі деталі зовнішнього вигляду об'єктів, які сприймав слідчий, можуть забуватися, а при такій фіксації їх через будь-який час можна відновити в пам'яті. Крім того, при проведенні огляду слідчий може не помітити, не звернути увагу чи не зафіксувати окремі елементи обстановки, які в подальшому будуть важливі для розслідування злочину, або ж через значну кількість документації одразу не виявити важливі джерела інформації. При подальшому перегляді фотографій чи відеозапису слідчий зможе відновити втрачену інформацію без проведення додаткового чи повторного огляду місця події та використати її як орієнтувачу при проведенні інших слідчих (розшукових) дій.

Так, при розслідуванні кримінального провадження № 226/809/13-к слідчим було додано до протоколу огляду місця події фото таблицю, на якій було зафіксовано, що гральне обладнання знаходилося в робочому стані. Зокрема, у фото таблиці було зафіксовано зал гральних автоматів, розташований в нежитловому приміщенні, яке складається з трьох кімнат та санвузлу. Під час огляду були виявлені та вилучені: гральні автомати в кількості 20 штук, 10 штук з яких обладнані купюрноприймачами, які на момент огляду були підключені до електромережі та знаходилися в робочому стані в двох кімнатах, грошові кошти, чотири зв'язки ключів від гральних автоматів, 8 зошитів з чорновими записами, 6 аркушів паперу з чорновими записами, фрагмент аркуша паперу з чорновими записами, два бейджі з текстом, 9 аркушів паперу формату А4 з надписом «Акт посещаемости», розкреслені таблицею. Всі вилучені речі були оглянуті окремо

¹³⁷ Гордін, Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності [Текст]: монографія / Л. Я. Гордін. – Х.: Фінн, 2009. – 192 с.

*та долучені до матеріалів кримінального провадження в якості речових доказів*¹³⁸.

Чітке і правильне планування та проведення даної слідчої дії, неухильне виконання вимог законодавства при оформленні результатів проведеного огляду місця події є фундаментом для формування доказової бази винуватості особи у вчиненні зайняття гральним бізнесом, розкриття злочину та притягнення винних до кримінальної відповідальності. Здобута при огляді місця події первинна інформація орієнтує слідчого на планування подальшого етапу розслідування і значно полегшує розкриття злочину.

Дотримання вищезазначених криміналістичних рекомендацій та усунення виявлених недоліків, на нашу думку, значно підвищить ефективність та результативність огляду місця події у справах про зайняття гральним бізнесом і дозволить притягнути до кримінальної відповідальності не лише формальних (номінальних) власників гральних закладів, але й встановити реального власника грального закладу або ж виявити та припинити незаконну діяльність організованої злочинної групи, що займається гральним бізнесом чи навіть мережі гральних закладів.

Допит свідка є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться при розслідуванні практично кожного факту зайняття гральним бізнесом, при цьому суттєві у провадженні обставини нерідко встановлюються саме за допомогою допиту свідків.

У криміналістиці тактичним особливостям допиту свідків приділяється значна увага в роботах таких вчених-криміналістів, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Н. Васильєв, Л. М. Карнеєва, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, В. А. Образцов, В. Ю. Шепітько та ін.

В той же час на практиці при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають місце певні проблеми, пов'язані в тому числі і з відсутністю наукових рекомендацій, які б враховували особливості допиту в провадженнях про зайняття гральним бізнесом. Це призводить до труднощів при визначенні предмету допиту, кола свідків, мотивів надання неправдивих показань та деяких інших питань. Так, як зазначає Л. М. Карнеєва, при допиті свідків слідчий не тільки встановлює обставини, які необхідно довести, але й визначає напрямок пошуку

¹³⁸ Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 21.08.2013 р. у справі № 226/809/13-к (1-кп/226/67/2013) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33071996>.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

нових доказів, а також перевіряє причетність до справи встановлених фактів та їх вірогідність¹³⁹.

Як правило, допити свідків-очевидців проводяться одразу після проведення огляду місця події (приміщення грального закладу). Такими свідками, перш за все, є особи, які проживають або працюють поблизу грального закладу, оскільки вони можуть надати точну інформацію про тривалість та час його роботи, осіб, які найчастіше бувають в ньому, а також постійних гравців.

Відповідно до ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Особливістю свідка є те, він не має особистої зацікавленості в результатах розслідування, а тому зможе вільно і без суб'єктивізму відновити в пам'яті подію, яку він сприймав.

Вченими-криміналістами, виділяються такі стадії проведення допиту: вступна, вільна розповідь допитуваного, запитання слідчого, заключна¹⁴⁰.

Призначення вступної стадії полягає у виконанні відповідних вимог кримінального процесуального закону, отриманні від допитуваного необхідних відомостей про його особу, створення умов для вільного висловлення ним своїх показань, більш повного вивчення особистості допитуваного і створення найбільш сприятливих умов для застосування обраної тактики допиту. Так, відповідно до ст. 224 КПК України перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. Свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань. Крім того, слідчому надається право проводити допит з застосуванням фотозйомки, аудіо та/або відеозапису, про реалізацію якого він попереджає допитуваного.

Допит доцільно починати з вільної розповіді допитуваного, що дає змогу відновити в його пам'яті повну картину і надати слідчому нову інформацію, якою на час допиту він не володіє, а також створити в уяві слідчого повноцінну картину події злочину¹⁴¹. Так, В. П. Бахін, звертаючи увагу на позитивні моменти цієї форми допиту, зазначає, що вільна розповідь дозволяє добросовісному допитуваному системно

¹³⁹ Карнеева Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования / Л. М. Карнеева. – Волгоград: ВСШМВД СССР, 1976. – 144 с. – С. 63–64.

¹⁴⁰ Руководство для следователей / Под ред. Селиванова Н. А. – М.: ИНФА, – 2004. – 384 с. – С. 33.

¹⁴¹ Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі України [Навч. посібник] / С. М. Стахівський. – К., 2002. – 165 с.

відтворити при розповіді те, що і як саме він сприйняв, оскільки все сприйняте, являє собою єдине взаємозалежне ціле, а не окремі розрізнені деталі, що можуть виникнути при запитально-відповідальній формі допиту¹⁴².

Проте, як неодноразово зазначають в криміналістичній літературі, вільна розповідь також має недоліки, оскільки часто допитуваний в силу давності сприймання події чи суб'єктивних особливостей (віку, розумового розвитку, психічного стану) схильний забувати окремі події¹⁴³. Для цього слідчому з урахуванням зібраної ним інформації під час огляду місця події чи іншої слідчої (розшукової) дії необхідно задавати допитуваному уточнюючі, доповнюючі, конкретизуючі, контрольні, нагадуючі запитання¹⁴⁴.

В процесі допиту свідків у кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом слідчі застосовують загальні тактичні прийоми в залежності від слідчої ситуації¹⁴⁵. Особливо необхідно зазначити, що першочерговим завданням слідчого під час допиту свідка є встановлення психологічного контакту з допитуваним¹⁴⁶.

Як справедливо зазначає В. О. Коновалова: «Ключем до встановлення психологічного контакту є визначення мотиву показань. Це дозволяє у багатьох випадках зрозуміти психологічний настрій допитуваного і спрямувати його у необхідне русло шляхом роз'яснення важливості інформації, яка від нього отримується, етичних вимог до допитуваного у зв'язку з його роллю у здійсненні правосуддя, розкриття і попередження злочинів»¹⁴⁷. У зв'язку з цим слідчому рекомендується ретельно вивчати особистість свідка та його становлення до підозрюваного як під час підготовки, так і безпосередньо при проведеному допиту¹⁴⁸.

¹⁴² Бахин В. П. Допрос: лекция / В. П. Бахин. – К., 1999. – 40 с. – С. 16.

¹⁴³ Васильев А. Н. Следственная тактика / А. Н. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 128 с.

¹⁴⁴ Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: учеб. пособие / В. Г. Лукашевич. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1989. – 88 с. – С. 59.

¹⁴⁵ Берназ В. Д. Деякі психологічні методи здобуття криміналістичної інформації / В. Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 3. – С. 44–49.

¹⁴⁶ Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 208 с. – С. 61

¹⁴⁷ Коновалова В. О. Правова психологія: [Навч. посібник] / Коновалова В. О. – Х.: Основа, 1996. – 184 с. – С. 98.

¹⁴⁸ Лук'янчиков Є. Д. Психологічний контакт і психологічний вплив у тактиці провадження слідчих дій / Є. Д. Лук'янчиков // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2002. – № 138. – С. 8–12.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

Зважаючи на обставини, що входять до предмету допиту, свідків зайняття гральним бізнесом доцільно розподілити на дві групи: 1) свідки-очевидці зайняття гральним бізнесом (створення чи роботи грального закладу, участі в азартних іграх, працівники грального закладу); 2) свідки, які володіють іншою інформацією, що має значення для справи (члени сім'ї гравця чи працівника грального закладу).

Допит свідків-очевидців проводиться з метою відтворення картини вчинення злочину, яка включає в себе відомості про обставини створення грального закладу, давність його створення, режим роботи, кількість відвідувачів, кількість та види азартних ігор, які в ньому проводяться, способи приховання грального бізнесу. Також свідки-очевидці – працівники грального закладу, які не брали участі у вчиненні злочину (прибиральниця, охоронець, бармен) можуть надати інформацію не лише про особу «номінального» організатора грального бізнесу та працівників грального закладу, але й про «реального» організатора (власника) грального бізнесу або членів організованої злочинної групи, з якими вони безпосередньо спілкувалися під час роботи грального закладу.

При цьому, як зазначає Р. С. Белкін, слідчому слід враховувати, що процес формування показань – від сприйняття до передачі інформації – має психологічний характер: протягом усього процесу на психіку людини впливають численні об'єктивні і суб'єктивні фактори, дія яких у кінцевому підсумку так чи інакше відбивається на повноті й об'єктивності показань¹⁴⁹.

При допиті свідків – працівників грального закладу, слід зауважити, що вони можуть повідомляти частину інформації, яка не відповідає дійсності з метою применшення своєї ролі у гральному бізнесі або ж бояться повідомляти інформацію, яка в силу їх посадових обов'язків є відомою лише їм, тобто бояться свого викриття. А тому в ситуації службової залежності при допиті працівників грального закладу слід враховувати їх підпорядкованість та службову залежність від роботодавця (власника грального закладу).

З урахуванням особливостей та ролі кожного зі свідків можемо виділити такі групи свідків-очевидців.

1. Співробітники грального закладу, які знаходяться в прямій службовій залежності від організатора грального бізнесу («реально-

¹⁴⁹ Белкин Р.С. Тактика следственных действий / Р.С. Белкин, Е.М. Лившиц. – М.: Новый Юрист, 1997. – 176 с. – С. 97.

го» чи «номінального»)), але самі не займаються гральним бізнесом. До цієї групи належать: а) підпорядковані службові особи (заступники, головні бухгалтери); б) працівники і службовці (рядові працівники бухгалтерій, охоронці, водії, прибиральники, робітники тощо).

Підпорядковані службові особи даного грального закладу нерідко замовчують деякі факти стосовно обставин події, а іноді й надають неправдиві показання з метою виправдати чи пом'якшити вину підозрюваного (обвинуваченого) або, навпаки, – у бік повної чи часткової обмови з метою «вигородити» себе і применшити свою участь у вчиненні злочину або ж взагалі відмовляються давати показання на підставі ст. 63 Конституції України. Їх поведінка під час допиту обумовлюється тим, що вони, як правило, по-перше, самі опосередковано беруть участь в зайнятті гральним бізнесом, а отже можуть бути визнані співучасниками злочину і перейти з процесуального статусу свідків в статус підозрюваних чи обвинувачених; по-друге, знаходяться у тісних службових і позаслужбових (дружніх) відносинах зі своїм керівником (організатором грального закладу).

У свідків цієї категорії, як правило, з'ясовуються питання, направлені на встановлення: а) їх службових повноважень; б) особистих стосунків з організатором грального закладу, знайомства з безпосереднім власником грального закладу чи особами, які контролювали його діяльність; в) особистої участі у підготовці та здійсненні фінансових, господарських операцій, які здійснювалися під час вчинення злочину; г) причин порушень ними своїх обов'язків при здійсненні службових повноважень (якщо такі мали місце); д) відомостей щодо відомих йому обставин скоєння злочину; є) відомостей, що характеризують особу підозрюваного чи обвинуваченого; ж) інших суттєвих для справи обставин, які їм відомі.

Окремий блок обставин, які з'ясовуються слідчим, становлять питання оформлення господарської діяльності: облік зроблених ставок, виплачених виграшів, отриманих доходів від такої діяльності. З'ясування цих питань дозволяє слідчому зробити однозначний висновок про спосіб вчинення та приховання зайняття гральним бізнесом. При допиті цієї категорії свідків виникає необхідність встановити: а) факти отримання робітниками зарплатні та інших виплат; б) відомості про розміри ставок для кожної азартної гри та їх облік, а також облік та розміри виплачених виграшів; в) відомості про обставини підготовки та виконання різного роду операцій, при яких було вчинено злочин, якщо такі дані стали відомі працівникам в силу ви-

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

конання ними своїх трудових обов'язків (наприклад, рядові працівники бухгалтерії можуть надати відомості про оформлення фінансових та господарських операцій з іншими господарюючими суб'єктами; охоронці – про кількість відвідувачів і т.п.).

2. Працівники інших господарюючих суб'єктів (постачальників продуктів харчування, води, охоронних компаній, підрядних компаній, які виконували певні ремонтні роботи тощо).

Вони самі не мають відношення до зайняття гральним бізнесом, але в силу своїх службових обов'язків співпрацюють з працівниками грального закладу, а тому можуть надати слідчому інформацію про осіб, з якими співпрацювали і обстановку, яку могли спостерігати під час відвідування грального закладу. При цьому такі особи напряму не мають службової залежності від власника грального закладу, а тому зможуть надати слідчому об'єктивну та правдиву інформацію.

3. Працівники правоохоронних органів, які проводили оперативно-розшукову діяльність чи виїздили в складі СОГ за викликом (повідомленням) про факт зайняття гральним бізнесом і фіксували факти зайняття гральним бізнесом.

Без сумніву, що свідком повинна бути особа, яка безпосередньо сприймала подію злочину чи особу злочинця, оперативні ж працівники в силу своїх посадових обов'язків виїждять на місце події і проводять його огляд або здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а тому вони певною мірою є зацікавленими особами в результативності розкриття злочину. Проте ст. 65 КПК України не забороняє слідчому проводити допит оперативних працівників. Так, зокрема, при розслідуванні кримінальної справи про зайняття гральним бізнесом працівниками СУ ГУМВС України в м. Києві було допитано оперуповноваженого, який проводив перевірку діяльності грального закладу та складав акт огляду та вилучення грального обладнання, а також оперативних працівників, які у складі СОГ, що здійснювали чергування, виїздили на місце події¹⁵⁰.

Особлива цінність їх показань у тому, що вони мають спеціальну освіту та досвід розслідування цього злочину, а тому помічають значно більше важливих деталей про злочин, ніж пересічний громадянин. Проте в даному випадку, слідчому не слід ґрунтувати розслідування виключно на показаннях цих осіб, їх показання доцільно використовувати лише як орієнтуючу інформацію для виявлення інших свідків, підозрю-

¹⁵⁰ Див. Обвинувальний висновок у кримінальній справі № 59–2807, затверджений заступником прокурора міста Києва 21.09.2011 року // Архів Солом'янського районного суду міста Києва за 2011 рік.

ваних, потерпілих у даній справі та як основу для подальшого планування розслідування і проведення інших слідчих (розшукових) дій¹⁵¹.

4. Допити свідків інших категорій (осіб, які проживають чи працюють поряд з гральним закладом, або проходили поряд тощо) проводяться в основному для отримання даних про особу обвинуваченого та роботу грального закладу (режим роботи, кількість відвідувачів тощо). При цьому на достовірність їх свідчень значною мірою впливають особисті стосунки з обвинуваченим.

До цієї групи можна також віднести гравців в азартні ігри, які погоджуються співпрацювати зі слідством. *Так, зокрема, при розслідуванні кримінальної справи № 50–5974 слідчим було допитано постійного гравця грального закладу, який зміг надати інформацію про кількість працюючих в гральному закладі, кількість техніки, порядок допуску в приміщення грального закладу тощо*¹⁵².

Допит свідків, які володіють іншою інформацією, що має значення для справи (сусіди, члени сім'ї, друзі учасників злочину чи самих гравців тощо), тобто осіб, які не були очевидцями зайняття гральним бізнесом чи проведення окремих азартних ігор, але перебувають в певних стосунках з гравцями в азартні ігри чи працівниками грального закладу, необхідно також допитати у випадку, якщо самі працівники чи гравці не бажають надавати інформацію слідчому. Такі особи можуть надати інформацію про розмір заробітної плати, кількість працівників, розпорядок їх роботи, частоту гри в азартні ігри їх родичів чи друзів, розмір ставки, види ігор та розмір виграшів тощо. Цю інформацію слідчий може використати для подальшого допиту гравців чи працівників грального закладу.

*У практиці широко застосовується допит спеціаліста в якості свідка. Зокрема, в провадженні № 253/2543/13-к судовому засіданні допитаний такий свідок пояснив, що він був запрошений працівниками міліції для огляду ігрових автоматів в якості спеціаліста. Гральні автомати були опечатані, грошей в них не було. В автоматах був корпус, монітор, процесор, жорсткий диск, материнська плата та оперативна пам'ять. Оглянуті гральні автомати за принципом роботи аналогічні роботі комп'ютера*¹⁵³.

¹⁵¹ Стахівський, С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі / С. М. Стахівський. – К., 1996. – 24 с.

¹⁵² Див. Обвинувальний висновок у кримінальній справі № 50–5974, затверджений заступником прокурора міста Києва 31.01.2012 року // Архів Голосіївського районного суду міста Києва за 2012 рік.

¹⁵³ Вирок Центрально-Міського районного суду міста Горлівки Донецької області від 08.04.2013 р. у справі № 253/2543/13-к 2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30676176>.

2.3. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових) дій...

Такі особи, як правило, самі не схвалюють вибір їхніх знайомих, за-суджують їх діяльність чи участь в азартних іграх, а тому налаштовані на правдивість показань. Більше того, такі особи також можуть надати слідчому чи вказати місцезнаходження речей або документів, пов'язаних з гральним бізнесом, які свого часу показували чи згадували їхні знайомі.

Зокрема, при судовому розгляді кримінального провадження № 226/809/13-к про зайняття гральним бізнесом допитана як свідок громадянка, яка проживала в цивільному шлюбі з обвинуваченим надала інформацію про тривалість роботи чоловіка, виконувану ним роботу та зарплатню в гральному закладі. Так, вона зазначила, що її цивільний чоловік в січні-лютому 2012 року знайшов роботу. Як її розповів чоловік, його майбутній начальник розповів йому, що він буде працювати оператором гральних автоматів із заробітною платнею 100 грн. на день, що складає 2500–3000 грн. на місяць, трудовий договір начальник пообіцяв чоловікові привезти пізніше¹⁵⁴.

Отже, при підготовці до допиту свідка слідчому слід насамперед встановити та врахувати, до якої категорії він належить і визначити відповідну тактичну лінію допиту. Важливо уважно ознайомитись з інформацією про особу допитуваного (якщо вона є) та його участю в здійсненні зайняття гральним бізнесом.

В ході допиту свідка дозволяється використовувати власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті, а також викласти свої показання власноручно.

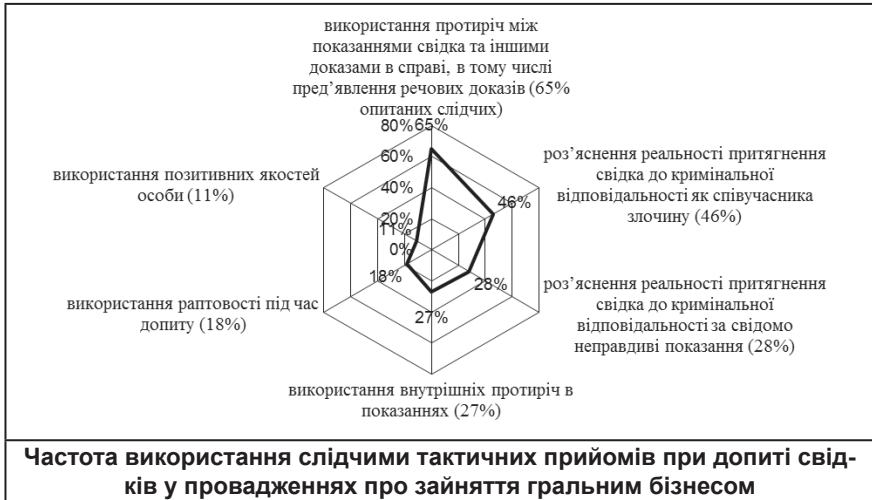
Після етапу вільної розповіді, а також у випадку, коли слідчий розуміє, що свідок дає суперечливі неправдиві показання чи не бажає надавати всю інформацію, яка йому відома, слідчий переходить до етапу постановки запитань.

Результати анкетування слідчих та вивчення кримінальних справ свідчать про те, що при допиті свідків найчастіше слідчими застосовуються такі докладно описані в криміналістичній літературі тактичні прийоми: використання протиріч між показаннями свідка та іншими доказами у справі, в тому числі пред'явлення речових доказів (65% опитаних слідчих); роз'яснення реальності притягнення свідка до кримінальної відповідальності як співучасника злочину (46%);

¹⁵⁴ Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 21.08.2013 р. у справі № 226/809/13-к (1-кп/226/67/2013) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33071996>.

роз'яснення реальності притягнення свідка до кримінальної відповідальності за свідомо неправдиві показання (28%); використання внутрішніх протиріч в показаннях (27%); використання раптовості під час допиту (18%); використання позитивних якостей особи (11%).

Таким чином, правильний вибір тактичних прийомів допиту, з урахуванням психологічних особливостей допитуваної особи, слідчої ситуації сприяє отриманню найбільш повної та достовірної інформації про подію злочину, що розслідується.

Проведення допиту оформлюється протоколом допиту, який складається слідчим з дотриманням вимог, передбачених ст. 104 КПК України. Після проведення допиту свідок має право ознайомитися зі складеним протоколом, при цьому він має право заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження (ст. 66 КПК України).

Результативність допиту визначається, в першу чергу, вмінням слідчого тактично грамотно, і головне – з суворим дотриманням закону побудувати та провести зазначену слідчу (розшукову) дію. Проведення допиту при розслідуванні зайняття гральним бізнесом вимагає від слідчого не лише глибоких професійних знань, а й фундаментальної тактичної підготовки, знання психології допитуваного, ситуації, в якій він знаходиться, а також особливостей грального бізнесу, азартних ігор та всіх обставин справи.

РОЗДІЛ 3

ПОДАЛЬШИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

3.1. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОДАЛЬШОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Результати проведеного опитування працівників органів внутрішніх справ та прокуратури, які приймали участь у розслідуванні зайняття гральним бізнесом та дослідження і узагальнення матеріалів слідчої практики по розслідуванню цього злочину показали, що на подальшому етапі розслідування слідчими проводиться допит підозрюваного у 74% кримінальних проваджень, у тому числі очна ставка у 28% проваджень, та обшук грального закладу у 35% проваджень.

Тактичні особливості допиту вивчали такі вчені-криміналісти, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Весельський, А.Н. Васильєв, В.К. Лисиченко, А.А. Закатов, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, В.Ю. Шепітько та ін.

Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Особливістю допиту підозрюваного, на відміну від допиту свідка, є те, що він має особисту зацікавленість у результатах розслідування, а тому не бажає співпрацювати зі слідством. Тому найчастіше допит підозрюваного проводиться в конфліктній ситуації, що вимагає від слідчого попередньої ретельної підготовки до допиту. Разом з тим, під час проведення допиту підозрюваних слідчому необхідно враховувати особливості особи злочинців при вчиненні зайняття гральним бізнесом, їх високий

професіоналізм у сфері грального бізнесу, можливий зв'язок з організованою злочинністю тощо.

Оскільки допит підозрюваного проводиться на подальшому етапі розслідування, коли слідчий володіє певною інформацією про злочин, отриманою під час проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування, а також має достатньо інформації для визнання особи підозрюваним, то перед проведенням допиту слідчому необхідно вивчити матеріали кримінального провадження, наявну інформацію, що свідчить про вчинення злочину підозрюваним, визначити обставини, які залишилися невідомими слідчому або щодо яких є суперечності у матеріалах кримінального провадження.

При підготовці до проведення допиту слідчий повинен вивчити особу допитуваного, риси його характеру, роль підозрюваного у вчиненні злочину, ставлення до розслідування, що дасть можливість визначити можливі напрямки допиту та скласти план допиту відповідно до позиції, яку займе підозрюваний, а також визначитися з тактичними прийомами, які можуть бути застосовані під час допиту¹⁵⁵. Так, зокрема, від визначення особи злочинця, від того, чи він є «реальним» чи «номінальним» організатором грального бізнесу, виконавцем злочину залежить обрана тактика допиту.

Аналіз наукових та практичних джерел досліджуваної проблеми дозволив встановити особливості «реального» та «номінального» організаторів грального бізнесу та працівників гральних закладів, які впливають на вибір тактики допиту підозрюваних.

Особливостями «реальних» організаторів грального бізнесу, що впливають на вибір тактичних прийомів проведення їх допиту є: а) досить велика обізнаність підозрюваного з матеріалами, які перебувають в розпорядженні слідчого; б) високий освітній рівень підозрюваного та його соціальний статус; в) присутність під час допиту захисника й відмова від участі у слідчих (розшукових) діях за його відсутності; г) знайомства з впливовими посадовими особами, в тому числі, в правоохоронних органах; д) відсутність прямих доказів, які вказують на причетність «реального» власника грального бізнесу до організації чи діяльності грального закладу; е) глибокі теоретичні та практичні знання сфери грального бізнесу та особливостей азарт-

¹⁵⁵ Удалова Л.Д. Деякі проблеми допиту обвинуваченого та підозрюваного у кримінальному судочинстві / Л.Д. Удалова // Науковий вісник Академії державної податкової служби України. – № 3 (17). – 2002. – С. 35–38.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

них ігор, а також способів маскування грального бізнесу під законну діяльність та інші.

Особливостями «номінальних» організаторів грального бізнесу є: а) документальне підтвердження організації ними азартних ігор; б) документальне підтвердження належності грального закладу підозрюваному; в) знайомство підозрюваного з «реальним» організатором грального бізнесу або членами організованої злочинної групи, створеної для зайняття гральним бізнесом, а також небажання їх викривати тощо.

Особливостями безпосередніх виконавців злочину (касирів, круп'є) є: а) фіксування правоохоронними органами вчинення ними злочину (факту прийняття ставки чи виплати виграшу гравцям) під час проведення оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій; б) службова залежність від «номінального» організатора грального бізнесу; в) низький освітній рівень, відсутність знань всієї структури злочинної діяльності; г) ставлення до себе як робітника за наймом та заперечення своєї участі у злочинній діяльності тощо.

Тактика допиту визначається, перш за все, позицією допитуваного. Тому, починаючи допит, важливо встановити, чи визначив підозрюваний свою позицію заздалегідь, в чому полягає її сутність. Як правило, організатори грального бізнесу (як «номінальні», так і «реальні») відмовляються добровільно співпрацювати зі слідством, тому допит часто проходить в конфліктній ситуації. На співпрацю й, відповідно, допит у безконфліктній ситуації погоджуються «номінальні» організатори грального бізнесу у випадку, якщо вони завчасно домовилися з «реальним» організатором» про таку участь.

Особливого поширення така ситуація набула у 2011 році після прийняття Закону України «Про амністію у 2011 році». Особи, які підпадають під дію закону про амністію, зазвичай визнають свою винуватість в повному обсязі, надають слідчому всю відому їм інформацію та «беруть всю вину за вчинене на себе», за що часто отримують окрему платню¹⁵⁶. Так, згідно інформації Державної судової адміністрації за 2011 рік у 48% від усіх розглянутих справ про зайняття гральним бізнесом, до осіб застосовано амністію або ж звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з іншими обставинами.

¹⁵⁶ Письменний Д. П. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності / Д. П. Письменний // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук. – практ. конф. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 160–162.

Працівники грального закладу, як правило, також погоджуються на співпрацю зі слідством, не вважаючи себе ключовим учасником злочину та розуміючи, що їх участь у вчиненні злочину зафіксована під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Бажаючи звільнитися від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям на підставі ст. 45 КК України, або ж призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено санкцією ст. 203–2 КК України на підставі ст. 69 КК України, такі особи погоджуються на співпрацю зі слідством, у зв'язку з чим їх допит відбувається у безконфліктній ситуації.

Допит у безконфліктній ситуації в ході розслідування зайняття гральним бізнесом, як правило, не викликає суттєвих ускладнень за умови належної до нього підготовки. Складнощі, що виникають, обумовлені в основному необхідністю встановлення окремих невідомих слідчому обставин, що легко встановити шляхом постановки допитуваному нагадуючих запитань або шляхом пред'явлення документів та інших доказів.

Однак, в такому разі, слідчому не вдається отримати будь-яку інформацію про «реального» власника грального бізнесу або інших членів організованої злочинної групи. Тому показання осіб, які визнали себе винуватими в зайнятті гральним бізнесом, необхідно ретельно перевіряти шляхом проведення огляду документів, допитів інших осіб, проведення судових експертиз та інших необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Слідчий не повинен ґрунтувати обвинувачення виключно на показаннях підозрюваного¹⁵⁷.

Допит «номінального» організатора грального бізнесу не становить жодних складнощів для слідчого, оскільки така особа офіційно є суб'єктом підприємницької діяльності, всі реєстраційні й договірні документи складені на його ім'я або містять його підпис. Допит працівників грального закладу також не становить складнощів у зв'язку з підтвердженням їх участі у вчиненні злочину матеріалами оперативно-розшукової діяльності та результатами негласних слідчих (розшукових) дій. Найбільшу складність викликає встановлення та допит «реального» організатора (власника) грального бізнесу, який завжди відбувається в конфліктній ситуації.

¹⁵⁷ *Ищенко А.В.* Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навчальний посібник для студ. вузів / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко; Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К.: Центр учбової літ., 2007. – 158 с.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

Перед початком допиту слідчий повинен виконати відповідні вимоги КПК України: встановити особу підозрюваного, роз'яснити його права, порядок проведення допиту, надати право викласти показання власноручно та визначитися з необхідністю фіксації слідчої (розшукової) дії за допомогою аудіо чи відеозапису. При цьому слідчому також необхідно скласти детальний план допиту, визначити його приблизну тривалість та перерви (допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день). Якщо підозрюваний відмовляється відповідати на запитання, давати показання, то слідчий зобов'язаний зупинити допит (ч. 4 ст. 224 КПК України).

Допит підозрюваного, як і допит інших учасників кримінального провадження, складається з вільної розповіді допитуваного та відповіді на поставлені слідчим запитання. Разом з тим, вільна розповідь підозрюваного може полягати в наданні неправдивих показань, перекручуванні чи приховуванні певних відомостей з метою применшення своєї ролі у вчиненні злочину, тому завданням слідчого є викриття неправди та усунення суперечностей у показаннях за допомогою постановки запитань.

Конфліктна ситуація допиту характеризується повним або частковим наданням неправдивих показань або відмовою від їх давання¹⁵⁸. Якщо підозрюваний («номінальний» організатор грального бізнесу чи член організованої злочинної групи) взагалі відмовляється давати показання, при цьому слідчий точно знає, що він здійснював таку діяльність не один, а у співучасті, доцільно використати запропонований спеціально розроблений тактичний прийом, а саме роз'яснення ситуації, в якій знаходиться допитуваний, та шляхів виходу з неї. Метою вказаного прийому є не просто «розкрити очі» допитуваному, а допомогти йому зрозуміти, що для нього є найбільш прийнятним, на реальному відображенні негативних сторін такого розвитку ситуації. Зокрема, для цього допитуваному роз'яснюють що:

а) фіксація у протоколі допиту факту відмови від давання показань чи давання неправдивих показань буде свідченням відсутності каяття й, виходячи з цього, відсутності пом'якшуючих обставин чи підстав звільнення від кримінальної відповідальності;

б) бажання вигородити своїх співучасників може призвести до того, що вони випередять його з правдивими свідченнями й їх позиція буде краще оцінена у порівнянні з позицією допитуваного;

¹⁵⁸ Чернявський С. С. Питання протидії розслідуванню на етапі його завершення / С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 5. – 2012. – С. 169–178.

в) його ставлення до співучасників не відповідає характеру їх ставлення до нього як у період злочинної діяльності, так і в процесі розслідування злочину тощо¹⁵⁹.

Щодо неправдивих показань, то основною причиною їх надання підозрюваними, безумовно, є прагнення уникнути відповідальності. Підозрюваний – власник грального закладу, як правило, повністю не визнає свою винуватість у вчиненні злочину, говорячи, що займався цілком законною господарською діяльністю (відкрив Інтернет-кафе, спорт-бар тощо).

У випадках надання неправдивих показань або відмови від дачі показань, в залежності від ситуації, застосовуються тактичні прийоми, детально розроблені криміналістичною наукою¹⁶⁰. Особливо ефективним під час допитів підозрюваного у провадженнях про зайняття гральним бізнесом є пред'явлення допитуваному документів та інших доказів, які підтверджують факт вчинення ним злочину, на що вказали 78% опитаних нами слідчих. Проте таке пред'явлення речових доказів на допитах має застосовуватись з урахуванням певних криміналістичних наукових рекомендацій¹⁶¹ та в залежності від слідчої ситуації, яка виникає на момент допиту.

Вважаємо за необхідне розглянути основні конфліктні слідчі ситуації допиту, які є типовими для розслідування зайняття гральним бізнесом.

Ситуація 1. Підозрюваний категорично заперечує свою участь у зайнятті гральним бізнесом, що характерно для «реального» власника грального бізнесу та заперечує будь-яку участь у відповідних операціях (господарських, фінансових, управлінських), при здійсненні яких вчинено злочин. Така ситуація виникає, як правило, якщо злочин вчинено з використанням «номінального» організатора азартних ігор, який в повному обсязі визнає свою винуватість у вчиненні злочину, допит якого проходить у безконфліктній ситуації. При цьому допитуваний «реальний» власник грального бізнесу розраховує на від-

¹⁵⁹ Бахін В. П. Тактика допиту / Бахін В. П. – К., 1997. – 64 с. – С. 8.

¹⁶⁰ Докладніше див.: Бобечко Н. Р., Бойко В. П., Жолнович І. В., Когутич І. І. [за ред. В. Т. Нора]. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 224 с.; Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні та тактичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / В. К. Весельський. – Київ, 1999. – 16 с.

¹⁶¹ Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии [Методическое пособие] / А. Б. Соловьев. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – 136 с.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

сутність матеріальних слідів його злочинної діяльності та будь-якої причетності до організації діяльності викритого грального закладу.

Найефективнішими тактичними прийомами допиту в цій ситуації є тактична комбінація «встановлення участі», яка полягає у: 1) встановленні характеру участі допитуваної особи у відповідній (господарській, фінансовій) діяльності підприємства чи установи, причетної до вчинення злочину, зокрема встановлення спільного підприємства чи фізичної особи засновника для декількох підприємств, які організовували гральний бізнес, спільного директора, бухгалтера тощо; 2) визначення причин, з яких в конкретному випадку допитувана особа не приймала участі безпосередньо в операціях та/або контролі за ними, встановлення можливої опосередкованої участі шляхом прийняття певних рішень на загальних зборах засновників, передачі в оренду грального обладнання чи приміщення від імені іншого суб'єкта підприємницької діяльності тощо; 3) пред'явлення документів, що містять підписи підозрюваного та інших осіб, причетність яких до вчинення зайняття гральним бізнесом доведено з метою усвідомлення підозрюваним, що слідчому відома інформація про його знайомства та зв'язки з іншими особами чи їх підприємствами, а також загальна картина злочину та всі його учасники; 4) пред'явлення фрагментів протоколів допитів співучасників або свідків, які викривають особу у вчиненні злочину та інші.

У ситуації, коли підозрюваний не визнає своєї винуватості, необхідно: провести огляд місця події; оглянути гральне обладнання; здійснити обшук приміщення, в якому організовано азартні ігри; допитати свідків та потерпілих; пред'явити особу підозрюваного для впізнання; призначити відповідні судові експертизи; пред'явити підозрюваному документи, що підтверджують факт заняття ним гральним бізнесом, зокрема фрагменти протоколів допитів співучасників, свідків, потерпілих, висновки експертиз, які викривають особу у вчиненні злочину та доводять її винуватість; ґрунтовно роз'яснити допитуваному положення нормативно-правових актів, що були ним порушені та безпідставність його заперечень.

Під час допиту з'ясовують такі питання: 1) хто організував азартні ігри, їх проводив та надавав можливість доступу до азартних ігор; 2) які ігри були організовані та проведені; 3) місце вчинення злочину, чи організовано гральний бізнес в інших місцях; 4) учасники азартних ігор; 5) чи супроводжувався гральний бізнес вчиненням ін-

ших злочинів, яких саме; 6) хто є співучасником грального бізнесу, форма співучасті, які функції та ролі виконував кожен співучасник, інші характерні ознаки співучасті (момент досягнення змови, стійкість, ієрархічність); 7) який період часу функціонує гральний бізнес; 8) чи мають організатори азартних ігор корумповані зв'язки в правоохоронних органах; 9) чи дотримуються організатори та особи, які надають доступ до азартних ігор, заходів конспірації, яких саме; 10) який порядок проведення азартної гри та роботи грального закладу; 11) хто є власником грального обладнання, на якій підставі воно передане; 12) хто є власником місця, де організовано гральний бізнес, на яких підставах там працює організатор та його співучасники; 13) з якою метою організовано гральний бізнес; 14) чи отримано прибуток від грального бізнесу та який його розмір.

Основними джерелами доказів, які пред'являються допитуваним у цій категорії кримінальних проваджень, є: а) бухгалтерські, казначейські (банківські), планові, розпорядчі та інші документи, що підтверджують факти незаконно отримання доходу; б) протоколи допитів свідків та інших підозрюваних (співучасників), які викривають особу в учиненні злочину; в) висновки експертиз, якими підтверджуються зазначені факти; г) інші матеріали провадження.

Ситуація 2. Підозрюваний не заперечує своєї участі у здійсненні окремих операцій, але заперечує свою винуватість у вчиненні злочину, «перекладаючи» її на інших осіб.

Так, зокрема, часто «реальні» організатори грального бізнесу зазначають, що вони не були обізнані про реальну діяльність та мету існування закладу, а лише передавали в оренду приміщення чи комп'ютерне обладнання. Часто ними не заперечується той факт, що раніше (до заборони) вони займалися організацією грального бізнесу, проте, у зв'язку з заборонаю, передали гральне обладнання на зберігання конкретній особі без права користування, не знали й є непричетними до того, що певна особа («номінальний» організатор грального бізнесу) організувала діяльність грального закладу. При цьому, часто така особа проявляє конфліктну поведінку, погрожує слідчому, вказуючи на себе, як на серйозну людину, яка має знайомства з впливовими людьми, а слідчий лише перешкоджає його законній господарській діяльності.

Найефективнішими для застосування в такому випадку є тактичні прийоми тактичної комбінації «встановлення причетності», що поля-

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

гають у: 1) максимальній деталізації показань щодо існування договірних відносин між суб'єктами, характеру й виду таких відносин, всіх обставин здійснення господарських операцій та фінансових операцій, в тому числі реальних розрахунків за договорами; 2) пред'явлення бухгалтерських, розрахункових документів, якими спростовуються неправдиві показання підозрюваного та підтверджується вчинення ним господарських операцій, направлених на організацію грального бізнесу; 3) пред'явлення протоколів допитів осіб, які викривають допитуваного у вчиненні злочину; 4) встановлення протиріч в показаннях допитуваного та використання їх з метою викриття неправдивих показань; 5) постановка підозрюваному контрольних запитань, що дозволяють виявити хибність його показань тощо.

Ситуація 3. Присутній при допиті захисник здійснює протидію належному проведенню слідчої (розшукової) дії.

Адвокат досить часто обирає тактику захисту підозрюваного, яка не направлена на налаштування підозрюваного на співпрацю зі слідством¹⁶². При проведенні допиту підозрюваного за участі захисника В. К. Весельський рекомендує: а) не втрачати ініціативи керування допитом; б) контролювати поведінку адвоката (словесні й жестові підказки підзахисному); в) аналізувати його вчинки з метою визначення, на що саме і як конкретно (усміхнувся, засмутився) прореагував адвокат; г) детально фіксувати все, що характеризує участь адвоката у допиті (коли, у зв'язку з чим було заявлено клопотання, яке саме й після чого було поставлено запитання, які конкретно підказки підзахисному мали місце тощо)¹⁶³.

Слідчому також доцільно застосовувати технічні засоби фіксації процесу допиту, що дозволить або уникнути негативних дій захисника, або зафіксувати їх та використати в якості доказу під час прийняття до недобросовісного захисника заходів процесуального та організаційного впливу.

Заключним етапом допиту є фіксація результатів допиту, яка здійснюється слідчим шляхом складання протоколу допиту.

Отримані в результаті допиту показання є важливим доказом у кримінальному провадженні про зайняття гральним бізнесом, оскільки

¹⁶² Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном производстве / Т. В. Варфоломеева. – К.: Институт адвокатуры при Киевском университете имени Тараса Шевченко, 1998. – 104 с.

¹⁶³ Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні та тактичні аспекти): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / В. К. Весельський. – Київ, 1999. – 125 с. – С. 76–77.

вони, як правило, містять найбільше інформації про подію злочину, способи його вчинення, особу злочинця тощо. Проте, неприпустимо ґрунтувати обвинувачення виключно на показаннях підозрюваних, необхідно зіставити отриману інформацію з даними, одержаними в результаті огляду місця події, вилученими документами та речовими доказами, а також іншими доказами, отриманими, як до моменту допиту, так і після допиту в результаті проведення інших слідчих (розшукових) дій¹⁶⁴.

Так, неправильно вважати визнання себе винним обвинуваченим – кращим доказом і не здійснювати всебічного дослідження всіх обставин справи в сукупності. Цю теорію «цариці доказів» довгий час приписували генеральному прокурору СРСР А. Я. Вишинському. Проте всупереч загальноновизнаним теоріям, сам А. Я. Вишинський зазначав: «До цього в корені неправильного принципу середньовічного процесуального права ліберальні професори буржуазного права ввели суттєве обмеження: “царицею доказів” визнання обвинувачем своєї вини стає в тому випадку, коли воно отримане правильно, добровільно і повністю відповідає іншим встановленим по справі обставинам... Тому обвинувачений в кримінальному процесі не повинен розглядатися як єдине і най достовірніше джерело істини...»¹⁶⁵. Уточнення і перевірка отриманих показань можуть бути здійснені шляхом повторного допиту цих осіб разом з іншими особами (очна ставка), слідчого експерименту, призначення експертиз та проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Після проведення допиту слідчий перевіряє та оцінює отримані в ході проведення слідчої (розшукової) дії показання. При цьому, якщо після проведення допиту в показаннях підозрюваного залишилися неточності чи суперечності між його показаннями та показаннями інших осіб, слідчому необхідно провести допит в порядку ч. 9 ст. 224 КПК України, який згідно КПК України 1960 року проводився як окрема слідча дія «очна ставка».

При підготовці до проведення одночасного допиту двох чи більше вже раніше допитаних осіб слідчому необхідно детально вивчити попередні показання вказаних осіб, визначити, щодо яких обставин є розбіжності у показаннях та співзіставити ці показання з іншими

¹⁶⁴ Новиков В. Д. Правовые последствия самооговора / В. Д. Новиков // Юридическая практика. – 2000. – № 37. – С. 1–5.

¹⁶⁵ Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / Вышинский А. Я. – М.: Юр. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 219 с. – С.177–180.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

доказами для визначення того з допитуваних, хто говорить неправду. Крім того, в обов'язковому порядку необхідно вивчити взаємовідносини допитуваних, оскільки, зокрема, працівники грального закладу в силу своєї службової підлеглості перед організатором грального бізнесу можуть невпевнено поводитися на допиті та не наполягати на попередніх показаннях, змінити їх.

На початку такого допиту слідчий виконує обов'язкові вимоги КПК України та встановлює, чи знають викликані особи одна одну та в яких стосунках перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за давання завідомо неправдивих показань.

Після цього, викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставленні запитання. Для результативності такого допиту слідчому доцільно спочатку запропонувати дати показання особі, яка, на його думку, дає правдиві показання.

Особи, які беруть участь у допиті, з дозволу слідчого мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмету допиту. Після надання ними показань, доцільним є оголошення слідчим їх показань, наданих на попередніх допитах.

Таким чином, правильний вибір тактичних прийомів допиту, врахування психологічних особливостей допитуваної особи, слідчої ситуації, а також належна підготовка до допиту є запорукою отримання повної та достовірної інформації про подію злочину, що розслідується.

Обшук грального закладу проводиться у третині випадків розслідування зайняття гральним бізнесом на подальшому етапі розслідування.

Тактика проведення обшуку ґрунтовно досліджувалася у роботах таких вчених-криміналістів, як: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, О. О. Закатов, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, І. Ф. Пентелеєв, О. Р. Ратінов, М. В. Салтевський, Ю. В. Шепітько, та ін. Значущість проведених досліджень для процесу розслідування та практики проведення цієї слідчої (розшукової) дії безсумнівна, проте зайняття гральним бізнесом є новим та особливим злочином, який практично завжди пов'язаний з використанням новітніх технологій, спеціального програмного забезпечення та грального обладнання, високою організованістю його вчинення та різноманітними способами приховування, що ускладнює пошук об'єктів та документів, які мають значення

для провадження та вимагає від слідчого врахування ряду особливостей при проведенні обшуку.

Обшук є самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України). Обшук має велике значення для подальшого процесу розслідування, оскільки вилучені в процесі його проведення речі та документи можуть набути значення доказу винуватості підозрюваного у вчиненні злочину, при цьому їх пред'явлення під час його допиту значно підвищить результативність допиту та підштовхне підозрюваного до визнання своєї винуватості і надання правдивих показань¹⁶⁶.

На відміну від КПК України 1960 року, КПК України 2012 року встановлює, що в ухвалі про проведення обшуку вказують речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук, тому, відповідно, для звернення до слідчого судді з клопотанням про обшук слідчому необхідно вказати перелік цих речей та документів, що потрібно вилучити, а також надати докази в обґрунтування свого клопотання.

Відповідно слідчий суддя може відмовити у задоволенні клопотання, якщо слідчий не доведе, що вказані ним у клопотанні речі і документи, які планується відшукати, мають значення для досудового розслідування, а відомості, які містяться у цих речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду та що ці речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Обшук є слідчою (розшуковою) дією примусового характеру, тому він завжди проходить в умовах напруження, небажання співпраці зі слідством, наміру приховати речі і документи, які є об'єктом пошуку та відповідно конфліктною ситуацією¹⁶⁷. Однак проведення обшуку може характеризуватися й безконфліктністю ситуації (наприклад, обшук за відсутності особи, яка є власником приміщення, що обшукується, або при добровільній видачі об'єктів пошуку)¹⁶⁸, проте це буває вкрай рідко при розслідуванні зайняття гральним бізнесом.

¹⁶⁶ Удалова Л. Д. Кримінальний процес України [підручник] / Л. Д. Удалова. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2007. – 352 с.

¹⁶⁷ Тертышник В. М. Обыск / В. М. Тертышник. – Х.: Гриф, 1997. – 36 с.

¹⁶⁸ Денисюк С. Ф. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистические проблемы) [науч.-практ. Пособие] / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. – Харьков: Консум, 1999. – 160 с.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

У зв'язку з цим для його результативності важливе значення має правильна підготовка та організація слідчим проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Підстави, порядок проведення обшуку та фіксації його результатів врегульовано нормами ст. 233–236 КПК України.

Отже для проведення обшуку на підготовчому етапі слідчому необхідно отримати дозвіл на його проведення. Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Для отримання вказаної ухвали слідчому необхідно підготувати та подати до слідчого судді клопотання, погоджене з прокурором¹⁶⁹. Ст. 234 КПК України також визначає перелік відомостей, які повинно містити таке клопотання, а саме:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Таким чином, слідчий може подати клопотання про дозвіл на проведення обшуку за умов наявності у нього відомостей, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення, переліку речей і документів, які планується відшукати та їх значення для досудового розслідування, а також відомостей, що зазначені речі чи документи знаходяться у зазначеному житлі чи володінні особи. Отримання вказаних відомостей здійснюється слідчим під час проведення інших

¹⁶⁹ Шило О. Г. До питання запровадження інституту слідчого судді в кримінальному процесі України / О. Г. Шило // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3 (39). – С. 306–313.

слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, огляду документів, допиту свідків та підозрюваних¹⁷⁰.

Пошук людей, як правило, не є завданням обшуку грального закладу, слідчий здійснює лише пошук речей чи документів. Речами та документами, які необхідно відшукати під час обшуку, є гральне обладнання чи гральні програми, які використовуються для організації грального бізнесу; грошові кошти, отримані від зайняття гральним бізнесом; документи, які підтверджують факти зайняття гральним бізнесом – договори оренди чи купівлі-продажу грального обладнання, договори на поставку комп'ютерного обладнання, договори про надання телекомунікаційних послуг з доступу до мережі Інтернет, бухгалтерська документація, касова документація, особисті записи організатора грального бізнесу тощо.

Інформацію про місцезнаходження грального обладнання та його кількість можуть надати свідки різних категорій (обслуговуючий персонал, який не брав участі у проведенні азартних ігор, випадкові відвідувачі, працівники інших господарюючих суб'єктів) під час їх допиту, заявник під час подання ним заяви про вчинення кримінального правопорушення. Організатори грального бізнесу, як правило, відмовляються співпрацювати зі слідством та надавати таку інформацію. Інформація про наявність певних речей чи документів у певної особи чи у певному приміщенні також може надходити від оперативних підрозділів, що отримали її під час здійснення оперативного розшукової діяльності до початку розслідування. Так, *підставою для винесення постанови про проведення обшуку Пустомитівським районним судом Львівської області у справі № 1316/614/2012 були матеріали оперативної інформації, відповідно до яких до вчинення розслідуваного злочину був причетний громадянин К., в якого зберігалися певні речі чи документи, що мали значення для розслідування*¹⁷¹.

Слідчий також може отримувати вказані відомості з документів, які є в його розпорядженні, зокрема, для визначення, кому належить нежитлове приміщення, де організовано букмекерську контору, та обґрунтування клопотання про проведення обшуку, у проваджен-

¹⁷⁰ Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій [монографія] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Д.: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 168.

¹⁷¹ Постанова Пустомитівського районного суду Львівської області від 07.02. 2012 р. у справі № 1316/614/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24745564>.

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

ні № 1804/1631/2012 слідчий отримав та долучив до матеріалів кримінального провадження відповідну довідку з БТІ¹⁷².

Таким чином, отримана на початковому етапі розслідування інформація використовується слідчим для отримання дозволу на проведення обшуку на подальшому етапі розслідування.

Хоча КПК України дозволяє проведення обшуку у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину з обов'язковим наступним зверненням з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК України), проте при розслідуванні зайняття гральним бізнесом обшук в такому порядку не проводиться.

Після отримання ухвали про дозвіл на обшук слідчий здійснює підготовку до його проведення. Важливу роль при цьому відіграють: формування уявлення про приміщення або місцевість, де має відбутися обшук, з'ясування питань стосовно професії, способу життя, звичайного розпорядку дня, звичок, зв'язків та знайомств осіб, які підлягають обшуку тощо¹⁷³.

При цьому, примусовий характер обшуку та його проведення переважно у конфліктній ситуації завжди пов'язане з підвищеною психологічною напругою учасників слідчої (розшукової) дії, що обумовлюється бажанням особи приховати певні речі, документи та інше. Тому підготовка до проведення обшуку вимагає від слідчого наявності високих організаційних здібностей, оскільки, як зазначає О. Р. Ратінов, заховати що-небудь легше, ніж знайти його¹⁷⁴. У зв'язку з цим важливу роль відводять розробці загального плану, який також визначає послідовність, кількість і склад осіб, які провадять обшук¹⁷⁵.

Учасники слідчої (розшукової) дії визначаються слідчим заздалегідь із відображенням інформації про них у плані обшуку. Ст. 236 КПК України дозволяє запрошувати підозрюваного, захисника та ін-

¹⁷² Постанова Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 03.05.2012 р. у справі № 1804/1631/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23860479>.

¹⁷³ Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий / Ю. П. Аленин. – Одесса: Центр. – Укр. изд-во, 2002. – 263 с. – С. 223–224.

¹⁷⁴ Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с. – С. 282.

¹⁷⁵ Криминалистика. [Учебник для вузов] / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под. ред. Р. С. Белкина. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 990 с. – С. 580;

ших учасників кримінального провадження для участі в проведенні обшуку. У кожному окремому випадку слідчий самостійно визначає необхідність запрошення вказаних осіб та їх роль у проведенні обшуку. Проте, слідчий повинен забезпечити присутність осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час обшуку, що також враховується на стадії підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Також слідчий повинен завчасно підібрати осіб, які будуть присутніми при проведенні обшуку в якості понятих, оскільки ч. 7 ст. 223 КПК України визначає, що обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Оскільки способи вчинення грального бізнесу дуже різноманітні, а перелік об'єктів, які підлягають пошуку та вилученню є досить специфічним, слідчому складно визначити, чи є певні об'єкти гральним обладнанням і чи мають вони відношення до вчинення злочину. У зв'язку з цим виникає необхідність у залученні спеціаліста у сфері грального бізнесу або комп'ютерних технологій та програмного забезпечення.

Після приїзду на місце, слідчий здійснює заходи, пов'язані з організацією обшуку, визначає спосіб обшуку та його послідовність, організовує охорону території, розподіляє завдання між технічними помічниками, ставить уточнені завдання спеціалісту тощо. Тактика проведення обшуку визначається особливостями способу вчинення зайняття гральним бізнесом. Необхідно враховувати, що оскільки ст. 203–2 КК України передбачає конфіскацію грального обладнання, то воно повинно бути вилучене в ході обшуку.

Перед початком обшуку слідчий повинен виконати відповідні вимоги КПК України, зокрема: пред'явити особі, яка володіє приміщенням, за її відсутності – іншій присутній особі ухвалу слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку й надати її копію (у разі відсутності осіб у вказаному приміщенні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у приміщенні); забезпечити схоронність майна, що знаходиться у приміщенні, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Перед початком обшуку слідчий може запропонувати особам, які в ньому перебувають, добровільно видати речі, які підлягають по-

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

шуку й зазначені в ухвалі. Наймані працівники грального закладу (касири, круп'є), а також люди, як не брали безпосередньої участі у вчиненні цього злочину (охоронці, прибиральниці), як правило, не перешкоджають проведенню обшуку й сприяють у пошуці потрібних документів та речей. При цьому, ст. 236 КПК України визначає, що обшук проводиться в обсязі, необхідному для досягнення його мети, тому, якщо особи видали слідчому всі речі, вказані в ухвалі про проведення обшуку, показали місце розміщення грального обладнання та грошових коштів і не перешкоджають їх вилученню, слідчому непотрібно проводити обшук грального закладу з метою їх пошуку. Проте, якщо слідчий має обґрунтовані сумніви щодо повноти передання всіх речей та документів, або ж є підстави вважати, що не все гральне обладнання чи грошові кошти було видано, він проводить обшук в обсязі, необхідному для пошуку всіх речей та документів.

Специфікою обшуку при розслідуванні зайняття гральним бізнесом є те, що слідчий повинен детально уявити та змоделювати повну картину вчинення цього злочину (створення грального закладу, Інтернет-казино, Інтернет-клубу, вікторини тощо), що дасть змогу визначити, які речі мають відношення до злочину й можуть бути відшукані.

Так, законодавство не дає визначення та переліку грального обладнання, у зв'язку з чим, знаючи спосіб вчинення злочину, слідчий визначає, які речі можуть відноситися до грального обладнання та повинні підлягати вилученню. Якщо в обшукуваному приміщенні розміщено казино, пошукові дії повинні бути направлені на пошук гральних столів, рулеток, карт, фішок, гральних костей тощо. Якщо ж в приміщенні створений Інтернет-клуб, але надавалися послуги з доступу до азартних ігор, об'єктами пошуку повинні бути, перш за все, комп'ютерне обладнання (вінчестери комп'ютерів, спеціальні гральні мишки, клавіатури, джойстики), диски з записами ігрових програм, сервери, на яких розміщені ігрові програми тощо. Допомогу в пошуці вказаних речей та визначенні їх належності до грального обладнання можуть надати спеціалісти – програмісти, системні адміністратори, інженери з технічної експлуатації та ремонту комп'ютерної техніки або особи, які мають досвід в галузі грального бізнесу¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Романюк Б.В. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій: [наук. – прак. посіб.] / [Б. В. Романюк, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. М. Бутузов]; за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2004. – 144 с.

Обшук у гральному закладі

Пошуку також підлягають гроші, отримані в якості прибутку від проведення азартних ігор, оскільки вони є майном, яке здобуте злочинним шляхом і підлягають вилученню. Як правило, гроші зберігаються в окремій касі грального закладу або ж у сейфі. Слідчому доцільно запропонувати особі, якій належить гральний заклад чи особі, яка знаходиться в ньому, самостійно видати їх або відкрити сейфи, сховища, закриті приміщення для проведення в них обшуку. Як правило, касири мають доступ до каси грального закладу, охоронці – до зачинених приміщень, в тому числі, до кабінету організатора грального бізнесу чи приміщення, де розміщений сейф. Якщо ці особи відмовляються задовольнити вищевказану вимогу слідчого, він має право відкривати зазначені приміщення й об'єкти, що в них знаходяться, самостійно. У цьому випадку у слідчого виникає необхідність у залученні технічного працівника, який має знання та навички відкривання сейфів, замикаючих пристроїв тощо.

Окрему групу об'єктів пошуку становлять документи. До них відносяться: а) касові документи, що підтверджують приймання та видачу грошових коштів; б) бухгалтерські документи, що підтверджують порядок бухгалтерського оформлення здійснених операцій; в) документи, що регулюють процес азартної гри чи видаються учасникам азартних ігор (положення про гральний заклад, правила гри; чеки про продаж фішок чи передання виграшів; положення про доступ до мережі Інтернет; правила поведіння в гральному закладі тощо); г) господарські документи (договори, накладні, акти наданих послуг), які

3.1. Організація та тактика провадження окремих слідчих (розшукових)...

підтверджують спосіб вчинення злочину; д) інші записи, в тому числі особисті записи власника грального закладу, чорнова бухгалтерія, розписки про передачу чи отримання грошових коштів, боргові розписки тощо.

Всі зазначені об'єкти повинні бути уважно оглянуті слідчим і описані в протоколі обшуку. При фіксації вказаних об'єктів обов'язково повинна бути здійснена їх індивідуалізація, слідчий повинен вказати в протоколі обшуку серійні номери грального обладнання, його виробника і відомості про сертифікат виготовлювача, серійні номери вінчестерів комп'ютерів, номери кожного вилученого носія інформації з вказівкою його типу, моделі, місткості і особливих позначок, якщо вони є. При вилученні грошових коштів потрібно вказати кількість купюр, їх номінал та серійні номери. При проведенні обшуку в протоколі важливо також докладно описати місця виявлення предметів, їхні індивідуальні ознаки й упакування. При цьому необхідно навести ознаки, що вказують на приналежність виявлених предметів обшукуваному, або їх зв'язок із розслідуваною подією.

Виявивши предмети, що прямо чи опосередковано свідчать про участь підозрюваного у злочинній діяльності, необхідно пред'явити їх підозрюваному та з'ясувати, чи має він пояснення щодо цих речей чи документів, оскільки відповідно до ч. 8 ст. 236 КПК України присутні під час обшуку особи мають право робити заяви, які підлягають занесенню до протоколу обшуку. Якщо обшукуваний заздалегідь не підготувався давати пояснення з приводу виявленого, то під час обшуку він може дати непоміровані пояснення, що легко спростовуються й у подальших допитах сприяють викриттю його неправдивих показань¹⁷⁷. Також зроблені таким чином заяви часто підтверджують належність певних предметів чи документів вказаним особам та зв'язок цих предметів та документів із діяльністю грального закладу.

За наявності технічної можливості доцільно здійснювати фото або відеофіксацію вилучених предметів чи навіть всього процесу обшуку, в тому числі, окремо зафіксувати особливості кожного предмету, що був виявлений, оглянутий і зафіксований слідчим в протоколі обшуку¹⁷⁸.

У провадженні про зайняття гральним бізнесом фото чи відео зйомку важливо використовувати, якщо: 1) потрібно зафіксувати міс-

¹⁷⁷ Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел / А. Я. Дубинский. – К.: КВШ МВД СССР, 1987. – 84 с.

¹⁷⁸ Михайленко О. Р. Складання процесуальних актів у кримінальних справах / О. Р. Михайленко. – К., 1996. – 256 с.

це й умови зберігання предметів, які можуть бути речовими доказами (розміщення грального обладнання, його стан, підключення, можливість проводити азартні ігри); 2) предмети не будуть направлятися до суду разом із матеріалами кримінального провадження (великогабаритні гральні автомати, гральні столи, об'єкти, виявлені у значній кількості); 3) предмети, зображення яких важко описати в протоколі (відео процесу гри на моніторі комп'ютера, алгоритм дій гравця для участі в азартній грі й отримання виграшу тощо) 4) певні ознаки предмета, пов'язані з фактами, що встановлюються або індивідуалізують предмет (номери на внутрішніх частинах грального обладнання, перероблення грального обладнання, встановлення додаткових складових елементів, назви яких і функціональне призначення важко описати); 5) важливо зафіксувати певні етапи пошуку речових доказів під час обшуку (застосування технічних засобів, відкриття схованок, відкриття сейфів та фіксація їх вмісту тощо).

Дотримання тактичних рекомендацій та врахування особливостей зайняття гральним бізнесом буде сприяти слідчому у відшуванні, вилученні та процесуальному закріпленні слідів злочинної діяльності, інших речей та документів, що мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, важливою умовою ефективності обшуку в ході розслідування зайняття гральним бізнесом є вміло проведена підготовка до нього, що полягає в завчасному одержанні відомостей про місце, де планується провести обшук, а саме наявність підсобних приміщень, охорони, спеціального режиму входу чи відеонагляду тощо, а також про осіб, які знаходяться в ньому.

До участі у проведенні обшуку у провадженнях про зайняття гральним бізнесом в залежності від способу його вчинення повинні залучатися спеціалісти у сфері грального бізнесу, системні адміністратори, програмісти, інженери з технічної експлуатації та ремонту комп'ютерного обладнання та інші. Тактика обшуку залежить від способу організації, проведення та надання можливості доступу до азартних ігор, врахування якого дозволить слідчому досягти поставленої мети обшуку.

3.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не приймають безпосередньої участі у розслідуванні.

Відповідно ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Виходячи з аналізу зазначених положень КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії проводяться як для отримання (збирання) доказів, так і для перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Оскільки зайняття гральним бізнесом є тяжким злочином, то під час його розслідування можуть бути проведені всі передбачені КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, а саме:

- аудіо-, відеоконтроль особи,
- накладення арешту на кореспонденцію,
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж,
- зняття інформації з електронних інформаційних систем,
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи,
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу,
- спостереження за особою, річчю або місцем,
- аудіо-, відеоконтроль місця,
- контроль за вчиненням злочину,
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації,
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

Проте найбільш ефективними для розслідування цього злочину є лише окремі з перерахованих негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, **аудіо-, відеоконтроль особи** (ст. 260 КПК України) полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо. Шляхом аудіо – та відеоконтролю особи може здійснюватися спостереження за діями та розмовами окремих осіб у житлі або іншому володінні особи або ж в інших приміщеннях, транспортних засобах, інших місцях, що не є житлом чи іншим володінням особи. Аудіоконтроль особи полягає у прослуховуванні та фіксації розмов, що відбуваються у зазначених об'єктах. Відеоконтроль особи здійснюється технічними засобами, що забезпечують негласне візуальне спостереження за діями, розмовами, поведінкою підозрюваного та осіб, що контактують з ними у зв'язку з їх протиправною діяльністю. Відеоконтроль особи забезпечує не лише негласне спостереження за діями окремих осіб, але й відеозапис та аудіофіксацію інформації, що вказує на ознаки вчинення протиправних діянь. Вказана слідча (розшукова) дія є ефективною для аудіо- чи відеоконтролю працівників грального закладу для встановлення «реального» організатора грального бізнесу.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду)¹⁷⁹.

Контроль за телефонними переговорами учасників злочину дозволяє отримати інформацію про роль кожного з них в організації грального бізнесу, визначити організатора злочину та встановити невідомих слідству учасників злочину. Зняття інформації в мережі Інтернет (електронної пошти, файлообмінників, електронних сторінок соцмережах), інших мережах передачі даних (факс) дозволяють отримати документи, якими обмінюються учасники злочину, встановити способи вчинення цього злочину, документальне оформлення приховання злочину, суми отриманих доходів від злочинної діяльності, невідому

¹⁷⁹ *Погорецький М.А.* Зняття інформації з каналів зв'язку в діяльності оперативних та слідчих підрозділів ОВС [Монографія] / М. А. Погорецький, С. В. Ськов, Д. Б. Сергєєва [За заг. ред. проф. М. А. Погорецького] / МВС України, ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2012. – 282 с.

3.2. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій...

слідству інформацію про наявність інших гральних закладів, їх адресу, адресу проживання чи перебування учасників злочину тощо.

Разом з тим, КПК України також дозволяє отримання інформації з відкритих інформаційних систем без оформлення дозволу слідчого судді. Можливість здобуття такої інформації забезпечується розвитком сучасних комп'ютерних технологій, що використовуються з метою комунікації, та збільшенням загальної кількості користувачів Інтернет. Нині Інтернетом поширюється велика кількість загальнодоступної інформації, отримання якої, як правило, не пов'язане із подоланням логічної системи захисту, що надає органам досудового розслідування додаткові можливості для збору та інформації у кримінальному провадженні. Так, на сьогодні азартні ігри отримали бурхливий розвиток в мережі Інтернет, де активно рекламуються спеціалізовані ігрові сайти. Більш того, в мережі Інтернет також може розміщуватися інформація про набір персоналу в гральні заклади, придбання чи продаж грального обладнання. Пошук та аналіз інформації, опублікованої на сайтах Інтернету, забезпечує можливість виявлення ознак та фактів злочину, який готується або вчинений¹⁸⁰.

При розслідуванні злочину у В'єтнамі встановити злочинців правоохоронним органам вдалося за допомогою відслідковування IP-адрес, з яких здійснювався доступ до ресурсів казино в Камбоджі. Заарештована громадянка В'єтнаму за допомогою комп'ютерних технологій отримала доступ до ігрових ресурсів декількох сайтів, що працюють для клієнтів з сусідньої Камбоджі. Вона та кілька її партнерів організували незаконну філію онлайн-казино з Камбоджі і за допомогою мережі з чотирьох пунктів приймали ставки від громадян В'єтнаму¹⁸¹.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному публічно доступному місці тощо

¹⁸⁰ Сергеева Д. Б. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж: проблемні питання правового регулювання / Д. Б. Сергеева // Сучасні проблеми криміналістики: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова (27–28 вересня 2013 року м. Одеса) / упоряд.: В. В. Тищенко, О. П. Вашук. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 286–288.

¹⁸¹ Во В'єтнаме арештована група мошенників, організованих підпольний філіал казино із Камбоджі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bookmakersrating.ru/vo-vietname-arestovana-gruppa-moshennikov/>.

або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Таке спостереження спрямоване на отримання об'єктивної інформації про злочинну діяльність окремих осіб, їх співучасників, виявлення зв'язків цих осіб, встановлення місцезнаходження осіб, які розшукуються органами досудового розслідування чи судом, а також встановлення місць зберігання знарядь, предметів вчинення злочинів і незаконно добутого майна. Візуальне спостереження за конкретною особою завжди має на меті пошук та фіксацію відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні, а також з метою забезпечення інших слідчих та процесуальних дій: встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, контрольованих та оперативних закупок товарів, затримання підозрюваного тощо. Спостереження за працівниками грального закладу дозволяє отримати інформацію про їх контакти з іншими учасниками злочину, з організаторами злочину чи членами організованої злочинної групи, які від імені організатора дають вказівки і керують роботою грального закладу, зафіксувати факти зустрічі з ними, їх частоту, тривалість, обмін певними документами тощо.

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) полягає у застосуванні технічного обладнання у публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), які мають значення для кримінального провадження, без відома присутніх у ньому осіб.

Аудіо-, відеоконтроль місця може проводитись також у місцях імовірного перебування або появи осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, з метою фіксації інформації, що може використовуватись у доказуванні на досудовому розслідуванні та в суді.

Така дія може проводитись у громадських місцях та в місцях загального користування, доступ до яких необмежений, тобто всередині публічно доступних місць, до яких можна увійти або в яких можна перебувати на правових підставах без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб. Вказана негласна слідча (розшукова) дія ефективна в гральному закладі й може проводитися з метою встановлення свідків злочину (гравців, працівників, які самі не проводять азартні ігри), у разі, коли слідчий не володіє інформацією щодо особи організатора грального бізнесу. Також є ефективною для фіксації процесу ведення гри (прийняття ставки, розіграшу, виплати вигра-

3.2. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій...

шів) у випадках, коли можливості зафіксувати іншим способом факт проведення азартних ігор немає.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) в ході розслідування зайняття гральним бізнесом доцільно проводити у формі контрольованої поставки та оперативної закупки. Прийняття рішення про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії належить до виїткових повноважень прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК України).

Контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб. Контрольована поставка є ефективною для виявлення осіб, які бажають придбати гральне обладнання для організації грального бізнесу й, відповідно, виявлення ознак злочину на стадії підготовки до його вчинення.

Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття й документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. Сутність даної форми контролю за злочином полягає в здійсненні «фіктивної» угоди купівлі-продажу з особою, підозрюваним, як правило, в торгівлі забороненими в цивільному обігу предметами. Цей захід під час розслідування зайняття гральним бізнесом полягає у здійсненні ставки у гральному закладі, гри в азартну гру та отриманні виграшу у разі перемоги. Він ефективний на етапі злочинної діяльності, коли відбувається проведення азартних ігор і необхідно встановити факт їх проведення, а не лише зберігання грального обладнання.

Процесуальний порядок та організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій регламентовані КПК України (глава 21) та Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністер-

ства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5/¹⁸².

Суб'єктами проведення негласних слідчих (розшукових) дій є слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (ч. 6 ст. 246 КПК України).

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники (працівники) уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Відповідно до положень КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, залежно від їх виду й конкретної мети, можуть бути проведені як щодо підозрюваного, так і щодо іншої особи, якщо в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі і документи, які мають істотне значення для досудового розслідування) (ст.ст. 246, 253, 261 КПК України) але виключно у випадках, якщо такі відомості неможливо отримати в інший спосіб. У зв'язку з цим, слідчому судді, що здійснює розгляд клопотання щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії, необхідно надати відомості, отримані в ході досудового розслідування, що підтверджують неможливість одержання відомостей про злочин чи особу, яка його вчинила, в інший спосіб¹⁸³.

Слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення зайняття гральним бізнесом, у складі якого знаходяться орган розслідування та опера-

¹⁸² Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5/ «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/42544>

¹⁸³ *Погорецький М. А.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – Київ. – 2013. – № 1. – С. 270–277.

3.2. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій...

тивні підрозділи, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246 КПК України). В окремих випадках слідчий, за погодженням з керівником органу досудового розслідування відповідного рівня, може доручати проведення негласної слідчої (розшукової) дії керівнику іншого правоохоронного органу, у тому числі того, під юрисдикцією якого не знаходиться місцезнаходження грального закладу, з обґрунтуванням такої необхідності.

У випадку, коли матеріали оперативно-розшукової У випадку використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як приводів та підстав для початку досудового розслідування зайняття гральним бізнесом, доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постановою слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо ухвала слідчого судді для її проведення не передбачена законодавством.

Таке доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня. Воно повинно бути мотивованим, містити інформацію, необхідну для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам. У дорученні також може визначатись порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії або її проміжного етапу.

Негласна слідча (розшукова) дія – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам органів внутрішніх справ та Служби безпеки України. Це насамперед зумовлено тим, що для проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії необхідне спеціальне обладнання.

Наказ Служби Безпеки України № 35 від 31.01.2011р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для знят-

тя інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації»¹⁸⁴ вказує, що спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації (СТЗ) – це технічні, програмні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені, виготовлені, запрограмовані, пристосовані) для негласного отримання інформації.

Крім того, відповідно до змісту ст. 273 КПК України, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. Ідентифікованими (поміченими) засобами можуть виступати речі, предмети, документи, що мають на собі яку-небудь позначку, що дозволяє їх відрізнити від однорідних об'єктів. В ході розслідування зайняття гральним бізнесом з такою метою можуть використовуватися спеціально помічені грошові кошти для проведення оперативної закупки чи спеціально створене гральне обладнання, ігрові програми з метою проведення контрольованої поставки та інші об'єкти.

Згідно ст. 36 КПК України, до процесуальних повноважень прокурора входить здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням та забезпечення нагляду за законністю його провадження. Тому ч. 3 ст. 246 КПК України встановлено, що слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення ще не розпочатої негласної слідчої (розшукової) дії, оформивши своє рішення вмотивованою постановою (ст. ст. 110, 246, 249 КПК України). Прокурор зобов'язаний припинити подальше проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо в цьому відпала необхідність, та з інших підстав, викладених ним у постанові, що негайно надається керівнику органу, який проводить негласну слідчу (розшукову) дію.

¹⁸⁴ Наказ Служби Безпеки України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації» № 35 від 31.01.2011р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 16. – С. 231. – Ст. 703.

3.2. Організація провадження негласних слідчих (розшукових) дій...

Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, відповідно до ст. 275 КПК України має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Така допомога та сприяння інших осіб, що співпрацюють із правоохоронними органами на засадах конфіденційного співробітництва може мати різний характер та виявляться у інформаційному сприянні забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій, тобто наданні певних відомостей, порад, консультацій тощо. Також особи, що співпрацюють з органами досудового розслідування на конфіденційній основі, можуть допомагати у створенні умов для безпосереднього проведення негласних слідчих (розшукових) дій, або ж приймати особисту участь у їх проведенні (ст. ст. 271, 272 КПК України).

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора. Керівник органу, якому доручено виконання негласної слідчої (розшукової) дії, повинен негайно повідомити прокурора та слідчого про неможливість виконання доручення, його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання перешкод у виконанні доручення.

Контроль за дотриманням строків і повноти виконання доручення слідчого, прокурора здійснюється начальником уповноваженого оперативного підрозділу.

За результатами виконання доручення оперативний співробітник (працівник) складає рапорт із зазначенням результатів виконаного доручення, залучених при цьому сил і засобів, а також їх результатів.

Начальник уповноваженого оперативного підрозділу приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів до належного виконання доручення.

Протокол та додатки до нього не пізніше 24 годин після складання надаються прокурору, зазначеному в дорученні. Матеріали, що можуть розшифрувати конфіденційних осіб отримання інформації, не надаються.

Протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках – уповноваженим працівником оперативного підрозділу і повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. Періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення (одномоментно чи упродовж часу), від доручення слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовуватись як докази для встановлення місця перебування особи, що розшукується, про кожний випадок огляду, виїмки, дослідження матеріалів про результати негласної слідчої дії тощо.

Кожний протокол про результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії з додатками не пізніше 24 годин після його складання передається прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Якщо в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії у провадженні про зайняття гральним бізнесом виявлено ознаки іншого кримінального правопорушення (шахрайства, ухилення від сплати податків, контрабанди тощо), слідчим або уповноваженим оперативним підрозділом невідкладно складається протокол, що не пізніше 24 годин з моменту виявлення ознак зазначеного кримінального правопорушення надається прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Процесуальний порядок та організація засекречування та розсекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порядок знищення відомостей (матеріальних носіїв інформації щодо факту, методів та результатів), проведення негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечення права особи на інформацію щодо проведення стосовно неї негласних (слідчих) дій визначені відповідними нормами КПК України та вищезазначеною Інструкцією.

Розголошення відомостей щодо факту та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій може відбуватися під час ознайомлення сторонами з його матеріалами, на судових стадіях кримінального провадження під час розгляду його матеріалів, або ж у порядку, визначеному ст. 253 КПК України, з метою повідомлення осіб, щодо яких провадилися негласні слідчі (розшукові) дії.

3.3. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

У кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань (призначенні та проведенні судових експертиз, отриманні консультацій спеціаліста або залучення його до участі в слідчих (розшукових) діях). Така необхідність пов'язана перш за все з тим, що гральний бізнес зазвичай здійснюється професійними й висококваліфікованими особами в галузі економіки, юриспруденції, програмування, Інтернет-технологій, а також спеціалістами у сфері проведення азартних ігор та організації грального бізнесу, які винаходять все більш складніші способи маскуванню цього злочину під законну господарську діяльність.

Значна частина суб'єктів цих злочинів – особи з вищою (зокрема, економічною) освітою, які мають досвід роботи, у тому числі на керівних посадах у попередніх структурах і тепер перейшли до комерційної сфери, використовують ситуацію неузгодженостей та суперечностей законодавства, інтернаціоналізації грального бізнесу та зв'язків з організаторами грального бізнесу за кордоном.

Необхідно зазначити, що поняття «спеціальні знання» не роз'яснене ні в КПК України, ні в інших законодавчих актах. Так, на думку Н.І. Клименко під спеціальними знаннями слід розуміти «знання, які лежать в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій. Спеціальні знання – це професійні знання та вміння у сфері науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для вирішення питань, які виникають при розслідуванні та розгляді у суді конкретних справ. Спеціальними називають знання, що не є загальнопоши-

реними, загальновідомими. Це знання, якими володіють спеціалісти професіонали у тій чи іншій сфері. Ці знання набуваються у процесі навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю (фахом)»¹⁸⁵. До спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науково-практичному рівню¹⁸⁶.

Дослідженню проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів присвячені роботи таких вчених як: Р.С. Белкін, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Г. Зуйков, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, В.О. Образцов, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов та інших. Отже для криміналістів проблема використання спеціальних знань завжди мала велику актуальність. Не дивлячись на те, що питання форм і тактики використання спеціальних знань при розслідуванні окремих видів злочинів є детально дослідженим, проте розслідування грального бізнесу, зокрема, потребує вмілого поєднання використання спеціальних знань в галузі грального бізнесу та новітніх комп'ютерних технологій, у зв'язку з чим містить ряд особливостей. Також на сьогодні є недослідженим питання видів експертиз, які можуть призначатися при розслідуванні цього виду злочину, у зв'язку з чим у слідчих виникають проблеми, зокрема, з визначенням виду експертиз, які повинні бути призначені для дослідження грального обладнання.

Залежно від процесуальної врегульованості порядку застосування спеціальних знань і, відповідно, відбиття результатів у процесуальних документах, виділяють непроцесуальні й процесуальні форми використання спеціальних знань¹⁸⁷.

Процесуальна форма використання спеціальних знань – це залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях, призначення й провадження судових експертиз, допит експерта. Непроцесуальні форми – це консультативна й довідкова діяльність спеціаліста, провадження

¹⁸⁵ *Клименко Н. І.* Що до питань про компетенцію судового експерта» / Н.І. Клименко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С.19–23.

¹⁸⁶ *Шепітько В. Ю.* Криміналістика: [Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / За ред. В. Ю. Шепітька. – [2-ге вид., переробл. і допов.] – К.: Концерн «Видавничий Дім “Ін Юре”», 2004. – 728 с. – С. 340.

¹⁸⁷ *Романюк Б. В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: [Монографія] / Б.В. Романюк. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 196 с.

ревізій, надання технічної допомоги слідчому й оперативному співробітнику, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками тощо¹⁸⁸.

Результати аналізу матеріалів слідчої практики з розслідування зайняття гральним бізнесом, проведені опитування слідчих та оперативних працівників дають підстави для виділення таких **непроцесуальних форм використання спеціальних знань** при розслідуванні зайняття гральним бізнесом.

1. Консультативна допомога фахівця (консультація спеціаліста в азартних іграх чи гральному бізнесі, в тому числі науковця, оператора лотерей). Оперативним працівникам, слідчим, прокурорам складно самостійно орієнтуватися у різноманітті азартних ігор, що існують, їх правилах та особливостях проведення, в тому числі, відрізнити заборонені ігри від дозволених законодавством.

Зокрема, через відсутність спеціальних знань оперативним працівникам, слідчому складно відрізнити державну лотерею «тото», проведення якої дозволено законодавством, та букмекерської діяльності, у зв'язку з чим вказана лотерея нерідко визнавалася гральним бізнесом, а кримінальні провадження проти оператора лотерей Товариства з обмеженою відповідністю «М.С.Л.» (його посадових осіб) чи його розповсюджувачів ускладнюють його законну діяльність.

Слідчий потребує консультацій знавця азартних ігор, яким може бути як колишній власник казино, так і науковці, які вивчають гральний бізнес та можуть надати допомогу. Також слідчим залучаються фахівці із числа компетентних працівників контролюючих органів; представників інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх сферах діяльності; приватних осіб, що не входять до штату офіційних структур. Зокрема, для вивчення особливостей грального обладнання та встановлення ознак азартної гри в якості спеціалістів можуть залучатися технічні працівники колишніх казино та інших гральних закладів, які обслуговували обладнання казино. В якості спеціалістів слідчим, прокурором також залучаються спеціалісти програмісти, техніки, які мають спеціальні знання в галузі програмування, системних технологій та Інтернет технологій, оскільки дуже часто інформація на вінчестерах та доступ до ігрових серверів може бути закритий, закодований, чи певним чином прихований новими технологіями.

¹⁸⁸ Енциклопедія судової експертизи / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М.: Юристъ, 1999. – 552 с.

Зазначені фахівці надають допомогу у формі консультацій, порад, рекомендацій, роз'яснень, наданні довідкової інформації.

Спеціальними економічними, бухгалтерськими знаннями володіють також працівники контролюючих органів, які, відповідно до чинного законодавства, мають право проводити перевірки суб'єктів господарювання. Саме під час проведення таких перевірок часто виявляються ознаки грального бізнесу, а вищезазначені спеціалісти контролюючих органів, можуть надавати консультації щодо економічних чи бухгалтерських питань, що виникають у працівників правоохоронних органів від час вивчення складеного ними акту перевірки.

2. Залучення спеціаліста до проведення перевірок, що проводяться за вимогою правоохоронних органів або правоохоронними органами. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні» від 22 грудня 2010 року № 2852-VI надає право органам міліції проводити перевірки дотримання вимог законодавства про заборону грального бізнесу. Ініціатива в їх проведенні належить оперативно-розшуковим підрозділам під час проведення ними оперативно-розшукової діяльності, або слідчому під час досудового розслідування для встановлення юридично значимих фактів.

При цьому, органи міліції до проведення перевірок можуть залучати фахівців з економічною освітою (бухгалтерів, аудиторів) чи фахівців комп'ютерних технологій. Метою таких перевірок є цілеспрямоване виявлення фактів, що вказують на ознаки зайняття гральним бізнесом з метою виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, для подальшого внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування або ж для звернення з позовом до суду про застосування фінансових санкцій, передбачених Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Акти перевірок розглядаються в матеріалах кримінального провадження як документи, що є джерелами доказів відповідно до ст. 99 КПК України.

3. Перевірка за криміналістичними обліками. На цей вид процесуальної форми використання спеціальних знань вперше звернули увагу М. Г. Щербаковський і О. О. Кравченко¹⁸⁹. Вони вважають, що

¹⁸⁹ Щербаковський М. Г. Напрямки удосконалення процесуального положення і функції спеціаліста та експерта в проєкті кримінально-процесуального кодексу України / М. Г. Щербаковський, О. А. Кравченко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2000. – № 3. – С. 223–230.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

у таких перевірках виникає потреба в процесі проведення оперативно-розшукових заходів чи під час досудового слідства.

Криміналістичні обліки являють собою засновану на спеціальних знаннях систему накопичення, зберігання і використання криміналістично значущих об'єктів або інформації про них, призначену для розкриття і розслідування злочинів. Звернення до обліків може сприяти встановленню особи організатора грального бізнесу за відбитками рук, фотозображенням або іншими даними, ідентифікувати гральне обладнання чи заборонені до використання предмети тощо¹⁹⁰.

Таким чином оперативний працівник може встановити особу організатора грального бізнесу за відбитками пальців чи фото, ідентифікувати гральне обладнання чи заборонені до використання предмети тощо.

Механізм використання цієї форми спеціальних знань полягає в поданні працівником оперативного підрозділу або слідчим запиту в інформаційний або експертно-криміналістичний підрозділ щодо певної інформації з надсиланням відповідних матеріалів (дактилокарт, слідів рук, взуття, знарядь зламу з місця вчинення нерозкритого злочину, фотозображень осіб, підроблених документів тощо). Результати пошуку відбиваються у довідці встановленої форми, яка надсилається ініціатору запиту. Довідка не є джерелом доказів, а має тільки орієнтує значення. У випадку встановлення тотожності в результаті облікової перевірки, як правило, призначаються відповідні судові експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, ідентифікації особи за ознаками зовнішності тощо).

Результати пошуку відбиваються у довідці встановленої форми, яка надсилається ініціатору запиту. Довідка не є джерелом доказів, вона має орієнтує значення, а тому за результатами облікових перевірок і досліджень, як правило, призначаються відповідні експертизи.

Криміналістичні обліки у МВС України функціонують відповідно до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, що затверджена Наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390¹⁹¹ та Інструкції про порядок

¹⁹⁰ Татаров О. Ю. Інформаційна підтримка розслідування злочинів в Україні у XIX ст. / О. Ю. Татаров // Використання сучасних інформаційних технологій підрозділами МВС для розкриття та розслідування злочинів: матеріали всеукр. наук. – практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 28 листоп. 2008 р.). – С. 5.

¹⁹¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» від 10.09.2009 № 390 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – Ст. 72.

функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, затвердженої Наказом МВС України від 11.09.2001 р. № 785¹⁹².

Процесуальні форми використання спеціальних знань мають більш важливе значення для розслідування, оскільки результати використання спеціальних знань у процесуальній формі, як правило, мають процесуальне значення доказів у кримінальному провадженні. Факт застосування спеціальних знань у таких випадках відбивається у процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих і судових дій, висновках експертів), порядок складання яких визначений у нормах кримінально-процесуального законодавства.

Додержання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених в них фактичних даних і можливості їх використання в якості доказів. Фактичні дані, встановлені в результаті непроцесуальних дій повинні бути перевірені процесуальним шляхом.

Процесуальні форми використання спеціальних знань застосовуються як для самостійного вирішення певних завдань розслідування, так і для перевірки фактів, встановлених непроцесуальним шляхом¹⁹³. При розслідуванні зайняття гральним бізнесом можливі такі процесуальні форми використання спеціальних знань.

1. Залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК). Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Особливо важливим є його залучення до розслідування у випадку, якщо гральний бізнес організований за допомогою мережі Інтернет чи спеціального складного грального програмного забезпечення.

Зокрема, при розслідуванні факту зайняття гральним бізнесом у справі № 1/2609/1064/12 працівниками міліції було залучено спеці-

¹⁹² Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, затверджена Наказом МВС України від 11.09.2001 № 785 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 227.

¹⁹³ Лук'янчиков Є.Д. Процесуальні форми участі особи, що володіє спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві / Є.Д. Лук'янчиков // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей. – К.: Міністерство юстиції України, 2010. – С.91–94.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

*аліста – експерта НДЕКЦ ГУМВС України в м. Києві, який встановив, що вилучене обладнання є гральними автоматами*¹⁹⁴.

Спеціаліст звертає увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та фіксацією доказової інформації під час проведення слідчої (розшукової) дії, дає пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при її проведенні. Спеціаліст вправі звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії. Процедура участі спеціаліста і одержані результати відбиваються в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії.

За результатами вивчення слідчої практики, найчастіше до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій залучається спеціаліст-криміналіст для здійснення фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення судових експертиз. Але в кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом слідчий також залучає спеціалістів-бухгалтерів та спеціалістів із комп'ютерної техніки.

2. Проведення судової експертизи (ст. ст. 242–245 КПК України). Ця форма використання спеціальних знань за своїм значенням визнається основною, оскільки надає найбільших можливостей у застосуванні науково-технічних досягнень для вирішення завдань кримінального судочинства. Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») ¹⁹⁵.

На думку Н. І. Клименко, процесуальне законодавство, що регулює порядок призначення експертиз, потребує вдосконалення щодо передбачення можливості призначення конкурентної (альтернативної) експертизи з метою забезпечення змагальності судового процесу¹⁹⁶. Ця проблема вирішена в КПК 2012 року шляхом надання права будь-якій зі сторін звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді, а також надання стороні захисту права самостійно залучати експертів на договірних засадах (ст. 243 КПК України). При цьому, ч.2

¹⁹⁴ Вирок Солом'янського районного суду від 23 серпня 2012 року у справі № 1/2609/1064/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25887011>.

¹⁹⁵ Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

¹⁹⁶ Детальніше див. *Клименко Н. І.* Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи / Н. І. Клименко // Журнал «Теорія і практика судової експертизи». – 2011. – № 11. – С. 211–216.

ст. 101 КПК України визначає, що кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, що відповідно забезпечив реалізацію принципу диспозитивності¹⁹⁷.

Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Призначення експертизи обумовлюється ситуацією, в якій іншими засобами доказування не вдається достовірно встановити окремі обставини злочину, що розслідується. Визначити таку необхідність в кожній конкретній ситуації повинен слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд, які вирішують питання про необхідність залучення судового експерта.

Судово-експертні дослідження відрізняються від інших форм застосування спеціальних знань характерною процесуальною процедурою, регламентованою законодавством і достовірністю одержаних результатів. Суб'єктом застосування спеціальних знань в даному випадку виступає особлива процесуальна фігура – експерт, обов'язки і права якого чітко визначені кримінальним процесуальним законодавством (ст. 69 КПК України).

Експерт на відміну від спеціаліста, який бере участь у проведенні слідчої дії під керівництвом слідчого, самостійно проводить дослідження і його результати оформлює у вигляді висновку, за який несе особисту відповідальність. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Висновок експерта як процесуальний документ є джерелом доказів і повинен відповідати певним вимогам, сформульованим у законі (ст.ст. 101, 102 КПК України).

Для забезпечення глибокого і всебічного дослідження експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших

¹⁹⁷ Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України / Л. М. Лобойко. – Донецьк: Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Ліра лтд., 2004. – 216 с.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу». Разом з тим, перераховані повноваження все ж не дозволяють експерту за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи.

Проте поєднання широких повноважень експерта і юридичної відповідальності є його відмінною рисою як носія спеціальних знань, оскільки законодавством передбачається кримінальна відповідальність судового експерта за дачу завідомо неправдивого висновку (ст. 178 КК) та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 179 КК), що є однією з гарантій правильності та достовірності його висновку.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для підготовки висновку з досліджуваних питань. Фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності. Також у Міністерстві юстиції ведеться спеціальний Реєстр атестованих судових експертів. Сторони кримінального провадження й суди зобов'язані доручати проведення судових експертиз відповідним установам або фахівцям, внесеним до цього Реєстру.

При розслідуванні зайняття гральним бізнесом найчастіше призначають криміналістичні експертизи: почеркознавчі; техніко-криміналістичні експертизи документів та трасологічні. Призначають також експертизи комп'ютерної техніки й програмних продуктів (комп'ютерно-технічні експертизи); товарознавчі, економічні експертизи; судово-психіатричні та інші види судових експертиз.

Детально порядок призначення й проведення судових експертиз врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних

досліджень, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями)¹⁹⁸.

Експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів (комп'ютерно-технічна експертиза) призначается при вчиненні зайняття гральним бізнесом шляхом використання комп'ютерної техніки, доступу до мережі Інтернет: створення Інтернет-казино, Інтернет-клубів, інтерактивних гральних клубів, або ж використання грального обладнання зі спеціальним програмним забезпеченням, встановлення на комп'ютерах спеціального програмного забезпечення тощо. У цьому випадку обов'язковою умовою для вчинення злочину є встановлення спеціального комп'ютерного обладнання, спеціального програмного забезпечення (ігрових програм), або ж встановлення зв'язку комп'ютерного обладнання з ігровими серверами в мережі Інтернет.

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи можуть бути:

- системні блоки персональних комп'ютерів (ПК);
- накопичувачі на жорстких магнітних дисках;
- диски для лазерних систем зчитування;
- флеш-карти (USB, мобільних телефонів, фотоапаратів тощо) та інші.

Як правило, в інтерактивних клубах встановлено декілька комп'ютерів (адміністратора, клієнтські машини), що задіюються для надання клієнтам послуг грального бізнесу за допомогою Інтернет-мережі або локальної мережі.

Функції машини адміністратора – забезпечення доступу до Інтернет-мережі іншим комп'ютерам (клієнтським машинам) тощо. Зазначена функція отримала назву «адміністрування». Вказані машини (комп'ютери) поєднані між собою у локальну мережу.

Для забезпечення належного документування злочинної діяльності та дослідження слідів вчинення злочину необхідно вилучати як комп'ютери (машини) клієнтів, так і адміністратора.

Для забезпечення проведення якісних досліджень особлива увага під час проведення експертних досліджень звертається на таке:

- сукупність програмних файлів, що знаходяться на жорсткому диску (програмні продукти, наявність сертифіката автентичності тощо);

¹⁹⁸ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 № 144/5) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 5. – Ст. 275.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

- розміщення ярликів, файлів та папок на жорсткому диску, усталеного програмного забезпечення (симуляторів гральних автоматів, наприклад, виробництва Novomstic та Igrodosft);
- працездатність (спроби) виклику дій, які здійснюються при натисканні на ярлики, файли, після чого можливо отримати доступ до ресурсів, зокрема до Multi Gaminator – симулятора грального автомата;
- активацію користувачів, отримання скриншотів;
- установлення факту позиціонування комп'ютерів як грального обладнання (як ігровий термінал (гральне обладнання) з відповідним ID номером (даний номер може мати від'ємне значення), реєстрація здійснюється за номером телефону або за допомогою поштової скриньки;
- установлення шляху ідентифікації кожного гравця в системі за допомогою отриманих логінів та паролів;
- принцип використання платіжної системи та її зв'язок із гравцем і сайтом з азартними іграми;
- аналіз виявлених лог-файлів програмних продуктів (наприклад, Novomatic та Igrosoft);
- дослідження журналу браузера Internet Explorer або іншого з метою встановлення факту використання доступу до Інтернет-мережі (до ігрових ресурсів) тощо.

Комп'ютерно-технічна експертиза була призначена у справі № 1916/209/2012 про зайняття гральним бізнесом (встановлено, що особа організувала гральний заклад шляхом розміщення в ньому комп'ютерів з платіжною системою «Pay-Sys» та програмним забезпеченням «VIS-Games»). Відповідно до висновку комп'ютерно-технічної експертизи № 1–1429/11 від 01 грудня 2011 року на жорстких дисках усіх системних блоків персональних комп'ютерів було розміщене ігрове програмне забезпечення «VIS-Games», тобто обладнання, що надає можливість проводити азартні ігри. Вказаний висновок експерта був визнаний доказом винуватості особи у вчиненні злочину¹⁹⁹.

В ході розслідування іншої кримінальної справи № 1/0304/41/12 шляхом проведення комп'ютерно-технічної експертизи встановле-

¹⁹⁹ Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 31 січня 2012 року у справі № 1916/209/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21394627>.

но, що гральні пристрої переобладнані з гральних автоматів у ігрові атракціони вилученням із схемотехніки купюротримувача та купюротидавача, а також емуляцією в програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей, що дозволило особі створити зал гральних атракціонів²⁰⁰.

Згідно висновку експерта у кримінальній справі № 1–60/11, на кожному жорсткому диску п'яти системних блоків встановлено програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється ігровий процес через глобальну систему Інтернет. Зміст текстових файлів в каталогах «igrosoft logs», «megajack logs», «ново-тис logs», свідчить про дату, час запуску та виходу з ігрових програм²⁰¹.

Згідно висновку експерта з інформаційної безпеки у провадженні № 199/4920/13-к вилучені в ході досудового розслідування пристрої, а саме гральні автомати у кількості 10 штук, відносяться до електромеханічних пристроїв грального призначення для проведення азартних ігор, мають атрибути апаратів для проведення азартних ігор – вибір пропонованих ігор, наявність підключення до програм на основі генератора випадкових чисел, можливість управління режимом гри без встановленого за часом ліміту тривалості гри і за призначенням є такими, що дозволяють їх використання в якості апаратів для проведення азартних ігор. Пристрої використовувалися в якості гральних автоматів і видача виграшу проводилася по факту із залученням співробітників закладу²⁰².

Основними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- встановлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів, наявності неліцензійних змін в технічному обладнанні чи програмному забезпеченні;
- виявлення інформації (відновлення вилученої), що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;

²⁰⁰ Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 31.05.2012 року у справі № 1/0304/41/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

²⁰¹ Вирок Томашпільського районного суду Вінницької області від 11.04.2011 року у справі № 1–60/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15036050>.

²⁰² Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 13.05.2013 року у справі № 199/4920/13-к (1-кп/199/156/13) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31135407>.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

- установа характеристики програмного продукту та його віднесення до ігрових програм;
- встановлення змін в програмному забезпеченні, які дозволяють проводити азартні ігри;
- встановлення можливостей підключення комп'ютерно-технічних засобів до ігрових серверів чи мережі Інтернет з доступом до азартних ігор;
- установа характеристик встановленого програмного забезпечення на предмет можливості проведення азартних ігор;
- визначення якісних змін характеристик комп'ютерного чи грального обладнання, встановлення переробки, переобладнання з метою його використання в незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграшу; встановлення забороненого програмного забезпечення тощо).

Товарознавчі експертизи зазвичай призначаються для дослідження грального обладнання, яке не містить програмного забезпечення та не використовує комп'ютерних технологій (гральні столи, рулетки, фішки, гральний набір для покеру тощо). Так, гральний бізнес характеризується своєю транскордонністю, його організатори співпрацюють з організаторами грального бізнесу за кордоном, отримують від них інформацію про нове гральне обладнання, яке раніше не використовувалося на території України. Слідчому самостійно інколи складно встановити, чи є вилучене обладнання гральним, чи дає воно можливості одночасно робити ставку, проводити гру, визначати її результат і виплачувати виграш, а також для якого виду азартних ігор воно може використовуватись, механізм його використання (механізм розіграшу, запланований розмір виграшу тощо). Для вирішення цих питань призначають товарознавчу експертизу. Шляхом проведення цієї експертизи встановлюється виробник грального обладнання та/або постачальник, що сприяє встановленню кола осіб, які сприяли вчиненню злочину чи брали участь у його організації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

- визначення належності товарів до класифікаційних категорій, прийнятих у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність, визначення серійного номеру тощо);
- визначення якісних змін характеристик товарної продукції, встановлення переробки, переобладнання товару з метою його

використання в незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграш);

- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, переобладнанні у процесі експлуатації);
- установа способу виробництва продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;
- визначення виробника товару чи постачальника, перевірка законності нанесення серійних номерів, клейма чи інших маркувань, які дають можливість його ідентифікувати.

При зайнятті гральним бізнесом, як і будь-яким видом господарської діяльності, обов'язково ведеться бухгалтерський облік здійснюваних операцій та фіксуються результати такої діяльності. **Економічна експертиза** призначається, коли для вирішення певних завдань розслідування, потрібні спеціальні економічні знання. Вона призначається для дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів обліку господарських операцій²⁰³. Економічна експертиза при розслідуванні зайняття гральним бізнесом дозволяє також встановити розмір отриманих прибутків від такої незаконної діяльності, що може вплинути на тяжкість призначеного покарання, також така експертиза дозволяє встановити спосіб приховування зайняття гральним бізнесом та під яку господарську діяльність здійснювалося його маскування (яким чином проводився бухгалтерський облік зроблених ставок та виплачених виграшів).

Головними завданнями дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку й звітності (економічної експертизи) є:

- встановлення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, в тому числі грошових, надання послуг з метою виявлення факту приховування зайняття гральним бізнесом та заміни його іншими законними господарськими операціями;
- встановлення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, витрат;

²⁰³ Дондик Н.Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Крим. процес та криміналіст.; суд. експертиза; оперативно-розшук. Діяльність» / Н.Я. Дондик. – Х., 2006. – 20 с.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

- встановлення способу відображення в обліку операцій із прийняття грошових коштів у вигляді ставок та обліку видачі коштів у вигляді виграшів;
- встановлення недоліків в організації бухгалтерського обліку, що вказують на сфальсифікованість чи необґрунтованість відображених бухгалтерських операцій та свідчать про те, що насправді проводилися інші бухгалтерські операції, ніж ті, що відображені в бухгалтерському та податковому обліку.

Техніко-криміналістична експертиза документів призначається для встановлення ознак підробки документа, встановлення дійсного змісту пошкодженого чи знищеного документа тощо, скільки при зайнятті гральним бізнесом злочинці часто намагаються знищити всі документальні підтвердження здійснення незаконної діяльності.

Завданнями техніко-криміналістичної експертизи документів є:

- встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту;
- виявлення залитих, закреслених, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та обвуглених документах;
- встановлення виду та ідентифікація засобів письма за штрихами; визначення відносної давності виконання документа або його реквізитів, а також послідовності їх нанесення;
- встановлення цілого за частинами документа; встановлення факту підробки документа чи його реквізитів із застосуванням копіювально-множувальної, комп'ютерної техніки чи іншими способами тощо.

Часто злочинці намагаються знищити сліди злочинної діяльності – грального бізнесу, зокрема, документи, що свідчать про здійснення цього виду забороненої господарської діяльності або замаскувати цю діяльність під законний вид, для чого підробляють бухгалтерські документи, господарські договори, знищують дійсну документацію. Техніко-криміналістична експертиза документів дозволяє відновити втрачену інформацію та використати її у доказуванні винуватості особи у вчиненні цього злочину.

Трасологічна експертиза призначається за наявності вилучених на місці події трасологічних слідів, які свідчать про подію злочину

чи особу злочинця. Головними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь; діагностика (встановлення властивостей, станів) об'єктів; ситуаційні завдання (встановлення механізму слідоутворення тощо).

На вирішення трасологічної експертизи можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів²⁰⁴. Виявлені сліди дають інформацію про спосіб вчинення злочину, особу злочинця та інші обставини, важливі для розслідування кримінального провадження.

Почеркознавча експертиза при розслідуванні зайняття гральним бізнесом призначається для ідентифікації виконавця рукописного тексту (буквених та цифрових записів) та підписів. За допомогою цього виду експертизи вирішуються й деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної вікової групи тощо)²⁰⁵.

У провадженнях щодо зайняття гральним бізнесом проведенням почеркознавчих експертиз встановлюється особа організатора грального бізнесу, яка вчиняла всі організаційні дії із відкриття грального закладу, підписувала необхідну документацію та керувала бізнесом. Проведення такої експертизи дозволяє встановити зв'язки окремо виявленого грального закладу і його організатора з іншими гральними закладами, дослідивши підписи та почерк в документах, складених в різних закладах, а також встановити факт оформлення документації на підставну особу, підроблення її підписів у документах.

У кримінальній справі № 0304/557/12 проведенням почеркознавчої експертизи встановлено, що рукописний текст «Забрав – 1000» і підпис у зошиті прийому-передачі готівки є виконаним підсудною особою. Висновок експерта в сукупності з іншими доказами свідчив про

²⁰⁴ Експертизи у судовій практиці: [наук. – практ. посіб.] / за ред. В. Г. Гончаренка. – [2-ге вид., переробл. і допов.] – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 397 с.

²⁰⁵ Брусенцова И. В. Почерковедческая экспертиза: этапы развития и современные возможности / И. В. Брусенцова // Юрист. – 2004. – № 11. – С. 2–19.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні...

*винуватість підсудного у організації залу гральних автоматів, проведенні азартних ігор, а отже, відповідно, вчиненні зайняття гральним бізнесом*²⁰⁶.

*В іншому кримінальному провадженні № 226/809/13-к щодо обвинуваченого у вчиненні зайняття гральним бізнесом було винесено виправдувальний вирок, оскільки згідно висновку почеркознавчої експертизи встановити, ким саме виконаний рукописний текст в зошитах з чорновими записами та на фрагменті аркуша не представилося можливим (через відсутність сукупності співпадаючих ознак, яка б дозволила встановити тотожність їх виконавця*²⁰⁷.

Оскільки азартні ігри мають здатність формувати стійку психічну залежність у гравців «лудоманію», яка визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я з присвоєнням їй міжнародного коду F63.0. психічною хворобою і віднесена до розладів звичок та потягів у деяких випадках необхідне призначення судово-психіатричної експертизи.

Судово-психіатрична експертиза встановлює, чи є в гравця психічне захворювання, спричинене азартними іграми – залежність від азартних ігор (лудоманія) і чи вплинуло воно на його участь в азартних іграх або ж вчинення ним інших злочинів.

Завданнями судово-психіатричної експертизи є: встановлення наявності в особи психічної залежності від азартних ігор; встановлення ступеня залежності особи від азартних ігор та можливості керувати своїми діями тощо.

Призначення зазначеної експертизи є необхідним під час розслідування зайняття гральним бізнесом як для встановлення обставин, що впливають на тяжкість призначеного покарання (зокрема, у випадку наявності значної кількості гравців-«лудоманів», встановлення участі в азартних іграх неповнолітніх гравців), так і у випадку розслідування злочинів, вчинених гравцями, як правило, з метою продовження гри (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства тощо).

3. Допит експерта (ст. 95, ч. 7 ст. 101 КПК України). Ця слідча (розшукова) дія є похідною від експертизи процесуальною формою використання спеціальних знань. Кожна сторона кримінального про-

²⁰⁶ Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 31.05.2012 року у справі № 1/0304/41/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

²⁰⁷ Вирок Димитровського міського суду Донецької області від 21.08.2013 р. у справі № 226/809/13-к (1-кп/226/67/2013) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33071996>.

вадження має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. В слідчій практиці мають місце ситуації, коли при ознайомленні з висновком експерта будь-яка зі сторін кримінального провадження доходить висновку, що викладені в ньому положення через нечіткість чи неоднозначність відповіді потребують доповнень, або ж в силу специфічності й нетиповості справи – певних пояснень. Допит експерта в судовому засіданні проводиться для роз'яснення чи доповнення його висновку, якщо немає потреби в проведенні додаткової експертизи.

Пояснення експерта можуть стосуватися наступних положень висновку: обраної методики дослідження; використання в експертизі науково-технічних засобів та їх можливостей; критеріїв оцінки, яких дотримувався експерт при дослідженні; окремих термінів і формулювань, що були використані тощо²⁰⁸.

Варто зазначити, що допит може проводитися не тільки щодо наданого експертом категоричного чи ймовірного висновку, але й щодо висновку про неможливість вирішення поставлених питань. В такому випадку, предмет допиту можуть становити обставини, що перешкоджають одержанню позитивного результату дослідження та здійснювані експертом заходи щодо їх подолання. Отже, результати допиту експерта можуть слугувати підставою для призначення додаткової чи повторної експертизи того ж виду або іншої експертизи, а також для проведення інших процесуальних дій.

Отже, процесуальні й непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час виявлення та розслідування злочинів органічно пов'язані між собою й надають достатньо широкі можливості оперативним підрозділам, слідчому й суду впровадження в доказування новітніх досягнень науки і техніки.

Під час розслідування зайняття гральним бізнесом, використання спеціальних знань дозволяє отримати більше інформації про злочин у випадках, коли знань слідчого недостатньо, дають можливість прийняти правильне й обґрунтоване рішення про винуватість підозрюваного у вчиненні злочину, спосіб його вчинення та приховування, а також іншу необхідну та важливу для доказування інформацію.

²⁰⁸ Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): [учебное пособие] / Ю. К. Орлов. – М.: Юристъ, 1995. – 64 с.

3.4. ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМОГИ ЗМІ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ

Зайняття гральним бізнесом характеризується високою латентністю, тобто значною поширеністю прихованих гральних закладів, через що працівникам правоохоронних органів буває вкрай складно виявити факти вчинення цього злочину. Враховуючи, що більшість гральних закладів маскуються під законні заклади, приховуючи гральне обладнання в інших приміщеннях, недоступних для всіх відвідувачів, та надають доступ до нього лише перевіреним клієнтам, працівникам міліції складно задокументувати факти організації чи проведення азартних ігор під час проведення оперативно-розшукової діяльності. Тому участь представників громадськості та ЗМІ є дуже важливою для викриття фактів незаконної діяльності.

Про можливості та способи використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні злочинів зазначається в роботах багатьох вчених-криміналістів, зокрема: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, І. О. Возгріна, В. Г. Гончаренка, Л. Я. Драпкіна, В. С. Кузьмічова, В. О. Образцова, П. В. Цимбала, М. П. Яблокова та ін.

Одержання слідчим будь-якого виду інформації, навіть за відсутності безпосереднього міжособистісного спілкування з усім населенням території, все ж відбувається в умовах спілкування опосередкованого, в умовах комунікації, що забезпечують ЗМІ, передаючи населенню отриману від слідчого інформацію²⁰⁹.

В Україні діяльність ЗМІ регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших. Разом з тим, визначення ЗМІ надано лише в чинному в Україні Законі Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 01.08.1990 року, в якому зазначено, що під ЗМІ розуміються – газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістика, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації²¹⁰. Очевидним є те, що вказане визначення є

²⁰⁹ Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності [Навчальний посібник]. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 106 с. – С. 33.

²¹⁰ Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 01.08.1990 року № 1552-І // Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1990. – № 26. – Ст. 492.

застарілим і не враховує реалій сьогодення, оскільки, зокрема, Інтернет-видання в ньому не визначаються як ЗМІ. Прийняті ж в Україні ряд законодавчих актів регулюють порядок діяльності лише окремих видів ЗМІ, при цьому жоден з них не передбачає порядку участі ЗМІ в розслідуванні та розкритті злочинів.

Фактично, на сьогодні ЗМІ є єдиною системою, що включає в себе такі підсистеми – друковані ЗМІ (газети та журнали); радіомовлення; телебачення; Інтернет.

У зв'язку з цим виникає гостра необхідність на основі вивчення практики діяльності ЗМІ, правоохоронних органів та особливостей злочину – зайняття гральним бізнесом виділити можливі форми участі ЗМІ в розслідуванні цього злочину.

В. В. Ворошилов розглядає систему ЗМІ, як самостійну індустрію, яка направлена на формування суспільної свідомості з використанням організаційно-технічних комплексів, які забезпечують швидку передачу та масове тиражування словесної, образної та музикальної інформації. При цьому, на його думку, кожна форма ЗМІ має свою знакову систему: преса – письмове слово або візуальний образ; радіо – усне слово, музику; телебачення синтезує усне слово, рухоме зображення й музику²¹¹.

У Законі «Про пресу та інші засоби масової інформації» масовою інформацією розуміються публічно розповсюджені друковані, аудіо- та аудіовізуальні повідомлення й матеріали, тобто інформація, яка розповсюджена невизначеному колу осіб. Зокрема, як зазначає Н. Г. Джинчарадзе масова інформація може бути як персоналізованою, так і безособистісною, вона циркулює у межах численної анонімної аудиторії і має мету викликати певну громадську думку або соціальний відгук²¹².

Відповідно для формування активної громадянської позиції та негативного ставлення до азартних ігор як до злочину необхідна активна робота ЗМІ, спрямована на постійне інформування населення про виявлені факти грального бізнесу, їх суспільну небезпеку для населення, конкретні приклади завданої шкоди тощо.

Серед загальних напрямків використання правоохоронними орга-

²¹¹ Ворошилов В. В. Журналистика. – [Учебник. 3-е издание] / В. В. Ворошилов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 447 с. – С. 121.

²¹² Джинчарадзе Н. Г. Інформаційна культура [Навч. Посібник] / Н. Г. Джинчарадзе. – К., 1999. – 147 с. – С. 123.

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

нами ЗМІ Ю. В. Наумкін виділяє: а) формування громадської думки у сфері правопорядку; б) профілактика правопорушень; в) правове виховання; г) розкриття та розслідування злочинів та інші²¹³. Проте вказані напрямки співпраці зі ЗМІ визначаються самим слідчим з урахуванням злочину, що розслідується, та слідчої ситуації, що склалася. Слід зазначити, що на відміну від профілактики злочинів, в якій ЗМІ давно й ефективно залучаються правоохоронними органами, у сфері боротьби зі злочинністю їх потенціал використовується далеко не в повній мірі.

Використання допомоги ЗМІ відбувається у формі їх взаємодії з правоохоронними органами та є засобом оптимізації діяльності кожного з них. Так, для ЗМІ це можливість удосконалити інформування громадськості з питань боротьби зі злочинністю (в тому числі забезпечити відкритість діяльності правоохоронних органів), а також сформуванню правосвідомість та правозацікавленість населення²¹⁴. Для правоохоронних органів це спосіб отримати допомогу від населення для вирішення своїх завдань і засіб розширення джерел інформації, необхідних для виконання певних функцій²¹⁵.

Першим напрямком використання допомоги ЗМІ при розслідуванні зайняття гральним бізнесом є формування громадської думки. Так, у структурі МВС (та його територіальних підрозділів) функціонує управління (відділ) з питань зв'язків із громадськістю, представники яких проводять регулярні прес-конференції з повідомленнями про ситуацію, яка склалася в країні у сфері грального бізнесу, виявлені факти злочинної діяльності, проблеми, що виникають в ході розкриття та розслідування злочинів цього виду, негативні наслідки, що спричиняються вчиненням цього злочину тощо, а також наводять практичні приклади ігрової залежності, стан злочинності серед гравців та інші дані. Вказана інформація розповсюджується ЗМІ серед населення, в наслідок чого формується негативне ставлення населення до азартних ігор, що провокує його повідомляти про всі факти зайняття граль-

²¹³ Наумкин Ю. В. Взаимодействие правоохранительных органов и учреждений массовой информации в обеспечении социалистического правопорядка: автореферат дис. на соиск. уч. степени докт. юр. наук: спец. 12.00.09 / Ю. В. Наумкин. – М., Академия МВД СССР, 1988. – 30 с. – С. 27.

²¹⁴ Леготкин В. Д. Уголовная ответственность за организацию азартных игр и предупреждение этих преступлений: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. юр. наук: спец. 12.00.08 «Крим. право та кримінолог.» / В. Д. Леготкин – Свердловск, 1991. – 18 с.

²¹⁵ Криминалистика. [Учебник для вузов] / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под. ред. Р. С. Белкина. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 990 с. – С. 335.

ним бізнесом, що можуть бути виявлені. З іншого боку, поширена інформація про кількість викритих гральних закладів викликає страх викриття незаконної діяльності в окремих громадян, які планують вчинення цього злочину, готуються до нього або ж проводять окремі азартні ігри, що спонукає їх до припинення незаконної діяльності чи взагалі відмови від вчинення злочину й, відповідно, виконує функцію попередження злочинів.

Правоохоронні органи також практикують розміщення вказаної інформації на власних Інтернет-сайтах, прохання до громадськості взяти участь у розкритті цих злочинів та повідомляти правоохоронні органи про всі відомі їм факти зайняття гральним бізнесом.

Так, зокрема, УМВС України в Закарпатській області зверталось до жителів краю з проханням повідомляти про факти нелегальної, протизаконної діяльності конкретних закладів телефоном «гарячої лінії»²¹⁶. ГУМВС України в Луганській області, повідомляючи про виявлені факти зайняття гральним бізнесом та адреси гральних закладів на офіційному сайті, також просить повідомляти про відомі факти порушення законодавства у сфері грального бізнесу за вказаним телефоном довіри²¹⁷.

Більш того, якщо правоохоронні органи проводять планове активне й масове висвітлення всіх виявлених фактів грального бізнесу, постійно озвучують цю проблему у виступах із залученням різних ЗМІ (газет, радіо, телебачення, Інтернет), що дозволяє привернути увагу суспільства до вказаної проблеми, залучити до співпраці всі верстви населення різних вікових категорій. Проведене інтерв'ювання працівників прокуратури (зокрема в м. Києві) показало, що на їх думку, ефективним способом протидії зайняття гральним бізнесом будуть так звані виїзні перевірки за участю журналістів. Як зазначається, перевага такого підходу – у наданні «живої», а тому переконливої інформації, більш красномовної, ніж формалізований прес-реліз.

Таким чином, вказані заходи підвищують увагу громадськості до вказаної проблеми, суспільство звертає увагу на заклади, що підпадають під описання, озвучені працівниками міліції (заклеєні вікна, яскраві написи, підсвітка тощо) та повідомляють правоохоронні орга-

²¹⁶ Телефонуйте на гарячу лінію ГУМВС: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zak-umvs.gov.ua/archive/arhive20.htm>.

²¹⁷ Для кого закон не писаний? 26.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uboz.lugmia.gov.ua/news.php?id=9083&show_news=sqldltnkndokljhk.

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

ни про виявлені ними об'єкти, що значно підвищує шанси викриття гральних закладів, звідси, відповідно, й рівень розкриття та розслідування злочинів.

Таким чином, діяльність ЗМІ направлена на громадськість, яка отримує вказану інформацію й використовує її. А, отже, правильна співпраця правоохоронних органів із ЗМІ одночасно є співпрацею з громадськістю, що значно підвищує ефективність розслідування. Так, слідчий фізично не здатний виявити та допитати всіх можливих свідків, проте, повідомлення ЗМІ про певну подію й пошук свідків активізує громадськість, в наслідок чого свідки самі з'являються до слідчого з метою допомоги в розкритті та розслідуванні злочину.

ЗМІ також відіграють важливе значення у викритті фактів вчинення зайняття гральним бізнесом, яке може відбуватися як шляхом отримання інформації правоохоронними органами самостійно із ЗМІ, що є підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності, так і шляхом безпосереднього повідомлення ЗМІ (чи окремими журналістами) виявлених ними фактів зайняття гральним бізнесом, що є підставою для внесення такого повідомлення до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань та початку кримінального провадження.

Слід звернути увагу, що в КПК України 1960 року повідомлення, опубліковані в пресі, визнавалися окремим приводом до порушення кримінальної справи. Проте, як наголошує Ю.В. Стеценко, правове регулювання даного положення потребувало уваги законодавця та внесення відповідних змін до КПК. Зокрема, якщо порівняти інформацію про факт вчинення злочину, яка міститься в ЗМІ, із подібною заявою або повідомленням підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян, то можна зауважити, що останні попереджаються про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК України за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. Вказана стаття КК України передбачає відповідальність за повідомлення інформації про вчинення злочину суду, прокурору, слідчому, однак у ній не вказані повідомлення ЗМІ, які переважно не мають свого конкретного адресана й оприлюднюються для інформування всіх громадян. Відповідно до ст. 302 ЦК України, інформація, що міститься у повідомленнях ЗМІ, засновниками яких є відповідні державні органи або органи місцевого самоврядування, вважається достовірною.

Залишається невизначеним питання щодо ЗМІ, які перебувають у приватній та комунальній власності. Адже діяльність саме цих ЗМІ орієнтована на проведення журналістських розслідувань, в тому числі, про події кримінального характеру. Оприлюднення результатів таких розслідувань можуть містити важливу для слідчого криміналістично значиму інформацію. З огляду на вищевикладене, можна зазначити про неналежний рівень правового забезпечення цього питання²¹⁸. Вважаємо, що однозначно відповісти тільки з огляду на положення КПК України на питання щодо початку досудового розслідування за конкретним повідомленням ЗМІ не є можливим. Так, на нашу думку, такі повідомлення не можуть бути приводом для початку досудового розслідування, оскільки не дозволяють однозначно встановити достовірність інформації, що ними оприлюднюється.

Так, в Україні широко є практика написання журналістами статей на замовлення з метою приниження ділової репутації конкурентів чи для формування хибного уявлення про подію (наприклад, щоб відвести підозру від конкретного суб'єкта та створити видимість причетності до вчинення злочину інших осіб). Тому, більш правильним, на нашу думку, є перевірка таких повідомлень засобами оперативно-розшукової діяльності і початок досудового розслідування за відповідними матеріалами ОРД. Таким чином вказане питання врегульоване у КПК України 2012 р.

Так, в різних ЗМІ (газети, телебачення, Інтернет-сайти) час від часу з'являються повідомлення про проведення журналістами розслідувань та виявлення фактів зайняття гральним бізнесом. *Зокрема, журналісти Рівненсько-Волинського інформаційного порталу «Четверта влада» опублікували на власному сайті <http://4vlada.com> результати проведеного журналістами рейду після перевірки рівненськими депутатами клубів з азартними іграми. За результатами такої перевірки був складений та оприлюднений перелік закладів, що мають ігрові автомати, їх адреси²¹⁹. Опубліковані матеріали з додаванням фотографій гральних закладів стали підставою для повторних перевірок міліцією законності їх діяльності.*

Журналісти телепередачі «Гроші»²²⁰ на телеканалі 1+1 практично в кожному випуску викривають факти зайняття гральним бізнесом.

²¹⁸ Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ю. В. Стеценко. – К., НАВС, 2006. – 238 с. – С. 44.

²¹⁹ Чому міліція не звертає уваги на підпільне казино та гральні автомати у Рівному [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4vlada.com/investigations/11928>.

²²⁰ Офіційний веб-сайт телепередачі «Гроші» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://groshi.1plus1.ua>

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

Цінність такої інформації для слідчого полягає у тому, що журналісти можуть надати відеозапис з зафіксованим процесом вчинення злочину. *Розміщений в цій програмі 13 грудня 2011 р. сюжет про діяльність підпільного залу гральних автоматів в м. Кисві біля аеропорту «Жуляни», неподалік Солом'янського райуправління міліції, став підставою для проведення перевірки закладу органами внутрішніх справ, вилучення грального обладнання та порушення кримінальної справи за фактом зайняття гральним бізнесом. Цими ж журналістами у випуску від 27 червня 2012 р. у репортажі «Рулетка під фуражкою» було викрито гральні заклади в м. Мукачево. У телесюжеті висвітлені факти здійснення у місті Мукачево незаконної підприємницької діяльності із грального бізнесу та «кришування» його правоохоронцями. Щодо виявленого журналістами факту проведення азартних ігор порушено кримінальну справу та почато розслідування. На підставі висловлених заяв журналістів щодо причетності правоохоронних органів до роботи гральних закладів прокуратурою Закарпатської області проводилася дослідча перевірка²²¹.*

Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності можуть бути матеріали ЗМІ, в яких міститься достатня інформація про: 1) злочини, що готуються або вчинені невідомими особами; 2) осіб, які готують або вчинили злочин; 3) осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування кримінального покарання; 4) осіб, які безвісти зникли; 5) розвідувально-підривною діяльністю спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України. Таким чином, законодавство України визначає, що такі повідомлення ЗМІ є приводами та підставами як для проведення оперативно-розшукової діяльності, у процесі проведення якої оперативні підрозділи шляхом застосування оперативно-розшукових заходів (оперативної закупівлі, перевірки тощо) виявляють ознаки злочину.

Проте, слідчому необхідно враховувати передбачені законодавством додаткові гарантії щодо журналістів. Зокрема, згідно з п. 6 ч. 2 ст. 65 КПК України не можуть бути допитані в якості свідка журна-

²²¹ Прокуратура проводить перевірку фактів, викладених у програмі «Гроші» / Прес-служба прокуратури Закарпатської області 28.06.2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goloskarpat.info/zakarpatyya/item/15498-прокуратура-проводить-перевірку-фактів>, – викладених у програмі-гроші.

лісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації. Отже, у випадку самостійного виявлення правоохоронними органами інформації в ЗМІ та відмови журналіста співпрацювати зі слідством, виникають певні обставини об'єктивного характеру, що ускладнюють процес розслідування.

Журналісти іноді особисто подають заяви до правоохоронних органів з повідомленням про вчинення зайняття гральним бізнесом, до якої додають матеріали проведеного ними розслідування, фотографії або відеозаписи. Такі заяви реєструються в Єдиному реєстрі досудових розслідувань та є підставою для початку провадження. В такому випадку журналіст набуває статусу окремого учасника кримінального провадження – заявника, а отже не може відмовитися надати інформацію, потрібну для реєстрації його заяви.

Отримана від журналістів інформація є більш повною, ніж повідомлення, отримані від громадян. Вона, як правило, вже містить зафіксовану інформацію про певні обставини злочину, що значно полегшує слідчому підготовку до проведення огляду місця події, планування розслідування тощо.

Крім того, як правило, журналістами фіксуються факти подання таких заяв за допомогою відеозапису з подальшим використанням його у телепередачах, повідомленням громадськості тощо. Тому, розслідуючи злочини за такими повідомленнями, слідчий піддається психологічному тиску через підвищену увагу громадськості та ЗМІ до цього розслідування, що іноді ускладнює можливість зберегти таємницю розслідування. Разом з тим, така увага громадськості часто суттєво сприяє розслідуванню, оскільки самостійно з'являються нові свідки вчинення злочину, які надають важливу інформацію для розслідування, або ж самі злочинці, які також бачили інформацію у ЗМІ, починають нервувати, здійснювати необдумані дії щодо своєї злочинної діяльності, що полегшує слідчому встановлення їх причетності до вчинення злочину та доказування інших обставин у кримінальному провадженні²²².

Зауважимо також, що відповідно до п. 28 ст. 11 Закону України «Про міліцію» працівники міліції мають право безкоштовно користуватися засобами масової інформації з метою встановлення обставин

²²² Лукьяница Г. Ф. Уголовно-правовые меры борьбы с азартными играми: автореф. дис. на получение науч. степени канд. юр. наук: спе. 12.00.08) / Г. Ф. Лукьяница – М., 1993. – 23 с.

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

вчинення злочинів й осіб, що їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку злочинців, що втекли, зниклих безвісти осіб та в інших випадках, пов'язаних з необхідністю надання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям.

Відповідно до п. 2.1.15 Інструкції з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події, затвердженої Наказом МВС України 04.10.2003 р. № 1155 працівникам ОВС в ході реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події надається право користуватися безоплатно ЗМІ з метою встановлення обставин вчинення злочинів та осіб, які їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку злочинців, які втекли, осіб, які зникли безвісти, та з іншою метою, що пов'язана з необхідністю надання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням міліцією покладених на неї обов'язків²²³.

Таким чином, у випадку необхідності встановлення вказаних в Інструкції обставин злочину чи злочинців, які переховуються від слідства, залучаються ЗМІ. Так, слідчий чи інший працівник правоохоронних органів виступає з заявою, повідомляє про вчинений злочин та надає інформацію, яку вважає необхідною повідомити в кожному окремому випадку та яка буде важливою для встановлення невідомих слідству обставин. ЗМІ, повідомляючи цю інформацію громадськості, привертають увагу останньої до вказаної проблеми й, таким чином, допомагають слідчому встановити осіб, які володіють відомостями, що необхідні для розслідування та розкриття злочину²²⁴.

Проте, необхідно зазначити, що слідчий, який приймає рішення про повідомлення зазначених відомостей у ЗМІ, повинен чітко розуміти, що цією інформацією, даними про факт її виявлення можуть скористатися злочинці²²⁵. Це є особливо важливим в тому випадку, коли зайняття гральним бізнесом вчиняється організованою злочин-

²²³ Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про злочини, інші правопорушення та події, затверджена Наказом МВС України 04.10.2003 № 1155 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 9. – Ст. 115.

²²⁴ Лук'янчиков С.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові та тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 36 с.

²²⁵ Трухачев В.В. Преступное воздействие на доказательственную информацию: Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления, нейтрализации / В.В. Трухачев. – Воронеж: Изд-во Воронеж гос. ун-та, 2000. – 230 с. – С. 138.

ною групою, яка має зв'язки зі ЗМІ. Тому інформація в таких ЗМІ може мати неправдивий характер, дезінформувати населення, створювати негативний імідж співробітників правоохоронних органів.

Використання допомоги ЗМІ здійснюється одночасно з проведенням слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій чи під час проведення оперативно-розшукових заходів. Тому залучення ЗМІ також потребує від слідчого ретельного планування та підготовки до цієї діяльності, а саме вибіру способу залучення, визначення кількості та виду ЗМІ, які підлягають залученню, кола відомостей, які слідчий вважає за необхідне надати ЗМІ і надання яких є необхідним для встановлення невідомих обставин злочину, складання тексту виступу та можливих запитань представників ЗМІ, а також запланованих відповідей на них тощо.

При підготовці до спілкування зі ЗМІ слід враховувати не лише охоплюваність глядацької чи читацької аудиторії та їх вид, але й завдання розслідування, що плануються вирішити, оскільки радіо та телебачення можуть оперативно повідомити інформацію широкому колу громадськості, газети – прокоментувати її, а фахові журнали – теоретично обґрунтувати.

Тому, підготовку до спілкування та спілкування зі ЗМІ краще доручити працівнику відділу зв'язків з громадськістю, у якого більше досвіду у цій сфері, ширша поінформованість про подію загалом, при цьому він не перенавантажених фактичними даними, які заборонено повідомляти ЗМІ, а тому зможе направити спілкування у потрібне русло.

Так, слідчий не має достатньо досвіду спілкування з журналістами, навичок мистецтва риторики, тактики подачі інформації про вчинений злочин, дію слідства, перспективу руху справи. Тому під час інтерв'ю він може розголосити інформацію особистого характеру про підозрюваного, гравців в азартні ігри тощо чи надати суб'єктивну оцінку їх поведінки, розкрити особисті дані свідків чи заявників. Усе це може спричинити до серйозних негативних наслідків: загрози безпеці заявників і свідків, втрати психологічного контакту з ними, втрати доказів, вимоги відшкодування моральних збитків, зниження авторитету органів слідства серед населення тощо.

Щодо участі громадськості, то в науковій літературі чітко сформулювалася позиція, що лише добровільна та добросовісна співпраця громадян з правоохоронними органами є ефективним способом боротьби зі злочинністю, оскільки сприяє її попередженню та припи-

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

ненню. На початковому етапі розслідування слідчий майже завжди звертається за допомогою до громадян, з метою отримання інформації про подію злочину, його учасників. Надання окремими особами й організаціями допомоги в боротьбі зі злочинністю – громадський обов'язок і законна повинність організацій та їх керівників. Організації повинні брати участь у встановленні причин і умов вчинення злочинів (повідомляти правоохоронні органи, надавати необхідну документацію, сприяти участі осіб у процесуальних діях) тощо.

Оскільки участь у різних кримінально-процесуальних діях можуть брати як окремі громадяни, так і їх групи, можна виокремити коло суб'єктів громадського представництва, що визначають види участі громадськості в сучасному кримінальному процесі: а) окремі громадяни, які беруть участь у розслідуванні, посадові особи, учасники кримінального судочинства чи ті, які беруть участь у цьому за власним бажанням; б) неорганізовані, випадкові групи громадян, які не об'єднані ні організаційно, ні спільною роботою; в) трудові та навчальні колективи й інші об'єднання громадян, не створені спеціально для захисту прав людини (профспілки, батьківські комітети, комісії у справах дітей, спортивні організації тощо) і їх представники; г) неурядові правозахисні організації та їх представники²²⁶.

Форми участі представників громадськості у кримінальному судочинстві – це конкретні, урегульовані законом способи їх залучення до діяльності, спрямованої на попередження, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, а також на забезпечення ними захисту прав особи, яка бере участь у кримінальному процесі²²⁷.

Водночас оптимальною формою залучення громадськості до вказаної сфери є участь громадян в якості присяжних; понятих; незацікавлених учасників відкритих судових розглядів; захисників; представників неповнолітнього, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача; заявників про вчинений злочин чи такий, що готується; осіб, які беруть участь у профілактиці та попередженні злочинів; осіб, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій; осіб, які бе-

²²⁶ Еникеев З.Д. Механизм уголовного преследования: [учеб. пособие] / З.Д. Еникеев. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 2002. – 116 с. – С. 47.

²²⁷ Лановенко И. П. О некоторых формах вовлечения общественности в борьбу за искоренение преступности / И.П. Лановенко, Ф.А. Лопушанский // Криминалистика и судебная экспертиза: [Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ]. – Киев, 1964, Вып. 1. – С. 79–86.

руть участь у затриманні злочинців; помічників слідчого чи прокурора; осіб, які вносять заставу чи поручаються за особу та інші²²⁸.

Визначені форми залучення громадськості класифікують за різними підставами, проте найбільш широко використовується класифікація за процесуальною урегульованістю участі на процесуальних і непроцесуальних учасників громадськості в розкритті та розслідуванні злочинів. До процесуальних належать поняті, спеціалісти, заявники. Відомості щодо їх участі заносяться слідчим до протоколу слідчої (розшукової) дії. Проте до проведення слідчих (розшукових) дій залучаються також інші особи, відомості про яких у протоколах відповідних слідчих дій, як правило, не відображаються. Ці особи надають допомогу слідчому у відкритті закритих кімнат, сейфів, зокрема, під час обшуку грального закладу слідчий може залучати столяра, слюсаря, сантехніка тощо. Такі особи є виконавцями певних дій, технічної, допоміжної роботи, яку слідчий не зобов'язаний здійснювати самостійно. Тому таких осіб доцільно називати учасниками-виконавцями, діяльність яких не має процесуальної регламентації.

Залучення громадськості до участі в розслідуванні злочинів може здійснюватися з особистої ініціативи особи чи після запрошення її слідчим. У першому випадку громадянин діє з власної волі, бажаючи припинити злочинну діяльність грального закладу з власних мотивів (негативне ставлення до азартних ігор, наявність у сім'ї гравця, порушення спокою, активна громадянська позиція тощо). Якщо ж особа здійснює допомогу у розслідуванні злочину за запрошенням слідчого, то це, як правило, є процесуальною формою участі громадськості, і її діяльність регламентується кримінальним процесуальним законодавством.

Участь громадськості у розкритті та розслідуванні зайняття гральним бізнесом активно проявилася у м. Рівне, де за розпорядженням міського голови «Про створення комісії з метою виявлення місць розміщення ігрових автоматів» від 01 березня 2011 року, спеціально створено депутатську комісію, яка здійснювала перевірку гральних закладів, а у випадку встановлення ними фактів проведення азартних ігор, одразу викликали представників ЗМІ та правоохоронних органів»²²⁹.

²²⁸ Томин В. П. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: [учеб. пособие] / Томин В. П. – Горький, 1978. – 96 с. – С. 52.

²²⁹ Депутатська обласна на зали гральних автоматів (+фоторепортаж) [Електронний ресурс] / Світлана Калько // ІА «Рівненське агентство журналістських розслідувань». – 09.11.2011р. – Ресурс доступу: <http://4vlada.com/analytics/8760>.

3.4. Використання допомоги ЗМІ та громадськості при розслідуванні

Проте, представники громадськості, беручи участь у розкритті злочинів, мають право діяти в межах повноважень, що надані їм законом, статутом організації, членами якої вони є, чи іншим нормативним актом. Водночас вони не можуть підміняти слідчого й оперативних працівників.

Народний депутат України розбиває гральні автомати

Але якщо ж слідчому необхідно отримати конкретну допомогу від громадськості, то матеріал для ЗМІ все ж повинен підготувати сам слідчий, обговорити її з працівником відділу зв'язків з громадськістю на предмет логічності викладення та межі повідомлення інформації. При цьому, слідчий може бути присутній на зустрічі з представниками ЗМІ та надавати певні коментар чи акцентувати увагу на питаннях, які важливі для нього, проте процес спілкування у будь-якому разі потрібно вести працівнику відділу зв'язків з громадськістю²³⁰.

Таким чином, активне залучення слідчим громадськості та ЗМІ, як до процесу виявлення та розкриття злочинів так і для попередження злочинів дозволить сформуванню в країні загальне негативне ставлення населення до азартних ігор, усвідомлення суспільної небезпеки цього злочину та активне сприяння населення і ЗМІ їх розслідуванню.

²³⁰ Татаров О. Ю. Слідчий – професія особлива / О. Ю. Татаров // Взаємодія ОВС з іншими правоохоронними органами України та громадськістю: матеріали наук. – практ. конф. (м. Одеса, 20–21 трав. 2011 р.). – С. 57–59.

РОЗДІЛ 4

ВИЯВЛЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ЗАНЯТТЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ ТА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЙОГО РОЗСЛІДУВАННІ

4.1. ВИЯВЛЕННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ ОПЕРАТИВНИМИ ОРГАНАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гральний бізнес є одним з найнебезпечніших злочинів, що причиняє значну шкоду як окремій особі, яка попадає в його полон, так і суспільству та державі. Цей злочин як правило вчиняється організованими злочинними угрупованнями, які мають високу технічну оснащеність, власні розвідки й контррозвідки, корумповані зв'язки, у тому числі й у правоохоронних та судових органах. Вони володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, що ускладнює, а іноді й унеможлиблює виявлення, розкриття та розслідування обставин, що можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами.

Зайняття гральним бізнесом є найбільш латентним видом злочинів, про що свідчать 82% опитуваних респондентів²³¹, а після прийняття

²³¹ *Топорецька З. М.* Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / З. М. Топорецька. – Київ: Б.в., 2012. – 19 с. – С. 2.

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами...

тя нового КПК України у 2013 році лише 7,66% із загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом направлено до суду.

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики розслідування зайняття гральним бізнесом свідчить про те, що більшість цих злочинів виявляються саме оперативно-розшуковими підрозділами органів МВС шляхом проведення оперативно-розшукових заходів (далі ОРЗ)²³².

У той же час оперативно-розшукова діяльність (далі ОРД), якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини на стадіях їх підготовки або вчинення, здійснювати профілактичну діяльність, недостатньо використовується при виявленні, та розкритті заняття гральним бізнесом, а в окремих випадках в ході виявлення заняття гральним бізнесом оперативно-розшукові підрозділи не документують ці злочини належним чином, що ускладнює, а іноді й не дозволяє використання результатів ОРЗ в ході досудового розслідування.

Зважаючи на актуальність питання виявлення ознак окремих злочинів оперативно-розшуковими заходами, окремі їх питання були предметом дослідження вітчизняних фахівців Ю. М. Грошевого, В. О. Глушкова, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Д. Б. Сергєєвої, О. Ю. Татарова, В. І. Фаринника, М. С. Цуцкірідзе, М. Є. Шумила та ін. Разом з тим, низка проблемних питань щодо особливостей виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими заходами залишаються належним чином не дослідженими, що негативно впливає на ефективність їх виявлення та подальшого розслідування.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» далі (Закон про ОРД) одним із завдань ОРД є виявлення фактичних даних про ознаки злочину, в тому числі й заняття гральним бізнесом²³³.

Для виконання зазначеного завдання у ст. 8 Закону про ОРД закріплені права оперативних підрозділів та визначені оперативно-розшукові заходи.

Зокрема, працівники оперативних підрозділів мають право **проводити опитування осіб**, яким можуть бути відомі факти та обставини

²³² Докладно див.: *Погорецький М. А.* Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами / М. А. Погорецький, З. М. Топорецька // Юрист України. – 2014. – № 1. – С. 34–38.

²³³ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

щодо заняття гральним бізнесом (відомості про злочин, осіб, що його вчинили, сліди злочинної діяльності тощо). У цьому випадку важливим джерелом оперативної інформації є громадяни, які живуть поряд з гральними закладами або ж ті, що постійно проходять біля цих закладів у певний час (на роботу, на навчання тощо). Ці особи, перш за все, можуть надати інформацію про так звані «зовнішні» характеристики грального закладу, зокрема, про режим його роботи, кількість відвідувачів та постійних клієнтів. Окрім того, ці особи можуть надати інформацію про осіб, які працюють в цьому закладі або управляють ним. Так, часто працівники таких закладів виходять на вулицю курити, пити каву, можуть вступати з джерелами інформації у певні контакти, тощо. Власники гральних закладів зазвичай припарковують свої транспортні засоби біля цього приміщення, отже особи можуть надати інформацію про характеристику таких транспортних засобів, номери та описати зовнішність власника. Інформація про транспортний засіб дасть можливість встановити його власника, а отже і особу підозрюваного або осіб, які знають підозрюваного у зайнятті гральним бізнесом.

У подальшому після початку досудового розслідування ці особи можуть бути свідками, повідомити під час допиту важливі для розслідування відомості, а також упізнати осіб, які мають відношення до зайняття гральним бізнесом.

Результати опитування можуть бути оформлені поясненням або рапортом. Складені документи долучаються до матеріалів оперативно-розшукової справи і в подальшому можуть бути легалізовані та долучені до матеріалів кримінального провадження і використані як для отримання доказів відповідно до процесуальної форми визначеної КПК України, так і для прийняття відповідних рішень у кримінальному процесі (можуть слугувати приводами та підставами для проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства тощо).

Проведення контрольованої поставки та контрольованої і оперативної закупки товарів дає можливість виявити так звані «внутрішні» ознаки грального бізнесу, зокрема спосіб, у який організоване проведення азартних ігор.

Проведення цього заходу регламентується нормами ст. 271 КПК України, ст. 8 Закону про ОРД та відомчими підзаконними правовими актами.

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами...

Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила²³⁴.

У випадку проведення оперативної закупки для виявлення факту зайняття гральним бізнесом оперативний працівник самостійно відвідує гральний заклад, робить ставку у грі, бере участь у її проведенні та отримує виграш. Цей процес зазвичай фіксується за допомогою відеозасобів. Проведення такого заходу дає можливість отримати інформацію про те, чи дійсно в приміщенні проводяться заборонені азартні ігри, а також встановити спосіб їх проведення (діяльність Інтернет-клубу, використання гральних автоматів, діяльність прихованого казино тощо). Отримана таким чином інформація дає можливість виявити та задокументувати факт протиправного діяння і може бути підставою для проведення перевірки чи огляду місця події, а зібрані в результаті таких дій матеріали будуть приводами для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (Реєстру) та початку досудового розслідування.

Наприклад, в РФ для виявлення фактів організації та проведення азартних ігор оперативні працівники застосовували оперативно-розшуковий захід «перевірочна закупівля», який зафіксували аудіовідеозаписом на диску CD-R, який в подальшому був долучений до матеріалів кримінальної справи як речовий доказ факту проведення азартних ігор»²³⁵.

Факт оперативної закупки доцільно фіксувати за допомогою технічних засобів: фотоапарата, диктофона, відеокамери. При цьому створені таким чином нові джерела, на яких зафіксована інформація, (фотографії, записи на магнітних носіях), нерідко сприяють ефективному доказуванню протиправної діяльності винного, документують спосіб вчинення цього злочину та стають речовими доказами, які можуть пред'являтися підозрюваному під час допиту та схилити

²³⁴ Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5/ від 16.11.2012 «Про затвердження Інструкції “Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні” [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/42544>.

²³⁵ См. Приговор мирового судьи Железнодорожного района г. Воронежа от 03.04.2013 г. в деле № 1–21/2013 / Единный реестр решений судов общей юрисдикции РФ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/13431881>.

його до визнання своєї вини у вчиненому злочині. Такі записи повинні бути належним чином упаковані та оформлюватися додатками до протоколу. Додатками до протоколу також можуть бути пояснення спеціаліста, який брав участь у проведенні оперативної закупки чи будь-які інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Складений протокол з додатками приєднується до матеріалів оперативно-розшукової справи і у разі легалізації матеріалів ОРД може використовуватися в доказуванні у кримінальному провадженні та прийнятті відповідних процесуальних рішень.

Оперативна закупка також може проводитися після початку досудового розслідування, тоді вона носитиме характер негласної слідчої (розшукової) дії і проводитиметься в порядку, передбаченому КПК України, зокрема ст. 271 в рамках контролю за вчиненням злочину. Як правило таку негласну слідчу (розшукову) дію проводить відповідний оперативно-розшуковий підрозділ, який користується при цьому повноваженнями слідчого.

Оперативні підрозділи також мають право ставити питання про проведення перевірок іншими органами та брати участь у їх проведенні. Також оперативні працівники можуть самостійно провести перевірку діяльності підпільного грального закладу з метою виявлення можливих порушень закону чи ознак злочину, оскільки спеціальний Закон «Про заборону грального бізнесу в Україні»²³⁶ надає право органам міліції та органам податкової служби проводити перевірки та звертатися до суду з позовом про застосування фінансових санкцій за вчинені правопорушення у сфері грального бізнесу.

Зокрема, під час проведення заходів з метою забезпечення вимог Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» працівниками МВС було виявлено в приміщенні ігрові автомати у кількості 10 штук, з яких 6 штук з логотипом – світлове табло з надписами «Симулятор» та 4 гральні автомати з графічним зображенням гральних карт та рулетки на передньому світловому табло, що дозволило правоохоронним органам зафіксувати факт грального бізнесу»²³⁷.

Наприклад, в Канаді, де заборонено гральний бізнес онлайн, було проведено поліцейський рейд, під час якого спеціальний загін поліції

²³⁶ Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15.05.2009 року № 1334-VI // Голос України. – 2009. – № 116.

²³⁷ Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 13.05.2013 року у справі № 199/4920/13-к (1-кп/199/156/13) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31135407>.

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами...

Канади зайшов на вечірку в місті Маркхем, Онтаріо і влаштував рейд проти діячів організованої злочинності та підпільного грального бізнесу. За даними влади, близько 2 300 гостей вечірки робили нелегальні ставки на Супербоул. За результатами рейду конфісковано більше CAD 2,5 млн готівкою, а також шість осіб заарештовано. Поліція так само конфіскувала спеціальні призи для гостей, такі як спортбайк Kawasaki, годинник Rolex Yacht-Master, LED-телевізори і інші предмети розкоші. Вечірку організувала компанія онлайн гемблінгу Platinum SB. Сам гральний сайт зараз закритий рішенням суду. І хоча боротьба з організованою злочинністю в Канаді користується всенародною підтримкою, але багато канадців впевнені, що подібних ситуацій можна було б уникнути, якби в країні діяло чітке законодавство в галузі онлайн гемблінгу. За даними експертів, щорічно з Канади на офшорні рахунки бандитів йде близько CAD 14 мільярдів²³⁸.

Разом з тим, звернення до суду можливе лише за результатами зібраних матеріалів, які свідчать про правопорушення, а такі матеріали можуть бути отримані лише за результатами проведених перевірок. Проте, на нашу думку, таке положення законодавства є недосконалим і колізійним, оскільки таким чином фактично особа несе два види відповідальності за одне правопорушення – фінансову у вигляді штрафу та кримінальну знову ж таки у вигляді штрафу. Крім того, органи міліції є правоохоронними органами, а не фінансовими, тому віднесення до їх повноважень права звертатися до суду за застосуванням фінансових санкцій видається спірним.

Крім того, додаткову інформацію про вчинення злочину та пов'язаних з ним осіб дає також перевірка інших суб'єктів підприємницької діяльності, які мають договірні відносини з гральним закладом (здавання в оренду приміщення, здавання в оренду чи продаж комп'ютерного, грального обладнання, надання послуг по охороні приміщення, поставка товарів, давання послуг з доступу до мережі Інтернет тощо). Отримана в ході перевірки таких суб'єктів інформація, надані такими суб'єктами господарювання пояснення та отримані документи про договірні відносини є джерелами інформації для проведення подальшої оперативно-розшукової діяльності по виявленню злочину.

За результатами такої перевірки складається акт перевірки, який приєднується до матеріалів оперативно-розшукової справи і в подаль-

²³⁸ Рейд против нелегальных букмекеров в Канаде [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.overbetting.ru/news/bk/policzejskij-rejd-protiv-nelegalnyx-bukmekerov-v-kanade.html>.

шому може бути використаний у кримінальному провадженні в доказуванні чи прийнятті відповідних процесуальних чи організаційно тактичних рішень. Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України акти перевірок можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Ефективними оперативно-розшуковими заходами виявлення заняття гральним бізнесом також є **зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та огляд і виїмка кореспонденції**. Цей захід дає змогу виявити партнерів організатора грального бізнесу – співучасників злочину та первинну інформацію про гральний бізнес та інші пов'язані з ним злочини. Вказані заходи також можуть проводитися також й після початку досудового розслідування як негласні слідчі (розшукові) дії. У практиці такі заходи провадяться оперативно-розшуковими підрозділами. Про результати проведеного заходу складається протокол, який долучається до матеріалів оперативно-розшукової справи. А на досудовому розслідуванні такі матеріали ОРД використовуються відповідно до напрямів, визначених ст. 10 Закону про ОРД.

Прослуховування телефонних розмов також використовується правоохоронними органами в Європі для виявлення шахрайства в казино. Так, зокрема, у Франції, де проведення азартних ігор дозволене, служба безпеки казино виявила підозрілі виграти у гравця, при цьому при подальшому прослуховуванні телефонних розмов співучасників злочину вдалося виявити спосіб обману казино. Так, троє італійців обманули казино Les Princes в Каннах в серпні 2011 року, використовуючи інфрачервоні контактні лінзи, які Амполліні купив в інтернет-магазині в Китаї (за €2000). Він і його пособники – Жанфранко Тірріто і Рокко Грассау – зуміли переконати двох співробітників казино взяти колоду зі спеціальними мітками (нанесеними невидимим чорнилом, які можна побачити тільки з контактними лінзами). За допомогою цієї колоди Амполліні зміг виграти €70 000, а через два місяці – ще €21000. У ході подальшого розслідування та прослуховування телефонних розмов виявилася змова між трьома співучасниками. Отримавши карти від спільників в Les Princes, вони нанесли на них маркування і, заново упакувавши, повернули в казино. Коли італійці повернулися, їх спільники дістали мічені карти, щоб ті могли виконати задумане. Шахраїв засудили до тюремного ув'язнення і штрафів: Амполліні засудили до двох років ув'язнення і штрафу в розмірі €100 000; Тірріто отримав три роки в'язниці і штраф €100 000

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами...

(оскільки суд вважав, що він був організатором злочину); Грассау був засуджений до двох з половиною років в'язниці і виплати штрафу в розмірі €50 000²³⁹.

Здійснення аудіо, відео контролю особи, спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця дають змогу зафіксувати за допомогою технічних засобів факти вчинення злочину, відомості про гральний заклад, отримати зображення підозрюваного в організації грального бізнесу та членів організованої злочинної групи, тощо. Отримані фото та відео матеріали можуть бути використані в подальшій оперативно-розшуковій діяльності для впізнання осіб, які вчинили злочин, встановлення їх особи та їх розшуку за фотографіями.

Спостереження – це негласний нагляд за важливими для оперативного працівника особами, їх транспортними засобами, з метою отримання значимої інформації (наприклад, про організацію злочинної групи, взаємини її членів, способи фінансування групи тощо). Спостереження за злочинцем шляхом введення в близьке коло його друзів інформаторів приносить велику користь розслідуванню²⁴⁰.

Про результати проведення цих заходів складається протокол, а зроблені аудіо чи відеозаписи додаються до цього протоколу. Складений протокол додається до оперативно-розшукової справи й у подальшому використовується у кримінальному процесі.

Так, в одному з казино постійний внутрішній відеонагляд дозволив виявити шахрайство працівника. 26-річного дилера Меттью Айзенберга з Піттсбурга (США) оштрафували на \$75 000 за те, що він привласнив собі кілька фішок загальною вартістю \$200 з казино Rivers. За повідомленням газети Pittsburgh Post, герой новини роздавав карти за столами покеру і блекджеку і, таким чином, збільшував свій власний прибуток на годину. Дилер-шахрай був спійманий завдяки перегляду камер відеоспостереження: на записах явно видно, як він час від часу бере зі столу кілька фішок і кладе їх собі в коробку для чайових. Шахрай крав фішки досить простим, хоча і відпрацьованим способом. Час від часу разом зі скинутими картами він закріплював правою рукою фішку номіналом від \$1 до \$5, а після розіграшу банку знаходив

²³⁹ Французский суд вынес приговор троим изобретательным мошенникам [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.holdemworld.ru/news/world/frantsuzskiy_sud_vyines_prigovor_troim_izobretatelnyim_moshennikam000.html

²⁴⁰ Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. [Новое издание, перепечатанное с издания 1925 г.]. / Якимов И. Н. – М.: ЛексЭст, 2003. – 496 с. – С. 280–293.

у стосі карт фішку і лівою рукою клавішу ії в коробку для чайових. Такі маневри Меттью Айзенберг проробляв більш ніж сотню разів. Сам обвинувачений своєї провини вирішив не заперечувати, після чого був засуджений до року тюремного ув'язнення умовно (дрібна крадіжка), проте згідно державним законам про гральний бізнес, йому все одно доведеться заплатити штраф у розмірі \$75 000²⁴¹.

Отже, за результатами ОРЗ оперативно-розшукові підрозділи отримують матеріали ОРД. У статті 10 Закону України про ОРД вказуються напрями використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі, проте як у цьому Законі, так і у відомчих нормативно-правових актах термін «матеріали оперативно-розшукової діяльності» вживається без розкриття його поняття, змісту, форми та визначення їх видів.

Відсутність у правових актах нормативного визначення поняття матеріалів ОРД, їх видів, а також встановлених вимог до оформлення кожного з їх видів у ході оперативно-розшукового документування протиправних дій розроблюваних осіб та порядку передачі їх особам, що ведуть кримінальний процес, для використання в інтересах кримінального судочинства є одним із проблемних питань, невирішеність якого в теорії і законодавстві негативно впливає на правозастосовну діяльність, про що свідчать результати аналізу матеріалів оперативно-розшукових справ, кримінальних проваджень, актів прокурорського реагування на допущені порушення законності в ході здійснення відповідних ОРЗ, подань оперативно-розшукових підрозділів до суду на отримання дозволу на проведення ОРЗ, що обмежують конституційні права громадян.

Матеріали ОРД, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, – це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та можуть бути використані для прийняття рішень у кримінальному процесі²⁴².

Матеріали ОРД являють собою:

а) документи (їх копії), які відповідно до мети та завдань ОРД складені чи отримані уповноваженими на це особами у передбаче-

²⁴¹ Мошейнику вегааского казино грозит 360 лет заключения // Вэб-сайт Ассоциации деятелей игорного бизнеса [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vib.adib92.ru/main.mhtml?PubID=11042>.

²⁴² *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [монографія] / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – С.270–292.

4.1. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативними органами...

ний законом та відомчими нормативно-правовими актами спосіб і зафіксовані у визначеній ними формі на будь-яких матеріальних носіях (паперових, аудіо-, фото-, відеоплівках, магнітних дисках тощо), які відображають фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, передбачені КК України, про їх джерела та інші обставини, що сприяють викриттю цих протиправних діянь, хід отримання даних про них;

б) будь-які предмети, властивості, якості й стан яких об'єктивно пов'язані зі злочинною діяльністю, які були знаряддям злочину й зберегли на собі його сліди чи були об'єктом злочинних дій розроблюваних осіб, гроші й цінності, нажиті злочинним шляхом, та всі інші матеріальні об'єкти, що можуть бути засобами виявлення злочину, встановлення фактичних обставин злочинної діяльності й виявлення осіб, які до неї причетні; які можуть бути використані як приводи та підстави для порушення провадження у кримінальній справі або проведення слідчих дій і прийняття інших процесуальних рішень, а також для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що оперативно-розшукові підрозділи під час проведення оперативно-розшукової діяльності, отримують вкрай важливу інформацію про факти зайняття гральним бізнесом, особливо способи приховування цього злочину та інформацію, отримання якої є вкрай складним (або і неможливим) шляхом застосування інших відкритих заходів. Отримані таким чином відомості дозволяють слідчому не лише виявити ознаки зайняття гральним бізнесом та почати кримінальне провадження відповідно до ст. 214 КПК України, а й використати такі матеріали на досудовому розслідуванні у доказуванні та при прийнятті процесуальних й організаційно-тактичних рішень.

4.2. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Повертаючись до статистичних даних, зазначимо, що з прийняттям нового КПК України лише 7,66% з зареєстрованих кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом направлено до суду, при цьому судами винесено лише 84 вироки, тобто по 22,7% з направлених до суду справ²⁴³. Зайняття гральним бізнесом є найбільш латентним видом злочинів.

На підставі результатів аналізу статистичних даних, матеріалів практики та висновків фахівців можна зробити узагальнюючий висновок, що ефективність розкриття та розслідування зайняття гральним бізнесом є низькою.

Однією з основних причин цього є те, що заняття гральним бізнесом вчиняється як правило організованими злочинними угрупованнями. Ці злочинні угруповання мають високу технічну оснащеність, власні розвідки й контррозвідки. Вони володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, що ускладнює, а іноді й унеможливує виявлення, розкриття та розслідування обставин, що можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами. У той же час оперативно-розшукова діяльність, якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини не лише після того, як вони вчинені, але й на стадіях їх підготовки або вчинення, здійснювати профілактичну діяльність, недостатньо використовується при виявленні, розкритті та розслідуванні заняття гральним бізнесом.

Зважаючи на актуальність питання використання матеріалів ОРД на початковому етапі досудового провадження було предметом дослідження в наукових працях, у тому числі й з обмеженим доступом, вчених радянської доби та сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених: В. К. Антонова, Ю. В. Астаф'єва, В. Д. Берназа, Д. І. Беднякова, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. В. Гевка, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Гро-

²⁴³ Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>

4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку...

шевого, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, Є. А. Долі, В. Я. Дорохова, А. Я. Дубинського, Г. О. Душейка, В. І. Зажицького, А. В. Іщенка, І. П. Козаченка, О. Н. Колесніченка, В. А. Колесника, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Е. Д. Лук'янчикова, М. М. Михєска, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Смокова, С. М. Стахівського, Д. Б. Сергєєвої, М. С. Строговича, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, М. С. Цуцкірідзе, С. А. Шейфера, М. Є. Шумили, О. Ю. Шумилова та ін.

Разом з тим низка проблемних питань щодо використання матеріалів ОРД на початковому етапі досудового провадження про зайняття гральним бізнесом в умовах дії чинного КПК України²⁴⁴ та нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»²⁴⁵ залишаються недослідженими, що негативно впливає на ефективність розкриття та розслідування цих злочинів.

Враховуючи вищезазначене, необхідним є висвітлення проблемних питань використання матеріалів ОРД на всіх етапах досудового провадження зайняття гральним бізнесом, особливо на початку кримінального провадження.

Чинне законодавство (КПК України 2012 року, Закон України про ОРД в ред. 2013 року), як і попереднє вище зазначене законодавство України, не містить поняття матеріалів ОРД, а визначає лише напрямки їх використання (ст. 10). Відсутність поняття матеріалів ОРД у законодавстві істотно ускладнює їх використання в ході досудового розслідування зайняття гральним бізнесом.

Матеріали ОРД нами визначаються як матеріально фіксовані джерела, які виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, містять відомості (інформацію) про факти та обставини вчинення кримінального правопорушення, про причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та розслідуванню²⁴⁶.

Проаналізувавши викладені в процесуальній літературі точки зору на визначення поняття і змісту приводу до початку досудового розслідування²⁴⁷, а також зміст приводів, визначених ч. 1 ст. 214 КПК

²⁴⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI // *Голос України*. – 2012. – № 90–91.

²⁴⁵ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

²⁴⁶ *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛГД, 2007. – С. 275.

²⁴⁷ Там само: с. 339–368

України, з урахуванням їх генезису, гносеологічної і правової природи²⁴⁸, вважаємо, що приводом до початку досудового розслідування є передбачений кримінально-процесуальним законом акт вольової дії особи, адресований уповноваженим органам, або вольовий акт уповноваженого органу, спрямований на реалізацію ним своїх повноважень, що є юридичним фактом, в результаті якого цей орган отримує дані, що вказують на вчинене кримінальне правопорушення, які зобов'язують його внести ці дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР) і приступити до початку досудового розслідування, а також породжують при цьому відповідні кримінально-процесуальні, а в окремих випадках, і інші правовідносини (наприклад, адміністративні, трудові, цивільно-правові тощо).

Виходячи з поняття приводів для початку досудового розслідування, а також з результатів аналізу конструкції ч. 1 ст. 214 КПК України, приводами до початку досудового розслідування зайняття гральним бізнесом є:

- а) заява про вчинене кримінальне правопорушення;
- б) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення;
- в) самостійне виявлення з будь-яких джерел обставин, в тому числі й з матеріалів ОРД, які можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення.

Самостійне виявлення слідчим чи прокурором в матеріалах ОРД обставин, які можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, слід розглядати як результат опосередкованого пізнання. Самостійність виявлення обставин, які можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, в матеріалах ОРД полягає в тому, що слідчий та прокурор отримують дані про подію цього злочину опосередковано – через дослідження відповідних матеріалів ОРД.

Специфіка безпосереднього виявлення ознак зайняття гральним бізнесом як приводу до початку кримінального провадження в матеріалах ОРД слідчим чи прокурором полягає в тому, що вони безпосередньо не пізнають подію цього злочину, не спостерігають її, не відвідують гральний заклад і не бачать, яким чином відбувається організація, проведення чи надання можливості доступу до азартних ігор. Пізнання події та інших обставин злочину слідчий та прокурор здійснюють опосередковано через безпосереднє пізнання ознак за-

²⁴⁸ *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – с. 369–389.

4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку...

йняття гральним бізнесом, які зафіксовані в матеріалах ОРД (протоколи результатів оперативно-розшукових заходів, фотографії грального закладу чи обладнання, вилучене гральне обладнання, окремі документи тощо). При дослідженні матеріалів ОРД слідчий приймає рішення про наявність та достатність в них даних про обставини кримінального правопорушення – зайняття гральним бізнесом.

Чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року (ч. ст. 94), не містить окремої указівки на підставу для початку досудового розслідування.

Водночас такою підставою, як зазначено у ч. 1 ст. 214 чинного КПК України, є обставини, які можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення. Виходячи з цього, в матеріалах ОРД й повинні міститися саме відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення про зайняття гральним бізнесом.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинення про вчинення зайняття гральним бізнесом або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення зайняття гральним бізнесом, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР.

Кримінальний процесуальний закон (ч. 1 ст. 214 КПК України) цілком вірно визначає підстави для початку кримінального провадження як обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, оскільки законом допускається на цій стадії процесу прийняття рішення на підставі ймовірних знань через об'єктивну неможливість встановлення вірогідних.

Закон не визначає також і кількості цих обставин й не вказує на склад злочину як на підставу для початку провадження, і це логічно, адже кожний злочин, кожен факт зайняття гральним бізнесом у його конкретному виразі характеризується сукупністю властивих йому матеріально-правових ознак, які визначаються диспозицією відповідної статті кримінального закону, у зв'язку з чим не всі з цих ознак мають суттєве значення при використанні їх як підстав для прийняття обґрунтованого рішення про внесення даних до ЄРДР.

При цьому матеріали ОРД в кожному окремому випадку по факту зайняття гральним бізнесом можуть мати різний набір виявлених ознак, обставин, оцінюючи які, слідчий чи прокурор приймає рішення про їх достатність для початку кримінального провадження за фак-

том зайняття гральним бізнесом. Виходячи із значення акту внесення відомостей до ЄРДР як процесуального рішення, воно якраз полягає в тому, щоб констатувати наявність законних підстав для здійснення всієї наступної кримінальної процесуальної діяльності, тому в матеріалах ОРД повинні міститися достатні дані, які можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом.

Отже, привід для початку досудового розслідування зайняття гральним бізнесом за матеріалами ОРД має правове значення лише в єдності з підставами, які містяться у цих матеріалах.

На практиці зустрічаються випадки, коли в ході ведення оперативно-розшукової справи при наявності в матеріалах ОРД відомостей про обставини, що можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, оперативні працівники не повідомляють про це слідчого чи прокурора, а слідчі при отриманні в установленому порядку таких матеріалів від відповідного оперативного підрозділу не вживають заходів щодо внесення їх до ЄРДР.

У цьому випадку прокурор у відповідності зі своїми повноваженнями, визначеними законодавчими та відомчими правовими актами, повинен вживати відповідних заходів прокурорського реагування.

Матеріали ОРД, які використовуються у кримінальному провадженні, повинні бути або розсекречені в установленому порядку, або легалізованими.

Проблемні питання легалізації матеріалів ОРД досліджувалися як у наукових джерелах з обмеженим доступом, так і у відкритій правовій літературі²⁴⁹.

В етимологічному значенні легалізація (лат. *legalis* – законний) – це надання законної сили, перехід до легального стану.

При визначенні поняття та сутності легалізації оперативно-розшукової інформації в інтересах кримінального судочинства, слід виходити з того, що злочин, як явище об'єктивної дійсності за законами теорії відбиття, залишає сліди, які можуть бути відбиті як на гласних (відкритих, нейтральних), так і негласних (закритих, оперативних) джерелах інформації, які за певних умов та у визначеному правовими

²⁴⁹ Докладно див.: *Погорецький М. А.* Поняття та сутність легалізації оперативно-розшукової інформації / М. А. Погорецький // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: Вид-во ЛДУВС, 2010. – Спец. вип. № 4. – С. 26–40; Він же: Легалізація оперативно-розшукової інформації / М. А. Погорецький // Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10 т.] / відп. редактори: В. В. Коваленко, С. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2010. – Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – С. 421–424.

4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку...

актами (переважно закритими відомчими) порядку можуть бути матеріалізовані у відповідних матеріалах ОРД.

Відбиття злочину на гласних (відкритих, офіційних) джерелах інформації створює умови для його виявлення та розкриття відповідно гласними оперативно-розшуковими чи кримінальними процесуальними засобами, а також дозволяє при цьому зашифрувати негласні оперативні джерела інформації.

Однак у практичній діяльності природний хід подій не завжди дає можливість отримувати інформацію про злочин з гласних джерел інформації, оскільки зайняття гральним бізнесом є злочином, який носить латентний характер, вчиняється таємно, його сліди ретельно маскуються. Виявленню та документуванню таких слідів правоохоронними органами з боку зацікавлених осіб (особливо реального організатора грального бізнесу) нерідко вчиняється активна цілеспрямована протидія із застосування сучасних засобів, форм та методів. Такі сліди нерідко знищуються, а тому у силу об'єктивних обставин відомості про них можуть бути одержані лише з негласних оперативних джерел інформації, які сприймали обставини злочину в ході його підготовки та вчинення при виконанні відповідних завдань ОРД.

У практичній діяльності оперативно-розшукових підрозділів виникає необхідність здійснювати комплекс спеціальних оперативно-розшукових заходів для створення умов, щоб інформація про злочин була сприйнята не лише оперативними негласними джерелами, а й гласними (відкритими, нейтральними) джерелами, які, ставши носіями такої інформації, могли б бути використані для отримання матеріалів ОРД, що слугували б приводами та підставами для початку кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, прийняття інших процесуальних рішень, а також отримання доказів у кримінальному провадженні: очевидці злочину могли б бути допитані як свідки; предмети, виявлені на місці події, – стати речовими доказами тощо).

Комплекс таких спеціальних оперативно-розшукових заходів, у результаті яких з'являються відкриті (легальні) носії інформації, які можуть бути використані для прийняття відповідних рішень у кримінальному процесі та отримання доказів у кримінальному провадженні, становить сутність легалізації оперативно-розшукової інформації.

Аналіз оперативно-розшукової практики свідчить про те, що у процесі легалізації оперативно-розшукової інформації про зайнят-

тя гральним бізнесом обов'язковими є такі елементи: створення умов для сприйняття фактів, що становлять інтерес для оперативно-розшукових підрозділів та інших правоохоронних органів, гласними джерелами (сторонніми особами); сприйняття зазначеними джерелами вказаних фактів. Результатом легалізації є поява гласного носія інформації про зайняття гральним бізнесом, який може бути використаний в інтересах кримінального судочинства. При легалізації факти, як правило, сприймаються гласним джерелом інформації (сторонньою, нейтральною особою), тобто такою особою, що не має належності до оперативних підрозділів. Така особа не є ані оперативним працівником (гласним чи негласним), ані особою, що має з оперативними підрозділами негласні конфіденційні відносини.

Виходячи з правового статусу слідчого, прокурора та суду, зазначені суб'єкти кримінального процесу також не можуть бути суб'єктами сприйняття фактів при легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД. Вони повинні отримувати лише легалізовану й матеріалізовану інформацію – легалізовані матеріали ОРД.

Системний аналіз наукових праць, присвячених проблемам визначення поняття і сутності легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД дає підстави для висновку про те, що у сучасних теоріях ОРД, криміналістики і кримінального процесу склалися дві основні точки зору щодо легалізації оперативно-розшукової інформації та матеріалів ОРД.

Прихильника першої точки зору необґрунтовано вважають, що після прийняття Закону про ОРД для використання результатів ОРД в інтересах кримінального судочинства терміни «легалізація оперативно-розшукової інформації» та «легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності» втратили своє значення, оскільки законодавством прямо передбачено можливості та напрями використання зазначених результатів ОРД у кримінальному процесі, тобто ОРД набула своєї легалізації у кримінальному процесі.

Прихильники другої точки зору обґрунтовано вважають, що термін легалізація оперативно-розшукової інформації здійснюється лише в межах ОРД і не є завданнями ані криміналістики, ані кримінального процесу. Легалізація є комплексом оперативно-розшукових заходів які здійснюються в межах оперативно-розшукової справи на етапі її реалізації.

Разом з тим зміст легалізації також розуміється науковцями по-різному. Так, одна група фахівців вважає, що легалізація оперативно-

4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку...

розшукової інформації полягає в пошуку оперативно-розшуковими засобами гласних джерел інформації, які виникли в силу об'єктивних обставин злочину шляхом проведення комплексу оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців злочину, чи відшукування матеріальних носіїв, на яких зафіксовані сліди злочину (предметів, документів тощо).

На думку фахівців другої групи поява гласних (відкритих, нейтральних) джерел інформації – це комплекс оперативно-розшукових заходів із застосуванням організаційно-тактичних форм та методів, спрямованих на створення умов для сприйняття інформації про злочин такими джерелами. Уявляється, що підхід фахівців другої точки зору до розуміння поняття та сутності легалізації оперативно-розшукової інформації є більш обґрунтованим і таким, що відповідає сутності ОРД та її завданням, а також сутності та завданням легалізації оперативно-розшукової інформації.

При цьому слід зазначити, що у багатьох випадках, як свідчить практика, у зв'язку з високою латентністю зайняття гральним бізнесом гласних (відкритих) джерел інформації про цей злочин може природно й не існувати. А тому єдиним засобом розкриття такого злочину можуть виявитися лише негласні оперативні джерела, які належить у відповідний спосіб легалізувати для отримання гласних джерел інформації про злочин, для подальшого їх використання в інтересах кримінального судочинства.

Легалізація оперативно-розшукової інформації як комплекс оперативно-розшукових заходів, як складний організаційно-тактичний процес включає в себе певні етапи (стадії). Більшість авторів єдині у тому, що обов'язковим етапом легалізації є процес отримання відомостей із відкритих джерел. Щодо інших етапів легалізації, висловлюється різноманіття точок зору. Аналіз висловлених точок зору дозволяє систематизувати їх на дві основні групи.

Перша група фахівців вважає, що поки інформація не отримана уповноваженими органами з відкритих джерел, легалізація негласної оперативно-розшукової інформації не є закінченою, а отже сама поява гласного (відкритого) джерела такої інформації ще не є легалізацією, а лише її першим етапом. На їх думку сутність легалізації оперативно-розшукової інформації полягає в тому, щоб отримати відомості про злочин щодо осіб, які розробляються, із джерел, передбачених кримінальним процесуальним законом. Вони вважають, що легалізацію

неможливо здійснити лише в рамках ОРД чи кримінального процесу. Її здійснення може бути лише у комплексі при використанні цих обох самостійних видів діяльності. Причому основним є кримінальний процесуальний етап легалізації, тому що саме в кримінальному процесі вирішуються завдання легалізації оперативно-розшукової інформації.

Друга група фахівців вважає, що легалізація є виключно оперативно-розшуковим заходом і здійснюється від початку і до кінця в межах ОРД, не переходячи межі кримінального процесу. Слідчий при цьому не приймає участі у легалізації і сам її не здійснює. Він лише використовує результати легалізації оперативно-розшукової інформації, яка здійснена уповноваженими оперативними працівниками в рамках ОРД. Процес легалізації оперативно-розшукової інформації закінчується там, де починаються дії слідчого.

У цій групі виділяється два підходи до розуміння етапів легалізації. Так, одні фахівці вважають, що процес легалізації закінчується лише тоді, коли така інформація не лише сприйнята гласним джерелом, а й належним чином задокументована оперативно-розшуковими заходами й матеріалізована у відповідних матеріалах ОРД. На думку інших процес легалізації оперативно-розшукової інформації закінчується після того, як така інформація сприйнята гласним (нейтральним) джерелом. Видається, що така позиція є більш обґрунтованою і такою, що відповідає сутності легалізації оперативно-розшукової інформації. Поява гласного носія оперативно-розшукової інформації свідчить про те, що легалізація відбулася успішно. Одержання із цього джерела інформації лежить за межами легалізації, оскільки від такого джерела може бути отримана інформація як оперативними працівниками в рамках оперативно-розшукової справи, так і слідчим або судом у процесі кримінальної процесуальної діяльності із застосуванням кримінальних процесуальних засобів.

Оскільки легалізація оперативно-розшукової інформації проводиться, як правило, із застосуванням комплексу оперативно-розшукових заходів, які мають таємний конфіденційний характер, то природно, що вона повинна здійснюватися з дотриманням правил конспірації та вимог таємного діловодства.

Об'єктом легалізації є як сама оперативно-розшукова інформація (оперативні дані) про злочин, так і ті об'єкти про які вона несе такі відомості (злочинна подія, її очевидці та учасники, сліди й знаряддя злочину, його наслідки тощо).

4.2. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку...

Легалізація зазначених об'єктів спрямована на те, щоб відомості про них, які є скритими, замаскованими, законспірованими, стали відомими відкритими (легальним) джерелам, які можуть бути в установленому порядку опитані уповноваженими суб'єктами ОРД, чи слідчим, або допитані уповноваженими суб'єктами кримінального процесу.

Так, якщо в ході легалізації оперативно-розшукової інформації виявляється очевидець злочину, то засобом отримання даних, що міститься у цій інформації, із відкритого джерела є допит очевидця у кримінальному процесі в якості свідка. А якщо джерело інформації є предмет (річ), то засобом отримання фактичних даних із відкритих джерел може бути протокол огляду місця його виявлення, огляду речового доказу, тощо.

Легалізація оперативно-розшукової інформації і використання матеріалів ОРД в інтересах кримінального судочинства за своєю ґносеологічною і правовою природою різні поняття.

Використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі органами досудового розслідування є однією із форм взаємодії органів, уповноважених на здійснення ОРД, та досудового слідства, що складається з чотирьох взаємозалежних практичних дій і логічних операцій: кримінально-правової, кримінальної процесуальної оцінки матеріалів ОРД і на їх основі встановлення відповідних даних, що є приводами та підставами для прийняття процесуальних рішень про початку кримінального провадження; проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів у кримінальному провадженні; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; й обґрунтування цих рішень зазначеними даними²⁵⁰.

Реалізація оперативно-розшукової інформації за певних умов може включати в себе їх легалізацію та використання, у тому числі, в інтересах кримінального судочинства.

Легалізація оперативно-розшукової інформації про зайнятті гральним бізнесом визначається нами як комплекс оперативно-розшукових заходів із застосуванням організаційно-тактичних форм та методів, спрямованих на створення умов для сприйняття інформації про злочин гласними (відкритими, легальними, офіційними, нейтральними)

²⁵⁰ *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛГД, 2007. – 574 с.

джерелами й появи у підсумку гласного (відкритого) джерела інформації, яке може бути використане як у ході пошуку та фіксації фактичних даних про злочин оперативно-розшуковими засобами, так і в ході кримінального процесуального документування злочину.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що успішне розкриття та розслідування заняття грального бізнесу та досягнення мети кримінального судочинства й виконання його завдань можливе лише при використанні матеріалів ОРД в кримінальному процесі.

4.3. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

У ст. 10 Закону України про ОРД в редакції 2012 року зазначено, що матеріали ОРД використовуються як приводи і підстави для початку досудового розслідування (п. 1); для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні (п. 2); для попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, розвідувально-підбивних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісти зникли (п. 3); для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей (п. 4).

При цьому слід звернути увагу на те, що нинішня редакція ст. 10 Закону про ОРД відрізняється від попередньої лише тим, що з п. 1 зазначеного Закону виключено словосполучення «невідкладних слідчих дій».

Між тим, введення в КПК України 2012 року інституту негласних слідчих (розшукових) дій лише внесло певні корективи у взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу. Відповідно до нової редакції Закону України про ОРД (ст.ст. 2, 6, 9¹) реалізація функцій ОРД в інтересах кримінального судочинства здійснюється лише до початку досудового розслідування з метою виявлення ознак злочину, а в кримінальному процесі – з метою виявлення осіб, які переховуються від органів

досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання.

Таким чином, виходячи з результатів аналізу норм КПК України 2012 року, а також норм Закону України про ОРД в редакції 2012 року можна зробити висновок, що матеріали ОРД у досудовому розслідуванні можуть бути використані не лише для його початку, для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, але і як приводи та підстави для проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, у тому числі і негласних, а також для прийняття відповідних рішень слідчим суддею, прокурором і слідчим у межах їх компетенції, застосування відповідних заходів забезпечення кримінального провадження, для забезпечення заходів безпеки до учасників кримінального провадження та прийняття інших рішень на досудовому розслідуванні.

Знову ж не слід забувати, що матеріали ОРД, які використовуються у кримінальному провадженні, повинні бути або розсекречені в установленому порядку, або легалізовані.

Використання матеріалів ОРД для проведення слідчих (розшукових) дій.

Отримання матеріалів ОРД органом досудового розслідування як привід для проведення розслідування – це акт надання цьому органу матеріалів ОРД оперативно-розшуковим підрозділом або витребування їх цим органом із зазначеного підрозділу, що є юридичним фактом, який породжує відповідні кримінальні процесуальні відносини, а також тим спонукальним чинником, що формує внутрішнє переконання в уповноваженій особі органу досудового розслідування в необхідності проведення нею певних слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів у кримінальному провадженні чи перевірки вже наявних²⁵¹.

²⁵¹ Докладно див.: *Погорецький М. А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [монографія] / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс ЛТД, 2007. – С. 391–417; Він же: Матеріали оперативно-розшукової діяльності як підстави до проведення окремих слідчих дій / М. А. Погорецький // 36. наук. праць Нац. акад. Служби безпеки України. – К.: Вид-во НА СБ України, 2006. – № 17. – С. 84–88; Він же: Матеріали оперативно-розшукової діяльності як інформаційна основа прийняття рішень у кримінальному процесі / М. А. Погорецький // *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ: зб. наук. праць.* – 2006. – Вип. 4. – С. 300–306; Він же: Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для провадження слідчих дій / М. А. Погорецький // *Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10 т.] / відп. редактори: В. В. Коваленко, С. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко.* – К.: Атіка, 2010. – Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – С. 130–134 та ін.

У порівнянні з попередньою редакцією Закону України про ОРД нова його редакція, у зв'язку з введенням в КПК України інституту негласних слідчих (розшукових) дій, не містить функції оперативно-розшукової супроводу кримінального судочинства.

Відповідно до ч. 1 ст. 146 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, дані про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Суб'єктами їх проведення є слідчий або за його дорученням уповноважений оперативний підрозділ (ч. 6 ст. 246 КПК України). При цьому під час виконання доручень слідчого або прокурора про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії оперативний працівник користується повноваженнями слідчого. На практиці проведення негласного слідчих (розшукових) дій, як правило, проводить відповідний оперативний підрозділ (оперативний працівник) згідно зі своїми повноваженнями.

Отримання матеріалів ОРД органом досудового розслідування із оперативного підрозділу як привід до проведення певної слідчої (розшукової) дії має правове значення лише в сукупності з підставами, що містяться в цих матеріалах, як передбаченими законом умовами, що дають можливість прийняти рішення про їх проведення. Відсутність таких підстав у матеріалах ОРД означає й відсутність приводу до проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій.

Слід звернути увагу на те, що слідча (розшукова) дія може проводитися не лише для «добування доказової інформації зі слідів певного виду», а й для перевірки доказів, які вже є у кримінальному провадженні, та інших джерел інформації, в тому числі й матеріалів ОРД.

Необхідно визначити сутнісні ознаки цих підстав для проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні зайняття гральним бізнесом, якими, на наш погляд, є: отримання їх уповноваженою особою; отримання їх у визначений законом спосіб; визначеність їх (як юридичних підстав) кримінальним процесуальним законом для кожної слідчої дії; здатність їх до формування внутрішнього переконання уповноваженої особи щодо необхідності проведення певної слідчої (розшукової) дії та можливості отримання доказової інформації зі слідів певного виду чи перевірки вже отриманих доказів (як фактичних підстав); єдність юридичних і фактичних аспектів цих підстав.

Матеріали ОРД про зайняття гральним бізнесом цінні для слідчого тому, що з них можна з'ясувати низку питань, що мають суттєве значення для правильного й об'єктивного розслідування цього злочину, зокрема про способи вчинення злочину і приховування злочинних дій; про причетних до злочину осіб; про роль кожної з цих осіб у злочинній діяльності; про їх психологічні особливості; про їх місця знаходження; про місця знаходження предметів і документів, що мають значення для справи; про зв'язки осіб, що вчинили злочин, а також про коло інших питань, вирішення яких може допомогти слідчому у правильній організації розслідування кримінального провадження (плануванні слідчих дій, обранні їх тактики тощо).

Враховуючи зазначене, важливим як для підрозділів, що здійснюють ОРД, так і для органів досудового слідства є надання можливості слідчому якомога повніше скористатися матеріалами ОРД, з огляду на те, що слідчі (розшукові) дії на ранніх етапах розслідування можуть бути ефективними лише за умов попереднього ознайомлення з матеріалами ОРД слідчого, оскільки ОРД спрямована на фізичне виявлення фактичних даних, першоджерел інформації про обставини злочину та осіб, до нього причетних, очевидців злочину тощо таємними засобами й методами, забезпечуючи тим самим не лише оперативність отримання таких даних, а й прихованість інтересу уповноважених осіб правоохоронних органів до злочинної діяльності, чим створює можливість своєчасного, об'єктивного й усебічного її документування (встановлення ознак злочину, злочинних зв'язків тощо).

Виходячи із засад кримінального процесу, на момент прийняття рішення про проведення слідчих (розшукових) дій на підставі матеріалів ОРД ці підстави повинні міститися не лише в матеріалах оперативно-розшукової справи, а й у матеріалах кримінального провадження, з яких вбачалось би, що таке рішення слідчого логічно впливає з процесу досудового розслідування, що дає змогу контролювати процес формування доказів, законність і обґрунтованість процесуальних рішень всім учасникам процесу, а також суду. Для кримінального процесу важливим є те, щоб матеріали ОРД (протокол, рапорт, довідка, чи інший документ, отриманий у ході ОРД), які є підставою для прийняття рішення про проведення певної слідчої (розшукової) дії, були залучені до матеріалів кримінального провадження.

Матеріали ОРД, якщо вони не залучені до кримінального процесу у визначеному законом порядку, не можуть бути приводами й фактич-

ними підставами для проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, допиту підозрюваного чи обвинуваченого). Такі матеріали ОРД слідчий може використовувати лише для обрання найбільш доцільних тактичних прийомів проведення цієї слідчої (розшукової) дії²⁵², особливо це стосується даних, отриманих від осіб, що перебувають з оперативним підрозділом у негласних конфіденційних відносинах, чи отриманих у ході відповідного оперативно-технічного заходу, оскільки використання таких даних без їх попередньої легалізації може призвести до розшифрування форм та методів ОРД і завдати шкоди не лише розслідуванню певного кримінального провадження, а й створити загрозу небезпеки особам, що брали участь в ОРД, окремим учасникам кримінального процесу і в цілому ОРД як засобу боротьби зі злочинністю.

Отже, яким чином матеріали ОРД можуть використовуватися при проведенні певних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом. Одним із проблемних у теорії кримінального процесу та криміналістики є питання про використання в ході допитів підозрюваного, свідка та потерпілого предметів, документів та вербальної інформації²⁵³, отриманих у ході ОРД. Так, при розслідуванні зайняття гральним бізнесом при проведенні оперативними органами перевірок дотримання законодавства України про заборону грального бізнесу досить часто вилучається гральне обладнання. З цього приводу вченими та практиками висловлюються різні точки зору.

На думку Д.І. Беднякова, практика ознайомлення допитуваного з предметами і документами, отриманими в ході ОРД, без пояснення йому їх походження є допустимою й відповідає закону. При цьому вчений вважає, що відбиття факту такого ознайомлення в протоколі допиту є не обов'язковим, оскільки кримінально-процесуальний закон вимагає зазначати в протоколі допиту лише факт пред'явлення

²⁵² Про використання матеріалів ОРД в організаційно-тактичних цілях при проведенні слідчих (розшукових) дій докладно див.: Ключко О. Н. Тактические приемы использования оперативно-розыскных данных при проведении отдельных следственных действий / О. Н. Ключко // Труды КВШ МВД СССР. – 1978. – № 12 – С. 154–167; Гевко В. В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування / В. В. Гевко: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996. – С. 107–124; Колесник В. А. Правові, організаційні і тактичні аспекти використання оперативно-розшукових матеріалів у розслідуванні злочинів / В. А. Колесник: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1998. – С. 105–112; та ін.

²⁵³ Докладно про отримання вербальної інформації див.: Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі / Л. Д. Удалова. – К., 2005.

доказів, а предмети й документи, отримані оперативним шляхом, такими не є до моменту залучення їх у кримінальний процес²⁵⁴. Протилежну точку зору з цього приводу висловлює В. В. Гевко. Вчений аргументовано доводить, що за загальною логікою доказування особа, яка веде розслідування, не вправі оперувати будь-якими даними, відсутніми в кримінальній справі, тому такі матеріали мають бути введені до кримінального процесу через визначені законом джерела й лише після цього використовуватися під час допитів²⁵⁵.

На користь цієї точки зору слід додати й те, що в чинному КПК України насправді немає прямої вказівки, щоб допитуваному давалося пояснення походження предметів і документів, отриманих у ході ОРД, які йому пред'являються. Однак факт пред'явлення таких документів і предметів повинен заноситися до протоколу допиту, оскільки в ст. 104 КПК України зазначається, що в протоколі про кожну слідчу (розшукову) дію мають бути вказані послідовність дій та отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи.

Щодо використання матеріалів ОРД для проведення обшуку, то, враховуючи, що обшук є примусовим заходом, пов'язаними із втручанням в особисте життя певних осіб, і його проведенню передуює складання письмового документа ухвали слідчого судді на підставі клопотання, де повинні бути зазначені речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук, до клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ст. 234–235 КПК України), в теорії кримінального процесу висловлюються полярні думки щодо використання матеріалів ОРД як підстав для його проведення.

Законність матеріалів ОРД як підстав для проведення обшуку підтверджується наявністю мотивованої ухвали слідчого судді, винесеної на підставі погодженого прокурором клопотання слідчого, які досліджують законність і обґрунтованість таких підстав, що забезпечує належний рівень правової захищеності особи, яка підлягає обшуку.

²⁵⁴ Див.: *Бедняков Д. И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. – М., 1991. – С. 109.

²⁵⁵ Див.: *Гевко В. В.* Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування / В. В. Гевко: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996. – С. 116.

Щодо слідчих (розшукових) дій основною метою яких є перевірка отриманих у кримінальному провадженні доказів²⁵⁶ (пред'явлення для впізнання осіб, трупа чи речей (ст. 228, 229, 230, 232 КПК), одночасний допит двох і більше осіб для з'ясування розбіжностей в їх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК), слідчий експеримент (ст. 240 КПК), проведення експертизи (ст. 242 КПК)), вони можуть мати як підстави проведення лише дані, отримані процесуальними способами, – відповідну сукупність доказів, оскільки без цього вони не мали б предмета перевірки. Прикладом цього є одночасний допит двох і більше осіб для з'ясування розбіжностей в їх показаннях, який втрачає будь-який сенс без попереднього допиту тих осіб, у чиїх показаннях передбачається з'ясувати розбіжності. Немає сенсу й у пред'явленні особи чи предмета для впізнання без попереднього допиту особи, яка впізнає, про зовнішній вигляд і прикмети особи чи предмета, що упізнається, а також про обставини, за яких особа, що впізнає, бачила цю особу, чи ознаки й обставини, за яких вона спостерігала цей предмет. Проте й при проведенні цих слідчих дій матеріали ОРД мають тактичне значення для організації їх проведення і в окремих випадках визначають їх спрямованість та результативність.

Проте, на відміну від використання матеріалів ОРД як приводів та підстав для проведення певних слідчих (розшукових) дій, можливість їх використання в організаційно-тактичних цілях для підготовки й проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій є загальнознаною²⁵⁷. Матеріали ОРД у цьому аспекті можуть активно використовуватися при визначенні основних напрямів розслідування, висуванні й обґрунтуванні слідчих версій, обранні найбільш доцільних у даній слідчій ситуації слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, послідовності їх проведення, розробки заходів щодо орга-

²⁵⁶ Визначення цих слідчих дій як дій перевірочних є суто умовним, оскільки, всі слідчі дії в кінцевому підсумку спрямовані як на отримання, так і на перевірку доказів у кримінальному провадженні.

²⁵⁷ Див.: Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Минск, 1971. – С. 8; Величкин С. А. Организация расследования преступлений / С. А. Величкин. – Л., 1985. – С. 79; Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988. – С. 113; Коновалова В. Е. Межнаучные связи криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Проблемы законности. – Харьков, 1995. – Вып. 29. – С. 12–16; Мешков В. М. Оперативно-розыскная тактика и особенности легализации полученной информации в ходе предварительного следствия [Учебно-практическое пособие] / В. М. Мешков, В. Л. Попов. – М., 1999. – С. 18–44; Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В. П. Бахин. – Киев, 2002. – С. 110–175; Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики [Монография] / В. Ю. Шепитько. – Харьков, 2002. – С. 13–15; та ін.

нізації протидії злочинності тощо. Із матеріалів ОРД слідчий може отримати інформацію про місцезнаходження предметів, документів, їх ознаки, індивідуальні особливості, відомості про допитувану особу, її фізичні можливості сприйняття відповідних подій злочину та їх відтворення, про характер відносин з обвинуваченими, потерпілими, свідками, про її заінтересованість у результатах справи, про готовність дати правдиві показання тощо.

Отримання таких даних, що містяться в матеріалах ОРД, дає можливість слідчому використати їх як при загальному плануванні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, що розслідується, так і при плануванні окремих слідчих (розшукових) дій для визначення часу, місця та послідовності їх проведення, кола учасників, необхідності застосування технічних засобів, оперативно-розшукового супроводження, моделювання можливих варіантів поведінки обвинуваченого, підозрюваного, свідка, потерпілого та інших її учасників, визначення ступеню їх поінформованості щодо обставин справи і розробити на цій підставі відповідні організаційно-тактичні заходи з використання найбільш доцільних тактичних прийомів психологічного впливу на зазначених осіб для створення умов дачі ними правдивих показань і максимального відтворення отриманої ними інформації в ході сприйняття обставин злочину.

Отримана слідчим інформація, що міститься в матеріалах ОРД, дає йому можливість використати певні тактичні прийоми для створення в допитуваної особи перебільшеного уявлення про його поінформованість щодо обставин злочину, що розслідується, про наявність у нього значних технічних можливостей для виявлення тих обставин, які допитувана особа намагається приховати, формування у допитуваного враження, що його викриття відбулося через власну недбалість або через зраду співучасників злочину, про необхідність сприяння слідству у розкритті злочину тощо.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство допускає можливість використання матеріалів ОРД як юридичних і фактичних підстав для прийняття рішення про проведення слідчих дій, спрямованих на отримання доказів. Матеріали ОРД можуть також використовуватися для проведення всіх слідчих дій в організаційно-тактичних цілях. Прийняте на підставі матеріалів ОРД рішення про проведення певної слідчої дії повинне бути вмотивованим і впливати із матеріалів кримінального

провадження, не розкриваючи при цьому форм та методів отримання таких матеріалів.

Використання матеріалів ОРД для застосування заходів забезпечення кримінального провадження має важливе значення при розслідуванні зайняття гральним бізнесом. У прийнятті процесуальних рішень про застосування цих заходів ОРД забезпечує прийняття своєчасних, законних та обґрунтованих рішень у кримінальному процесі.

Так цей злочин часто вчиняється групою осіб чи організованою злочинною групою, члени яких нерідко активно протидіють органам досудового розслідування та суду у встановленні істини у кримінальному провадженні та прийнятті в ньому законного й обґрунтованого рішення з метою уникнення відповідальності за вчинення цього злочину, приховування незаконних прибутків від грального бізнесу, інших гральних закладів чи досягнення іншої незаконної мети, яку реалізують із застосуванням протизаконних насильницьких кримінально караних діянь, створюють реальну загрозу життю, здоров'ю і майну інших учасників процесу та членів їх сімей і близьким родичам, перешкоджають виконанню процесуальних рішень у справі, а інколи продовжують іншу організовану злочинну діяльність. Тому для забезпечення ефективного розслідування у бік встановлення істини та вирішення соціального конфлікту, спричиненого злочином, процесуальним законом встановлені заходи забезпечення кримінального провадження, а також заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Роль матеріалів ОРД у прийнятті рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження обумовлюється тим, що прийняття такого рішення допускається лише в тих випадках, за тими приводами та підставами й у тому порядку, які прямо передбачені законом, що викликано необхідністю створення відповідних гарантій від довільного використання уповноваженими особами своїх процесуальних повноважень по застосуванню цих заходів у кримінальному провадженні, забезпечення законності.

Залежно від законодавчого формування приводів для застосування заходів забезпечення кримінального провадження їх можна розділити на дві групи. До першої групи приводів належать ті з них, які мають імперативний характер, на що прямо вказує закон, формулюючи їх у такий спосіб: «слідчий зобов'язаний», «особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана» (статті 168 КПК України) та ін. Цілоком

очевидно, що отримання уповноваженими особами матеріалів ОРД не може бути приводом для прийняття рішень цієї групи, оскільки вони для них не мають юридичного значення. Проте велика роль при прийнятті таких рішень відводиться матеріалам ОРД в інформаційному забезпеченні розробки тактики з їх реалізації.

До другої групи приводів належать ті, які не мають імперативного характеру. Прийняття рішення про їх застосування з настанням певних юридичних фактів залежить від власного розсуду особи, в провадженні якої перебуває кримінальне провадження, на що вказується в окремих нормах чинного КПК України, де повноваження цих осіб по застосуванню заходів забезпечення кримінального провадження формулюються у такий спосіб: «має право» (ст. 133 КПК України), «у разі наявності достатніх підстав» (ст. 148 КПК України) тощо. До цієї групи рішень входять і рішення по застосуванню запобіжних заходів (ст. 177 КПК України), що впливає з аналізу підстав для їх застосування, де вони формулюються у такий спосіб: «наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків».

Отримання матеріалів ОРД органом досудового розслідування як привід для застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження – це акт надання цьому органу матеріалів ОРД чи витребування їх цим органом із оперативно-розшукового підрозділу, що є юридичним фактом, настання якого, залежно від встановлених законом умов, зобов'язує чи надає право зазначеному суб'єкту прийняти рішення про їх застосування до певної особи з метою забезпечення ефективного просування кримінального провадження у бік встановлення істини й прийняття на цій основі законного й справедливого рішення для вирішення соціального конфлікту, спричиненого злочином.

Привід для застосування відповідних заходів забезпечення кримінального провадження має значення лише в єдності з підставами, які можна поділити на юридичні (правові) й фактичні. Під правовими підставами для застосування відповідних заходів слід розуміти сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, що дають можливість уповноваженому суб'єкту кримінального процесу прийняти рішення про їх застосування, а під фактичними підставами – конкретні відомості про можливість та необхідність прийняття такого рішення.

З нашого погляду, у вирішенні питання щодо підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження слід виходити з того, що ОРД і кримінальний процес мають комплексний динамічний характер. При виявленні й розслідуванні зайняття гральним бізнесом ОРД або передує кримінальному процесу, будучи в окремих випадках його передумовою, або супроводжує кримінальний процес, виконуючи інформаційно-забезпечувальну роль. Підрозділи, що здійснюють ОРД, і органи досудового слідства виконують функцію обвинувачення, кримінального переслідування. Їх спільні дії, спрямовані на виконання цієї функції, являють собою систему взаємозалежних оперативно-розшукових і кримінальних процесуальних заходів, які, як правило, пов'язані між собою єдиною кінцевою метою – встановлення істини у кримінальному провадженні і прийняття в ньому законного й обгрунтованого рішення, а тому ці заходи не можна розглядати як безсистемні одиничні акти, зводити «ОРД лише до підказки внутрішньому переконанню суб'єкта», який приймає відповідне процесуальне рішення.

Визначаючи значення матеріалів ОРД у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, слід виходити з того, що згідно із ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, а згідно ст. 177 КПК України підставою застосування запобіжного заходу є наявність обгрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті, а саме: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. При цьому слід враховувати, що ні ця норма КПК України, ні інші його норми не розкривають змісту «достатніх підстав» для їх застосування та ролі ОРД у виявленні

таких підстав, що є однією з причин, яка породжує дискусії правників з цього питання²⁵⁸.

Враховуючи, що найсуворішим запобіжним заходом, що обмежує права людини, є тримання під вартою (ст. 183 КПК України), а зайняття гральним бізнесом є особливо тяжким злочином, у разі його вчинення цей захід може бути застосований до учасників кримінального провадження, докладніше зупинимося на підставах для його застосування та ролі ОРД у виявленні таких підстав.

Розглядаючи питання про можливість використання матеріалів ОРД як підстав для обґрунтування рішень про застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою, слід виходити із конституційного положення, заснованого на основоположних принципах низки міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, про те, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29 Конституції України)²⁵⁹.

Враховуючи наведені конституційні положення, засади сучасного доказового права України, правовий статус суб'єктів, щодо яких застосовуються запобіжні заходи, вважаємо, що змістом підстав для їх застосування, в тому числі і взяття під варту, якими можна обґрунтувати відповідне процесуальне рішення уповноваженої особи, може бути не лише сукупність доказів, передбачених ст. 84 КПК України, а й матеріали ОРД та інші дані в сукупності з такими доказами. Така думка підтверджується і судовою практикою. Так, наприклад, Пленум Верховного Суду України у п. 10 своєї постанови від 25 квітня 2003 р. № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 11 червня 2004 р. № 10) «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства»²⁶⁰ звернув увагу судів на те, що «під час су-

²⁵⁸ Див.: *Погорецький М. А.* Обґрунтування рішень про застосування примусових заходів у кримінальних справах про організовану злочинність / М. А. Погорецький // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук. – практ. журн.; Міжвід. наук. – досл. центр з проблем б-би з орг. злоч.* – К., 2007. – № 15. – С. 3–14; Він же.: Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності органів СБ України для застосування запобіжних заходів / М. А. Погорецький // *Наук. вісн. Нац. акад. Служби безпеки України.* – 2007. – № 27. – С. 180–188.

²⁵⁹ Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України.* – 1996. – № 30. – Ст. 141.

²⁶⁰ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» // *Вісник Верховного Суду України.* – 2003. – № 3 (37). – С. 6–10.

дового розгляду подання органу дізнання, слідчого чи прокурора про взяття під варту предметом дослідження є ті обставини, з якими закон пов'язує можливість обрання цього запобіжного заходу».

Водночас матеріали ОРД, якщо вони не залучені у визначеному процесуальним законом порядку до кримінального провадження, не можуть бути покладені в обґрунтування рішення про застосування запобіжних заходів. Однак, якщо такі матеріали відповідно до встановленої процесуальної форми залучені до кримінального провадження та набули статусу доказів, вони можуть бути покладені в обґрунтування рішення про застосування будь-якого запобіжного заходу, в тому числі і взяття під варту. Якщо ж такі матеріали за певних причин не набули статусу доказу, однак у визначеному процесуальним законом порядку залучені до кримінального провадження, вони також можуть бути покладені в обґрунтування рішення про застосування будь-якого запобіжного заходу, в тому числі і взяття під варту, проте лише в сукупності з доказами, які є у кримінальному провадженні.

У кримінальному процесі одним із дискусійних є питання щодо можливості використання матеріалів ОРД для прийняття рішення про затримання підозрюваного (ч. 2 ст. 176, ст. 207–208 КПК України), яке обумовлюється низкою чинників, пов'язаних з правовою природою цієї процесуальної дії, щодо змісту підстав для її проведення та ролі матеріалів ОРД у їх формуванні. У міжнародному праві затримання характеризується як «стан особи, яка позбавлена особистої свободи не в результаті засудження за вчинення правопорушення»²⁶¹.

Для з'ясування питання про зміст фактичних підстав для затримання підозрюваного слід, на наш погляд, зробити докладний аналіз ст. 207 та ст. 208 КПК України, в яких визначаються такі підстави. Так, відповідно до ст. 207 КПК України кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Відповідно до ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлен-

²⁶¹ Див.: пункти b, d Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.88 № 43/173 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

ня волі, лише у випадках: якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення або якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Разом із цим, незважаючи на конкретне визначення підстав у ст. 208 КПК України, в практичній діяльності їх застосування має певні труднощі, особливо при використанні матеріалів ОРД для прийняття рішення про затримання підозрюваної особи. Так, зокрема згідно ст. 208 КПК України незрозуміло, хто й у який спосіб на підозрюваному або на його одязі, при ньому або на місці події повинен виявити ознаки, які вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, і чи можна такі сліди виявити ОРЗ, і якщо так, то чи можуть результати таких заходів стати підставами для затримання підозрюваного.

Враховуючи законодавчу неврегульованість цього питання, у практичній діяльності постають питання: як, наприклад, повинен діяти наряд візуального спостереження підрозділів оперативного документування, коли він у ході здійснення цього ОРЗ стане очевидцем злочину, чи можна наряду візуального спостереження використати отримані ним матеріали ОРД як підстави для затримання підозрюваного і якщо так, то у який спосіб і за яким пунктом ст. 208 КПК України?

На наш погляд, у таких випадках змінному наряду візуального спостереження слід вживати необхідних заходів як для документування за допомогою фото-, відеоапаратури та з використанням в установленому порядку інших технічних засобів дій об'єкта спостереження (підозрюваної особи), що вказують на підготовку або вчинення нею злочину, та виявлення й установлення очевидців цих дій, так і при необхідності застосовувати щодо неї засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах та в порядку, визначеному законом, а у разі фактичного затримання особи, за якою здійснюється спостереження, на місці вчинення злочину негайно інформувати про це керівництво відповідного підрозділу оперативного документування та ініціатора завдання, а також інші правоохоронні органи відповідно до їх компетенції. При необхідності оперативні працівники, що здійснювали візуальне спостереження, повинні надавати допомогу зазначеним правоохоронним органам у пошуку та залученні очевидців злочину з метою процесуального оформлення факту затримання підозрюваної особи відповідно до вимог ст. 208 КПК України.

Підставами для затримання у цьому випадку можуть, залежно від ситуації, бути: змінний наряд безпосередньо застав особу під час вчинення злочину (п. 1 ч. 1 ст. 208), вказівка встановлених цим нарядом очевидців, які вкажуть на підозрювану особу як таку, що вчинила злочин (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України), виявлення на підставі матеріалів ОРД, отриманих у ході візуального спостереження, явних слідів злочину на підозрюваному або його одязі, або на місці події (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України).

Нормативними актами також не встановлено, як повинен діяти оперативний працівник, якщо при проведенні ним відповідного ОРЗ він стане очевидцем того, що певна особа вчиняє злочин – зайняття гральним бізнесом: чи повинен він при цьому затримувати таку особу і якщо так, то що буде в цьому випадку підставою для її затримання відповідно до ст. 208 КПК України.

На нашу думку, у ході негласного проникнення в приміщення чи транспортні засоби та інші місця з метою виявлення та фіксації слідів і ознак зайняття гральним бізнесом, створення умов для проведення інших ОРЗ, наприклад, негласного огляду предметів, матеріалів і документів чи негласного контролю в приміщеннях та інших місцях, при виявленні факту вчинення певною особою, в тому числі й об'єктом оперативно-розшукової справи, зайняття гральним бізнесом оперативні працівники повинні також вживати необхідних заходів для документування за допомогою фото-, відеоапаратури та з використанням в установленому порядку інших технічних засобів діянь з ознаками злочину, виявлення й установлення очевидців цих діянь, а також застосовувати щодо осіб, які вчиняють або вчинили злочин, якщо неможливо йому запобігти іншими способами, засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах та в порядку, визначеному законом, а у разі фактичного затримання таких осіб на місці вчинення злочину – негайно інформувати про це керівництво відповідного підрозділу та ініціатора завдання, а також інші правоохоронні органи відповідно до їх компетенції. При необхідності зазначені оперативні працівники повинні надавати допомогу відповідним правоохоронним органам у пошуку та залученні очевидців злочину з метою процесуального оформлення факту затримання підозрюваної особи відповідно до вимог ст. 208 КПК України.

Матеріали ОРД, отримані в ході вказаних ОРЗ, можуть бути також приводами й підставами для початку кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій, на підставі яких можуть

бути отримані докази, покладені в обґрунтування процесуального затримання підозрюваного.

Отже, виявлення особи під час вчинення злочину працівниками оперативно-розшукового підрозділу при виконанні ними службових повноважень, як правило, може мати місце в двох випадках: при реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи, коли цій особі штучно створюються перепони для доведення її умислу на вчинення злочину до кінця з подальшим її фізичним захопленням, початком кримінального провадження та процесуальним затриманням при замаху на вчинення злочину на підставі п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України, а також у непередбачених ситуаціях, наприклад, при здійсненні відповідних ОРЗ, коли оперативні працівники, які здійснюють ці ОРЗ, випадково стали очевидцями злочину.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що матеріали ОРД можуть бути за певних умов використані як приводи та підстави для застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження у сукупності з доказами, передбаченими ст. 84 КПК України.

Використання матеріалів ОРД для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Втілення ідеї правової держави в Україні, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, передбачає створення також належних гарантій безпеки осіб, які залучаються до сфери боротьби зі злочинністю, що сприяє забезпеченню реалізації кримінально-правової політики держави.

У разі виникнення небезпеки для життя, здоров'я, житла чи майна держава повинна створювати належні гарантії безпеки особи як учасника кримінального судочинства, а також безпеки членів її сім'ї та близьких родичів, що є одним із принципів кримінального процесу.

На створення таких гарантій в Україні прийнято закони № 3782–12 від 23 грудня 1993 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»²⁶² та № 3781–12 від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»²⁶³.

Проведене узагальнення практики розслідування зайняття гральним бізнесом свідчить про те, що у більшості випадків лише оперативно-розшуковими заходами можна своєчасно отримати інформацію

²⁶² Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 3782–12 від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

²⁶³ Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» № 3781–12 від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

про підготовку чи здійснення незаконного впливу з боку заінтересованих осіб на учасників кримінального процесу, належним чином її задокументувати та використати для прийняття своєчасного процесуального рішення про застосування відповідних заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів, оскільки ОРД, як правило, у таких категоріях злочинів є передумовою кримінального процесу²⁶⁴.

За чинним законодавством рішення про застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути прийняте лише за наявності сукупності приводів та підстав органом, у провадженні якого перебуває кримінальне провадження. Проте використання матеріалів ОРД як приводів та підстав для застосування зазначених заходів викликає певні труднощі у правозастосовному процесі через недосконале правове врегулювання цього питання.

Так, наводячи у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» перелік суб'єктів, що приймають рішення про застосування заходів забезпечення безпеки – слідчий, прокурор, суд, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, які потребують захисту, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів, слідчий суддя у випадках, передбачених ст. 206 КПК України, однозначно чітко не визначають приводи та підстави для застосування таких заходів.

Так, ст. 2 зазначеного вище Закону передбачає, що право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав мають: особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; свідок; експерт, спе-

²⁶⁴ Докладно див.: *Погорецький М. А.* Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства / *М. А. Погорецький* // Вісник прокуратури. – 2007. – № 2. – С. 86–93.

ціаліст, перекладач і понять; члени сімей та близькі родичі зазначених осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

У ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» зазначається, що підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну. Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути: заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича; звернення керівника відповідного державного органу; отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб. Водночас у ст. 206 КПК України взагалі не зазначаються підстави для застосування заходів безпеки, зазначаючи, що вони застосовуються згідно із законодавством.

Аналіз ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» свідчить про те, що підставами для прийняття заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів є дані, які свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу й майну, що може здійснюватися з метою: а) перешкоджання їх сприянню правосуддю; б) примушення цих осіб до припинення сприяння; в) помсти за вчинене сприяння. Про реальність такої загрози може свідчити сам факт існування злочинної організації, яка вчиняє злочин, чи готується до його вчинення й здатна до незаконного впливу на учасників кримінального судочинства шляхом вчинення щодо них та членів їх сімей і близьких родичів насильницьких дій.

Матеріали ОРД можуть бути використані як приводи для застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства лише в тому випадку, коли в них містяться зазначені підстави – дані про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів. У ході реалізації заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, членів їх сімей та близьких родичів матеріали ОРД можуть бути використані також і в організаційно-тактичних цілях.

Водночас Закон передбачає, що такий привід до застосування заходів безпеки як заява або повідомлення про загрозу безпеці особи підлягає перевірці органом, який здійснює оперативно-розшукову ді-

льність, слідчим, прокурором, слідчим суддею судом в строк не більше трьох діб, а у невідкладних випадках – вони зобов'язані негайно прийняти рішення про застосування або про відмову у застосуванні заходів безпеки. На своє рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання вказаними органами. Водночас, до уповноважених суб'єктів для прийняття процесуальних рішень в інтересах кримінального судочинства відповідно до Закону про ОРД (ст. 10) повинна надходити не оперативна інформація, а матеріали ОРД, тобто формалізована й легалізована оперативно-розшукова інформація.

У ст. 21 Закону наведені підстави та приводи для скасування заходів безпеки. Так, підставою для скасування заходів безпеки, що здійснюються відповідно до Закону, може бути: закінчення строку конкретного заходу безпеки; усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування. Приводом для скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути: заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, щодо якого були застосовані заходи безпеки; отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Така достовірна інформація може міститися і в матеріалах ОРД, які в установленому порядку повинні бути надані слідчому й залучені до кримінального провадження.

Отримання слідчим матеріалів ОРД є приводом для скасування заходів безпеки учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича лише у разі, якщо в них міститься достовірна інформація щодо усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист, чи систематичного невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування.

Зважаючи на те, що зазначені дані можуть бути використані слідчим у відповідній постанові при обґрунтуванні рішення про скасування заходів безпеки, вони повинні бути не лише легалізованими,

а й достовірними, оскільки таке рішення, у разі його оскарження, може бути предметом розгляду у суді за участю сторін обвинувачення та захисту.

В чинному КПК України викладено нормативно-правове визначення доказів (ст. 84), вказані їх джерела та види (ч. 2 ст. 84), встановлені правила вналежності (ст. 85), допустимості (ст.ст. 86–90 КПК).

Згідно з ч. 1 ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо його отримано в порядку, встановленому КПК. У ч. 1 ст. 87 КПК України зазначено, що неприпустимими є докази, отримані в результаті істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій в результаті істотного порушення прав і свобод людини.

Виходячи з вище наведених положень, будь-які матеріали ОРД можуть бути використані для отримання будь-яких доказів у кримінальному процесі у встановленій процесуальній формі для кожного виду доказів²⁶⁵.

Матеріали ОРД можуть бути використані й для прийняття інших рішень у кримінальному провадженні.

²⁶⁵ Докладно див.: Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [монографія] / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс ЛТД, 2007. – С. 460–571; Він же: Протоколи оперативно-розшукових заходів – новий вид доказів у кримінальному судочинстві / М. А. Погорецький // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: тези доп. наук. – практ. конф.: [у 2-х ч.]. – К.: НАВС України, 2002. – Ч. 1. – С. 170–172; Він же: Судовий контроль і прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі / М. А. Погорецький // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 32–38; Він же: Матеріали оперативно-розшукової діяльності і докази у кримінальному процесі: проблеми співвідношення / М. А. Погорецький // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: матер. наук. – практ. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.) / Відп. за вип. Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х.: НЮАУ, 2005. – С. 617–621; Він же: Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності вербального походження для отримання доказів у кримінальному процесі / М. А. Погорецький // Вісник прокуратури. – 2008. – № 9. – С. 71–84; Він же: Роль оперативно-розшукової діяльності у кримінально-процесуальному доказуванні / М. Погорецький // Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10 т.] / відп. редактори: В. В. Коваленко, С. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Атіка, 2010. – Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – С. 890–897 та ін.

ПІСЛЯМОВА

Проведене дослідження дозволяє сформулювати теоретичні положення та рекомендації, що мають теоретичне та практичне значення, зокрема:

Криміналістичну характеристику зайняття гральним бізнесом слід розуміти як науково-інтегровану, узагальнену інформаційну модель типових та сталих, взаємозалежних, криміналістично значимих відомостей про цей злочин, сформованих за наступними елементами: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину; типова «слідова картина», особа злочинця.

а) Основним предметом злочинного посягання зайняття гральним бізнесом є майно (гроші, речі, майно, майнові права) гравця в азартні ігри, який збігається з поняттям предмета злочину. Додатковим предметом злочинного посягання є фізична особа – гравець, його свідомість (психічне здоров'я).

б) Формами зайняття гральним бізнесом є: організація, проведення та надання можливості доступу до азартних ігор. Вказані форми можуть існувати відокремлено або ж у поєднанні. Як правило під час організації азартних ігор особа одночасно визначається з подальшим способом їх проведення чи надання можливості доступу до них, тому організація азартних ігор полягає у створенні грального закладу. Проведення азартних ігор виявляється в різноманітних способах: у створених власне гральних закладах (казино, залах гральних автоматів тощо) чи інших закладах, замаскованих під законну діяльність (Інтернет-клуби, спортивні клуби, тощо). Надання можливості доступу до азартних ігор здійснюється як правило за допомогою мережі Інтернет при створенні окремого ігрового серверу та встановлення спеціального програмного забезпечення для доступу до нього.

в) Слідову картину зайняття гральним бізнесом становить сукупність матеріальних та ідеальних слідів злочину. Ідеальними слідами є сліди пам'яті людини, джерелами ідеальних слідів є 1) свідки-очевидці (гравці, випадкові перехожі, працівники сусідніх закладів, працівники грального закладу, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий), які сприймали подію злочину; 2) свідки-неочевидці – члени сім'ї гравця, працівники оперативно-розшукових органів, які виїжджали на місце за викликом; 3) сторонні особи, які не мають відношення

до події злочину, але мають іншу інформацію (спеціальні знання – професійні, експериментальні або досвід проведення азартних ігор).

г) Матеріальними слідами зайняття гральним бізнесом є: предмети обстановки місця події, а також документи: гральне та комп'ютерне обладнання, фішки, карти – засоби вчинення злочину; предмети злочинного посягання – грошові кошти, речі гравців; особисті речі злочинця та інші предмети, в тому числі документи, які регламентують порядок зовні господарської діяльності, документи в куточку споживача, які є слідами-джерелами приховування злочину і інформації про діяльність осіб після події злочину, інші сліди.

д) Особою злочинця є: «реальний» організатор грального бізнесу, «номінальний» організатор грального бізнесу, виконавці злочину – працівники грального закладу, які проводять азартні ігри або надають доступ до їх проведення.

«Реальним» організатором, як правило, є колишні власники гральних закладів, які створюють організовані злочинні групи виключно з метою організації мережі гральних закладів. «Номінальним» організатором грального бізнесу є лише фізична особа, яка має право займатися підприємницькою діяльністю і яка формально вважається власником грального закладу. Працівники грального закладу – касири, круп'є, адміністратори притягуються до кримінальної відповідальності за проведення азартних ігор у випадку фіксації отримання ставки, виплати виграшу чи отримання прибутку.

Початок досудового розслідування зайняття гральним бізнесом містить ряд особливостей, які пов'язані як з особливістю самого злочину, так і з прийняттям у 2012 році нового КПК України та скасуванням стадії порушення кримінальної справи. Досудове розслідування зайняття гральним бізнесом провадиться слідчими органів внутрішніх справ і починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Приводами для внесення вказаних відомостей відповідно до ст. 214 КПК України є подання заяви, повідомлення про вчинення зайняття гральним бізнесом або самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Більшість фактів зайняття гральним бізнесом викривається оперативно-розшуковими підрозділами під час: здійснення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій самостійно чи спільно з іншими органами; проведення оперативної закупівлі,

зокрема здійснення ставки в гральному закладі, участі в азартній грі та отримання виграшу та проведенні інших оперативно-розшукових заходів; здійснення перевірки суб'єктів господарювання в порядку, передбаченому Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні».

При зайнятті гральним бізнесом на початковому етапі розслідування виникають наступні типові слідчі ситуації: 1) в органи внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у приміщенні за певною адресою, інформація про особу злочинця та спосіб вчинення злочину відсутня; 2) до правоохоронних органів надійшла інформація про спосіб вчинення злочину у певному приміщенні, види азартних ігор, які проводяться, особа організатора грального бізнесу (номінального чи реального) невідома; 3) до правоохоронних органів надійшла інформація про факти проведення азартних ігор конкретними особами в певному приміщенні, проте спосіб вчинення злочину невстановлений; 4) до органів внутрішніх справ надійшло повідомлення про зайняття гральним бізнесом у конкретному приміщенні з повідомленням способу вчинення злочину та особи злочинця; 5) правоохоронні органи самостійно отримали інформацію про зайняття гральним бізнесом, виявили предмети чи документи, які свідчать про вчинення цього злочину під час проведення оперативно-розшукової діяльності чи в процесі розслідування інших злочинів.

Огляд місця події при розслідуванні зайняття гральним бізнесом є складною слідчою дією, яка складається зі слідчого огляду приміщення (грального закладу), слідчого огляду речей (грального обладнання, особистих речей організатора тощо) та слідчого огляду документів (бухгалтерських документів, в яких фіксується господарська діяльність з проведення азартних ігор, факти прийняття ставки та виплати виграшу). Проте дані види слідчого огляду можуть проводитися і окремо від огляду місця події, коли слідчий проводить огляд грального обладнання чи документів після проведення огляду місця події.

Особливістю огляду місця події у даних злочинах є необхідність залучення спеціалістів в галузі комп'ютерної техніки та азартних ігор, а також необхідність огляду особливих предметів – грального обладнання, спеціального комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення, призначеного для проведення чи наданням можливості доступу до азартних ігор.

При підготовці (обранні тактики допиту, визначенні кола обставин, які належить з'ясувати тощо) та проведенні допиту свідків слід враховувати їх особливості та належність до певної групи, а саме: 1)

свідки-очевидці зайняття гральним бізнесом (створення чи роботи грального закладу чи участі в азартних іграх, працівники грального закладу); 2) свідки, які володіють іншою інформацією, що має значення для справи (члени сім'ї гравця чи працівника грального закладу).

Тактика допиту свідків-очевидців спрямована на з'ясування «внутрішніх» особливостей злочину – особливостей грального закладу, кількості грального обладнання, особи злочинця. Допит свідків, які володіють іншою інформацією дозволяє отримати лише відомості, які вони отримали від інших осіб (свідків-очевидців, осіб які вчиняли злочин, гравців тощо) і проводиться, як правило, у випадку, коли відсутня інформація про свідків-очевидців або ж дані особи не бажають співпрацювати зі слідством, боячись викриття їх організатором.

На подальшому етапі розслідування слідчим проводиться допит підозрюваного у 74% справ у тому числі очна ставка у 28% справ та обшук грального закладу у 35% справ.

Обставинами, які впливають на вибір тактичних прийомів допиту підозрюваного є:

а) для «реальних» організаторів: а) досить велика обізнаність підозрюваного з матеріалами, які перебувають в розпорядженні слідчого; б) високий освітній рівень підозрюваних та їх соціальний статус; в) присутність при допиті захисника і відмова співпрацювати без його присутності г) знайомства з впливовими посадовими особами, в тому числі і в правоохоронних органах; д) відсутність документальних прямих доказів, які вказують на причетність «реального» власника грального бізнесу до організації чи діяльності грального закладу; е) глибокі теоретичні та практичні знання сфери грального бізнесу та особливостей азартних ігор, а також способів маскуванню грального бізнесу під законну діяльність;

б) для «номінальних» організаторів: а) документальне підтвердження організації ними азартних ігор; б) документальне підтвердження належності грального закладу підозрюваному; в) знайомство підозрюваного з «реальним» організатором грального бізнесу або членами організованої злочинної групи, створеної для зайняття гральним бізнесом, а також небажання їх викривати;

в) для безпосередніх виконавців злочину (касирів, круп'є) є: а) фіксування правоохоронними органами вчинення ними злочину (факту прийняття ставки чи виплати виграшу гравцям) застосуванням оперативно-розшукових заходів; б) службова залежність від «номі-

нального» організатора грального бізнесу; в) низький освітній рівень і відсутність знань всієї структури злочину; г) ставлення до себе як робітника за наймом і заперечення своєї участі як учасника злочину.

Можна виділити наступні конфліктні слідчі ситуації допиту підозрюваного, які впливають на вибір тактики допиту: підозрюваний категорично заперечує свою участь у зайнятті гральним бізнесом; підозрюваний не заперечує участь у здійсненні відповідних окремих операцій, але заперечує свою винуватість у вчиненні злочину, «перекладаючи» вину на інших осіб; присутній при допиті захисник здійснює протидію належному проведенню слідчої дії. Відповідно допит в конфліктній ситуації вимагає застосування слідчим тактичних прийомів, спрямованих на подолання такої протидії, зокрема: використання протиріч між показаннями, пред'явлення речових доказів, використання позитивних якостей особи, використання протиріч між показаннями допитуваного та показаннями інших осіб та інших.

При допиті в безконфліктній ситуації слідчий пропонує допитуваному розповісти інформацію, яка йому відома, після чого, у випадку необхідності з'ясування окремих обставин чи уточнення певної інформації, ставить відповідні запитання.

Речами та документами, які необхідно відшукати під час обшуку, як правило є гральне обладнання чи гральні програми, які використовувалися для організації грального бізнесу; грошові кошти, отримані від зайняття гральним бізнесом; документи, які підтверджують факти зайняття гральним бізнесом – договори оренди чи купівлі-продажу грального обладнання, договори на поставку комп'ютерного обладнання, договори про надання телекомунікаційних послуг з доступу до мережі Інтернет, бухгалтерська документація, касова документація, особисті записи організатора грального бізнесу. При цьому, гральне обладнання, незалежно від вказівки про нього в постанові про проведення обшуку підлягає вилученню, оскільки воно є забороненим для використання в Україні і підлягає конфіскації відповідно до санкції статті 203–2 КК України.

Використання спеціальних знань при розслідуванні зайняття гральним бізнесом відбувається в непроцесуальній та процесуальній формах.

Процесуальна форма використання спеціальних знань – це залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях, призначення й провадження судових експертиз, допит експерта.

Непроцесуальні форми – це консультативна й довідкова діяльність спеціаліста, провадження ревізій, надання технічної допомоги слідчо-

му й оперативному співробітнику, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками тощо.

При розслідуванні зайняття гральним бізнесом призначають: експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічні експертизи); товарознавчі експертизи; економічні, експертизи; судово-психіатричні експертизи; криміналістичні експертизи (почеркознавчі; техніко-криміналістичні експертизи документів, трасологічні).

Формами участі громадськості у розслідуванні цього злочину є участь громадян як: понятих; захисників; громадських захисників; представників неповнолітнього, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача; посередників; заявників про вчинений злочин; осіб, які беруть участь у профілактиці та попередженні злочинів; осіб, які беруть участь у проведенні слідчих дій; осіб, які беруть участь у затриманні злочинців; помічників слідчого чи прокурора; осіб, які вносять заставу чи поручаються за особу тощо.

Участь ЗМІ в розслідуванні зайняття гральним бізнесом відбувається шляхом: формування громадської думки; допомоги ЗМІ у викритті фактів злочинної діяльності (виявлення правоохоронними органами публікацій в ЗМІ про факти вчинення злочину та подання представниками ЗМІ (журналістами) заяв чи повідомлень про вчинення злочину до правоохоронних органів); допомоги ЗМІ під час розслідування злочину для встановлення певних невідомих обставин.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються насамперед для виявлення та занесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань даних про вчинення зайняття гральним бізнесом. Питання про наявність кола обставин як підстав для початку кримінального провадження про зайняття гральним бізнесом, а також даних про конкретні елементи його складу, які повинні міститися в матеріалах ОРД, вирішується уповноваженою особою у кожному конкретному випадку залежно від характеру злочину, індивідуальних особливостей і конкретних обставин його вчинення.

При розслідуванні зайняття гральним бізнесом матеріали ОРД можуть бути приводами та підставами для проведення певних слідчих (розшукових) дій, а також застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження та заходів безпеки до учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів за умов, що вони отримані уповноваженою особою в установленій законом спосіб і залучені до матеріалів кримінального провадження.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Азартна гра – будь-яка гра, обов'язковою умовою участі в якій є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає змогу учаснику як отримати виграш (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості. **До азартних ігор не відносяться:** організація та проведення лотерей; організація та проведення творчих конкурсів, спортивних змагань тощо, незважаючи на те передбачається чи не передбачається їх умовами грошовий або майновий виграш; гра в більярд, гра в кеглі (боулінг) та інші ігри, які проводяться без одержання гравцем призу (виграшу); гра на гральних автоматах типу «кран-машина» (двокоординатні автомати), де як виграш (приз) гравець отримує виключно матеріальні речі (іграшки, цукерки тощо); розіграші на безоплатній основі з рекламуванням (популяризацією) окремого товару, послуги, торгової марки, знаків для товарів і послуг, найменування або напрямів діяльності суб'єктів господарювання, комерційної програми з видачею виграшів у грошовій або майновій формі; розіграші у вигляді конкурсів (ігор, вікторин), умови яких передбачають безоплатне набуття особою статусу її учасника та отримання учасником, який виявив кращі особисті знання та вміння, виграшів у грошовій або майновій формі за особисту перемогу; розіграші на безоплатній основі для розважальних, благодійних або пізнавальних цілей;

Букмекерська діяльність – діяльність з проведення парі та ігор у тоталізатор (у т.ч. із застосуванням засобів телекомунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет), спрямована на формування переліку подій, які мають відбутися в майбутньому, прийняття ставок на ці події, зберігання ставок, відстеження результатів подій, визначення та видачі призів (виграшів);

Гра в карти – азартна гра, результат якої визначається залежно від комбінації гральних карт згідно з правилами проведення цієї гри в карти і незалежно від назви гри;

Гра в кості – азартна гра, результат якої визначається залежно від числа (числа знаків або точок), що випадає на костях, згідно з правилами проведення цієї азартної гри;

Гра в тоталізатор – азартна гра, в якій гравці роблять ставки на події з наперед невідомим результатом (наприклад, результат спор-

тивного змагання), а той, хто проводить цю гру, за комісійну винагороду приймає і зберігає ставки, а також розподіляє і виплачує суму призу (виграшу) одразу після закінчення події безпосередньо в місці її проведення.

Гральне обладнання – будь-яке спеціалізоване обладнання або пристрій (механічний, електричний, електронний), який призначений для проведення азартних ігор (гральний автомат (у тому числі гральний автомат типу рулетки), гральний стіл, гральний стіл з кільцем рулетки тощо);

Гральний автомат – механічне, електричне або електронне обладнання (пристрій), що використовується для проведення азартних ігор, результат яких визначається без участі особи програмою роботи цього обладнання (пристрою) з використанням генератора випадкових чисел, який міститься всередині корпусу такого обладнання (пристрою), а сума виграшу нараховується обладнанням (пристроєм) автоматично;

Гральний бізнес – діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера;

Гральний стіл – спеціально обладнаний стіл (окреме гральне місце), що призначений для проведення одночасно лише одного сеансу однієї азартної гри з одним або декількома гравцями за участю працівника організатора азартної гри, який виступає як учасник гри чи спостерігач;

Гральний стіл з кільцем рулетки – спеціально обладнаний стіл (окреме гральне місце) з одним гральним полем та з пристроєм, що приводиться в дію представником організатора азартних ігор і обертається та на якому може здійснюватися одночасно лише один сеанс гри в рулетку з одним або декількома гравцями;

Електронне (віртуальне) казино – заклад, який надає гравцю можливість через засоби телекомунікаційних мереж в режимі реального часу (он-лайн) здійснювати обмін даними з електронним сервером (спеціальним програмно-технічним електронним комплексом) щодо участі в азартній грі, внесення ставок, обмін даними стосовно стану ігрового рахунку та його поповнення, а також отримувати дані про результат азартної гри, в якій взяв участь гравець;

Казино – нежитлове приміщення, що розташовується на території готелю, в якому здійснюється діяльність з організації і проведення азартних ігор з використанням гравцями та організатором азартної гри гральних столів (в тому числі з кільцем рулетки), а також наданням послуг громадського харчування;

Комп'ютерний стимулятор – це комп'ютер, що використовується як замітники гральних автоматів для проведення азартних ігор;

Організатори азартних ігор – фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку;

Організація і проведення азартних ігор – діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі вигравів (призів) учасникам азартних ігор;

Парі – це азартна гра, учасники якої роблять ставки через букмекерські контори на попередньо невідомий результат події, яка повинна відбутися у майбутньому, та одержують приз (виграш) залежно від результату її завершення, розмір якого обчислюється, виходячи зі внесеної ставки та визначеного до початку події коефіцієнта;

Приз (виграш) – кошти, інше майно чи майнові права, які безоплатно передаються у власність гравцю внаслідок виграшу в азартну гру, відповідно до правил азартної гри;

Ставка – плата гравця за участь в азартній грі, сума якої використовується для визначення розміру призу (виграшу);

Термінал електронного (віртуального) казино – електронний пристрій, що надає гравцю можливість через засоби телекомунікаційних мереж в режимі реального часу здійснювати обмін даними з електронним сервером електронного (віртуального) казино щодо участі в азартній грі, внесення ставок, обмін даними щодо стану ігрового рахунку та його поповнення, а також отримувати дані про результат азартної гри, в якій взяв участь гравець;

Учасники азартних ігор – фізичні особи з повною цивільною дієздатністю, що беруть участь в азартних іграх.

Циліндрична гра – азартна гра, учасники якої, визначаючи комбінації чисел, символів чи інших знаків, за допомогою пристрою, що обертається, виграють залежно від розміру зробленої ними ставки та встановленого до початку гри коефіцієнта обчислення суми виграшу.

Наукове видання

Погорецький Микола Анатолійович

Топорецька Зоряна Миколаївна

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ

Монографія

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексеев
В. С. Жиборовський

Підписано до друку 14.01.2015. Формат 60x84¹/₁₆
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 12,07 Умовн. друк. арк. 14,53
Наклад 300 прим.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223–15–25, 223–15–30.

E-mail: alerta@ukr.net, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002